

Rzecz o dziedzictwie na wsi

Przykłady i inspiracje • Krajobraz • Architektura • Rolnictwo i rybołówstwo • Tradycje kulinarne • Rodzina, sąsiedztwo, wspólnota • Uwarunkowania prawne i instytucjonalne • Źródła finansowania projektów

RZECZ O DZIEDZICTWIE NA WSI

RADY, PRZYKŁADY, INFORMACJE

RZECZ O DZIEDZICTWIE NA WSI

RADY, PRZYKŁADY, INFORMACJE

Fundacja Wspomagania Wsi
Warszawa 2011

Copyright © Fundacja Wspomagania Wsi

Opracowanie redakcyjne: Justyna Duriasz-Buřhak, Krystian Połomski, Anna Potok

Korekta językowa: Claudia Snochowska-Gonzalez, Maria Kaniewska

Projekt okładki: Rafał Groblewski

Z inspiracji okładki francuskiej publikacji

Guide de valorisation du patrimoine rural, Paryż 2001

Wydawca:

Fundacja Wspomagania Wsi

ul. Bellottiego 1, 01-022 Warszawa

tel. 0 22 636 25 70 do 75

e-mail: fww@fww.org.pl, www.fww.org.pl, www.witrynawiejska.org.pl

ISBN 978-83-60600-01-6

Wydanie I

Nakład: 5000

Montaż elektroniczny:

Perfekt

ul. Grunwaldzka 72, 60-311 Poznań

tel. 61 867 12 67

dtp@perfekt.pl, <http://dtp.perfekt.pl>

Druk i oprawa:

Zakład Poligraficzny Moś i Łuczak

ul. Piwna 1, 61-065 Poznań

Spis treści

OD WYDAWCY	6
ZANIM ZACZNIESZ CZYTAĆ	7
DZIEDZICTWO KULTUROWE WSI – KILKA SPRAW NAJWAŻNIEJSZYCH	9
PROJEKT	29
PRZYKŁADY I INSPIRACJE	51
KRAJOBRAZ	53
ARCHITEKTURA	75
ROLNICTWO I RYBOŁÓWSTWO	105
TRADYCJE KULINARNE	119
TRADYCJE RZEMIEŚLNICZE I PRZEMYSŁOWE	133
RODZINA, SĄSIEDZTWO, WSPÓLNOTA	145
UWARUNKOWANIA PRAWNE I INSTYTUCJONALNE	161
ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROJEKTÓW	199
PISALI, RYSOWALI, FOTOGRAFOWALI	214

Od wydawcy

Dziesięć lat temu Fundacja Fundusz Współpracy wydała książkę „Kaźde miejsce opowiada swoją historię, czyli rzecz o dziedzictwie wiejskim”. Książka ta była wznawiana dwa razy przez Fundację Wspomagania Wsi. Łącznie wydano ją w nakładzie 11 000 egzemplarzy, a ostatni dodruk przypadł na rok 2008. Publikacja, którą trzymają Państwo w rękach, stanowi kontynuację tamtej pracy. To przede wszystkim niesłabnące zainteresowanie Czytelników skłoniło Fundację Wspomagania Wsi do przygotowania drugiej części książki.

Podobnie jak w 2001 roku, zespół czerpał inspirację z publikacji francuskiej *Guide de valorisation du patrimoine rural* (Paryż 2001). I podobnie jak wtedy, cała treść jest dziełem polskich autorów.

Publikacja ta ma przede wszystkim inspirować do podejmowania konkretnych działań, służących ochronie dziedzictwa kulturowego i wykorzystaniu jego potencjału w rozwoju lokalnym. Dlaczego takie działania są ważne? Wartość dziedzictwa wynika między innymi z roli, jaką odegrało ono i nadal odgrywa w kształtowaniu się wspólnoty ludzi zamieszkujących nasz kraj. Z tego powodu zasługuje ono na naszą uwagę, docenienie i otoczenie ochroną. Jesteśmy przekonani, że potencjał tkwiący w tym, co odziedziczyliśmy po przodkach, może być również wykorzystywany w sposób przynoszący wymierne korzyści, także ekonomiczne. Niniejsza książka opowiada głównie o tym, jak mądrze posługiwać się dziedzictwem dla dobra nas, współczesnych, i jak dzięki temu zachować je dla naszych dzieci i wnuków.

Kierujemy tę książkę przede wszystkim do wspólnot lokalnych, a więc do władz samorządowych, do organizacji, do liderów, i wreszcie do każdego, kto choć przez chwilę poczuł

się *spadkobiercą wszystkiego tego, co nas otacza*. Zebraliśmy przykłady, które ilustrują zaangażowanie w działania, koncentrujące się wokół ochrony i wykorzystania dziedzictwa i podejmowane głównie przez stowarzyszenia, ale też osoby prywatne i samorządy. W tym miejscu pragniemy serdecznie podziękować realizatorom wszystkich opisanych w książce projektów. Dziękujemy im za ich aktywność, pokazującą, jak można – z pożytkiem dla swojej społeczności i z pożytkiem dla nas wszystkich – pielęgnować dziedzictwo. Wierzymy, że to właśnie opisy różnorodnych działań wielu środowisk w całej Polsce, stanowiące dużą część naszej książki, są najlepszą zachętą dla kolejnych osób i organizacji.

Fundacja Wspomagania Wsi

Zanim zaczniesz czytać

W pierwszej części książki został przedstawiony orientacyjny zarys poruszanej w niej problematyki. Jest wiele ważnych obszarów dziedzictwa, którymi nie zajęliśmy się w tej publikacji lub poświęciliśmy im mniej miejsca, niż na to zasługują. Zdajemy sobie z tego sprawę, musieliśmy jednak dokonać wyboru. Zdecydowaliśmy się skupić na tych elementach dziedzictwa wiejskiego, które nie zawsze i nie przez wszystkich są dostrzegane i traktowane jako warte ochrony i pielęgnowania. Muzyka ludowa, śpiew, taniec – to elementy, które niemal wszystkim kojarzą się z dziedzictwem wiejskim. Ale już o krajobrazie czy różnych starych przedmiotach codziennego użytku rzadziej myślimy jako o wymagających naszych starań. Bo i znacznie trudniej jest pielęgnować krajobraz czy zajmować się często bardzo skomplikowaną historią ludzi i miejsc. Zebrane przykłady pokazują jednak, że i to można robić z powodzeniem.

Część druga zawiera podstawowe informacje na temat pracy metodą projektów i analizuje szczegółowo konkretny, zrealizowany z sukcesem projekt. Część trzecia poświęcona jest omówieniu działań dotyczących poszczególnych elementów dziedzictwa. Podzielona jest na podrozdziały: krajobraz, architektura, rolnictwo i rybołówstwo, produkty regionalne, rzemiosło i przemysł, rodzina, sąsiedztwo, wspólnota. Można w niej znaleźć opisy ponad 100 projektów zrealizowanych w ciągu ostatnich 20 lat.

Natomiast dwie ostatnie części są poświęcone zagadnieniom prawnym i możliwościom pozyskania źródeł finansowania. W części czwartej omówiono wybrane aspekty prawne – ważne z punktu widzenia osób i organizacji zamierzających podejmować działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego. Wielość i zakres przepisów prawa, jak i niezbyt po-

wszechna świadomość ich obowiązywania skłoniły nas do tego, by tak dużo miejsca poświęcić tym zagadnieniom. Część piąta stanowi tylko wprowadzenie do szczegółowego omówienia źródeł finansowania projektów. Pełną wersję przewodnika po funduszach można znaleźć na portalu www.witrynawiejska.org.pl w rubryce „Dziedzictwo kulturowe”.

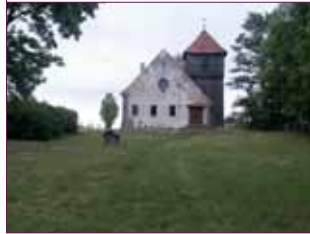
Celem publikacji jest pokazanie, w jaki sposób można wspólnie troszczyć się o dziedzictwo, budować związek z miejscem, w którym się żyje, a samo dziedzictwo traktować jako bogactwo, które może służyć rozwojowi.

Chcielibyśmy, by wiedza zawarta w tej książce zainspirowała jak najwięcej osób, organizacji i samorządów do zwrócenia uwagi na dziedzictwo kulturowe oraz podjęcia działań zmierzających do jego ochrony. Wierzymy, że każda inicjatywa, która zrodzi się pod wpływem lektury, będzie dobrze służyć lokalnym społecznościom.

Zespół redakcyjny

10-14

Co składa się na dziedzictwo kulturowe wsi?

14-21

Waloryzacja dziedzictwa

Jak wykorzystać dziedzictwo w rozwoju lokalnym?

Jak uczynić dziedzictwo wspólnym dobrem i przedmiotem troski społeczności lokalnej?

21-23

23-27

DZIEDZICTWO KULTUROWE WSI – KILKA SPRAW NAJWAŻNIEJSZYCH

Dziedzictwo kulturowe wsi jest świadectwem tego, jak żyły kolejne pokolenia, jak budowały świątynie, domy i obejścia gospodarskie, jak wytyczały drogi, uprawiały ziemię. Zwyczaje, obrzędy, wszelkie przejawy twórczości, jak i wytwory rzemiosła oraz przedmioty codziennego użytku, a także sposoby gospodarowania i nabyte umiejętności, są elementami dziedzictwa. Dziedzictwo to także krajobraz, a więc przyroda przekształcona poprzez obecność i działalność człowieka: szachownice pól, układ wsi, przebieg dróg, poszczególne zabudowania i całe panoramy. Wszystkie te elementy składają się na historię miejsc i ludzi, którzy w tych miejscach żyją.

Ale nie wszystko, co pozostawili nam przodkowie, traktujemy jako dziedzictwo. Istotne jest to, którym jego elementom wspólnota przypisze znaczenie i wartości. Te elementy stają się wówczas cennym dobrem, zasługującym na pielęgnowanie i ochronę. Budowla, jej kształt, kolor i sposób pokrycia dachu, drzewa posadzone przez przodków, aleje przydrożne, produkt regionalny, legenda, piosenka, taniec – nabierają wartości dzięki znaczeniu symbolicznemu lub historycznemu, czy dzięki walorom estetycznym. Czasem to znaczenie jest dla ogółu oczywiste, ale bywa, że trzeba sięgnąć do pamięci najstarszych mieszkańców lub do zachowanych dokumentów.

Naszym wspólnym obowiązkiem jest ochrona tych dóbr po to, by służyły nam i następnym pokoleniom. Spadek po naszych przodkach jest ważny, bo decyduje o naszej tożsamości, naszych korzeniach, o swojskości miejsca, z którego się wywodzimy. Jednocześnie może się przyczynić do rozwoju naszej okolicy – podnosi jej atrakcyjność turystyczną, pozwala tworzyć nowe miejsca pracy i źródła dochodów dla mieszkańców. Dostarcza doznań estetycznych i emocjonalnych, podnosi jakość życia, zachęca do przyjazdu.

Co składa się na dziedzictwo kulturowe wsi?

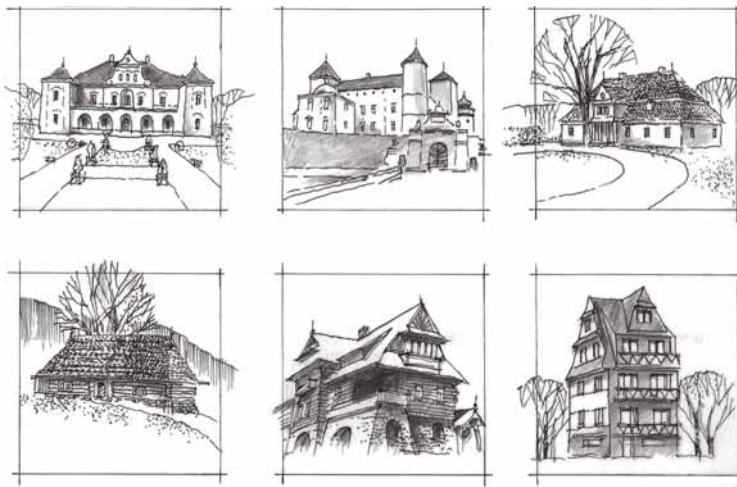
Przez wieki środowisko kulturowe budowane było w ramach trzech równoległych, wzajemnie zależnych nurtów:

- kultury materialnej;
- kultury gospodarowania przestrzenią;
- kultury duchowej.

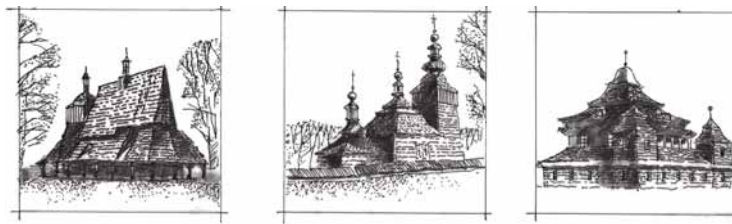
Materialne składniki dziedzictwa są łatwe do opisanie i zlokalizowania. Jednak często są w bardzo złym stanie, wymagają szybkiego ratunku, zatrzymania procesu dalszej destrukcji.

Architektura

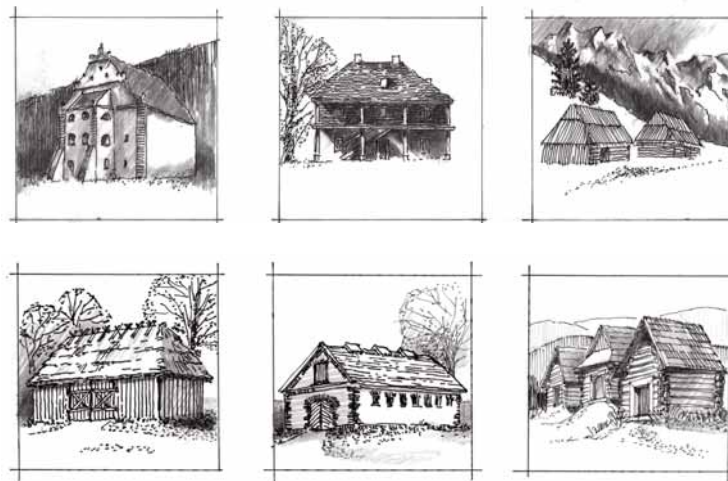
Domy mieszkalne, pałace, zamki, dwory

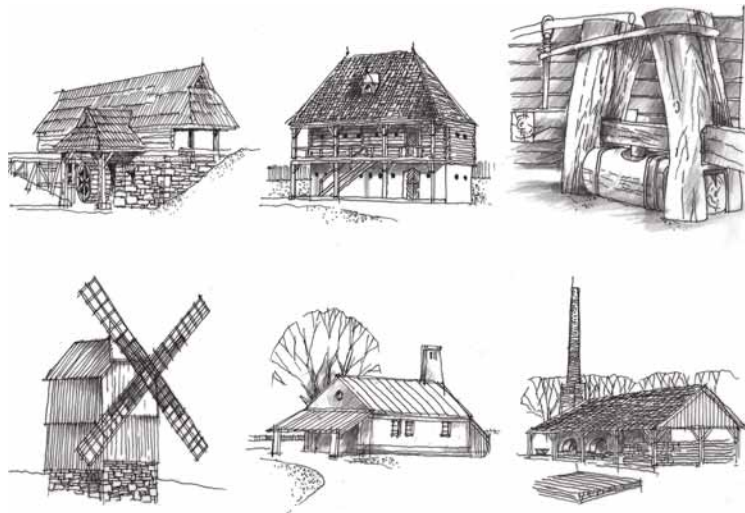
Budowle sakralne

Budynki gospodarcze

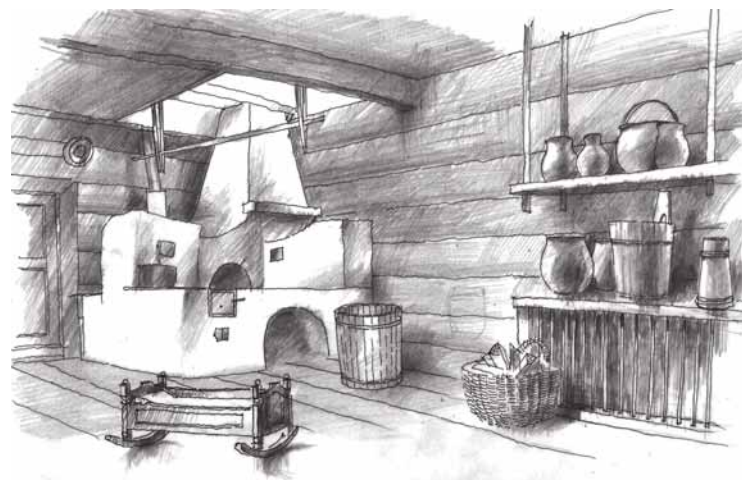
Budowle przemysłu rolnego, dziedzictwo techniki

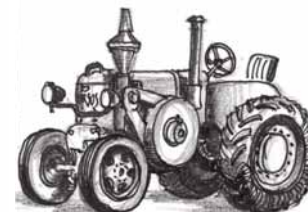
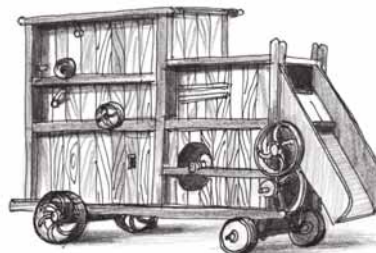
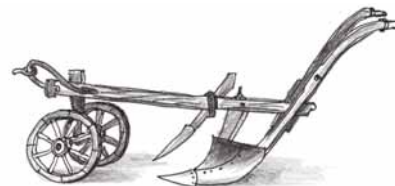
Mała architektura

Przedmioty i narzędzia

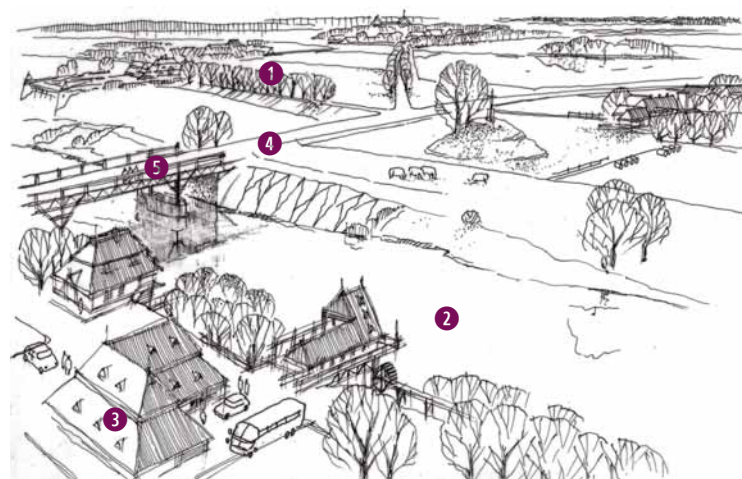
Narzędzia i maszyny rolnicze

Ruiny zamków, kurhany, grodziska

Krajobraz to układ przestrzenny wsi, otaczające ją pola, łąki, potoki, rzeki i jeziora, pagórki i lasy – efekt trwającego od wieków oddziaływania człowieka na środowisko.

Panorama wsi lub małego miasteczka, układ przestrzenny i jego składniki: ① zieleni, ② woda, ③ zabudowa, ④ drogi, ⑤ budowle inżynierskie. Wszystkie te składniki mogą występować w różnych układach, zależnie od regionu i ukształtowania terenu.

Dziedzictwo niematerialne to zespół elementów dziedzictwa kulturowego, który jest silnie związany z dziedzictwem materialnym. Składają się na nie:

Sposób gospodarowania i wytwarzania – umiejętności związane z budową domów, wytwarzaniem przedmiotów i narzędzi, uprawą ziemi i hodowlą, wytwarzaniem produktów lokalnych, tworzeniem dzieł o wartościach artystycznych.

Kodra łowicka – nazwa wywodzi się od kołtryn, czyli płóciennych, malowanych lub drukowanych obić – poprzedniczek tapet. Kodry najczęściej były umieszczane na belkach pod stropem, na ścianach pomiędzy oknami i nad drzwiami do chałupy. Służyły do ozdabiania domów. Przedstawiły zazwyczaj sceny z życia wsi, jak ta na zdjęciu, prezentująca orszak weselny.

Obrzędy, rytuały, obyczaje

Żywieckie dziady – barwny obrzęd noworoczny, który trwa od wieczora w sylwestra i kończy się w Nowy Rok. Podczas obrzę-

du kolęduje się, składa życzenia, a napotkanym przechodniom robi się psikusy.

Język w regionalnych i lokalnych odmianach; nazwy miejsc

Mój słownik gwary pałuckiej – owoc wieloletniej pracy Mirosława Kaźmierza Binkowskiego. Zawiera zbiór słów i związków wyrazowych, omawia osobliwości wymowy i odmiany gramatycznej z regionu Pałuk, czyli historycznego regionu, leżącego na granicy Wielkopolski i Kujaw.

Stroje, muzyka, taniec, pieśni, legendy, bajki

Potańcówka przy muzyce tradycyjnej w drewnianej stodole Katarzyny i Pawła Winiarskich w Teremiskach. W stodole jeszcze nie tak dawno młóciło się zboże, a dziś można obejrzeć przedstawienia i posłuchać muzyki. Do muzyki granej przez zespół „Janusz Prusinowski Trio” pary tańczą: kujawiaka Twardowskiego, polkę Stępniaika, mazurki braci Gaców, Kazimierza Mety, Jana Lewandowskiego i innych starych wiejskich mistrzów, a także tańce wiwat, powiślak, kozak, walczyk i dyna.

Tradycje życia rodzinnego, sąsiedzkiego, wspólnotowego

Co roku w Maciejowicach (woj. mazowieckie) organizowany jest Konkurs Kapel i Śpiewaków Ludowych Regionów Nadwiślańskich „Powiślaki”.

Waloryzacja dziedzictwa

Nie wszystkie dobra stworzone przez przodków jesteśmy w stanie i chcemy uratować. O tym, co jest przedmiotem naszej szczególnej troski, decydują wartości, które przypisujemy poszczególnym obiektom. Waloryzacja to przyznawanie wartości, a wartość zależy od tego, jak dany element dziedzictwa postrzegamy.

Wartość dawności

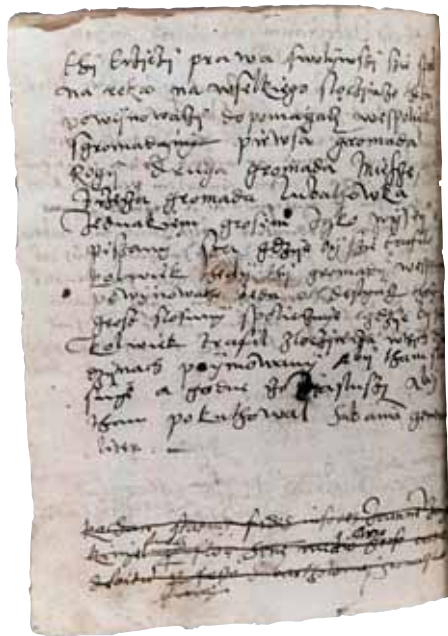
Zdarza się, że ważnym obiektem dziedzictwa staje się kawałek muru, dawno nieużywane narzędzie czy jakaś zwykła rzecz pochodząca z minionych czasów – wyrwana ze swego pierwotnego otoczenia, pozbawiona wartości dokumentalnej. Stare przedmioty, nawet te pozbawione jakiegokolwiek wartości historycznej czy artystycznej, pokrywa patyna czasu. Przedmioty te nie muszą być piękne, ale są **cenne wyłącznie** dlatego, że pochodzą z przeszłości, przez co wydają się tajemnicze.

Zdewastowany dwór w Nadzowie w Małopolsce, zaprojektowany w XIX w. przez Jakuba Kubickiego. Warto o niego zadbać – urok dawności jest widoczny nawet w obecnym stanie.

Wartość historyczna

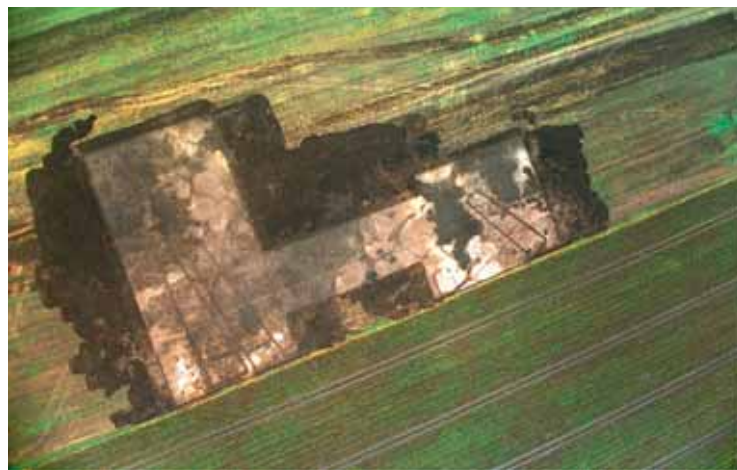
Wartość historyczną mają przedmioty czy budowle związane z wydarzeniami historycznymi. Archeologiczne ślady kultury materialnej, zabytki techniki, ale także dokumenty, listy, fotografie, obrazy, miejsca ważnych wydarzeń – są źródłem wiedzy o przeszłości. Krajobraz, w którym mieści się wiele elementów z przeszłości, zyskuje dodatkową wartość – np. pozwala wyobrazić sobie dawne wydarzenia.

Fragment Rogowskiej księgi sądowej, wpis pochodzi z 1535 roku

Zdjęcie rodzinne sprzed 100 lat znajdujące się w zbiorach Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej w Wejherowie

Wykopaliska – zarysy fundamentów domów sprzed 5000 lat, Pikutkowo (woj. kujawsko-pomorskie)

Wartość artystyczna

Posiadają ją głównie dzieła sztuki i rzemiosła artystycznego: rzeźby, obrazy, muzyka, stroje, pieśni, detale architektoniczne czy zdobione meble i sprzęty gospodarstwa domowego. Dużą wartość artystyczną mają dzieła tak zwanych twórców naiwnych, warsztatowo czasem nieporadnych, ale obdarzonych niezwykłą intuicją, która pozwala im w niekonwencjonalny sposób wykorzystywać kolory i prostymi środkami wydobywać emocje. Zalipie w Małopolsce słynie z malowania ścian, sufitów, bram, płotów, studni, budynków gospodarskich. Artystyczne dokonania od lat wzbudzają podziw i przyciągają turystów.

Zalipie

Wartość różnorodności

Ważną wartością dziedzictwa jest jego różnorodność, wywodząca się zarówno z różnic regionalnych, jak i z różnic między mieszkańcami w ich pochodzeniu narodowościowym i w religii. Ślady rozmaitych kultur, świątynie i cmentarze wielu obywateli, domy ludzi mieszkających tu niegdyś, mówiących innym językiem, czynią dziedzictwo bogatszym. Ujednolicenie to zubożenie kulturowe.

Chasydzi w Leżajsku z okazji rocznicy śmierci cadyka Elimelecha. Chasydyzm jest żydowskim ruchem religijnym o charakterze mistycznym. Przywódcami religijnymi chasydów byli cadycy, którzy stanowili wzór pobożności, pokory i sprawiedliwości.

Polska przez setki lat była krajem wielu narodów, kultur i religii. Ta różnorodność niestety prawie całkowicie znikła w wyniku II wojny światowej. Wszyscy jesteśmy spadkobiercami kultury tworzonej od początków państwa polskiego przez wiele narodów, których przedstawiciele mieszkali w zmieniających się granicach naszego kraju. Dziedzictwo wspólne jest więc niezwykle urozmaicone i bogate. Żyjemy wśród śladów tego dziedzictwa, nie zawsze je dostrzegając. Warto je chronić i ratować, by przetrwało dla przyszłych pokoleń. Szczególnym wyzwaniem powinna być dla nas ochrona cmentarzy i obiektów sakralnych należących do tych społeczności, które same nie mogą już o nie zadbać.

Różnorodność kulturowa jest wielkim bogactwem jednostek i społeczeństw. Ochrona, promowanie i zachowanie różnorodności kulturowej są podstawowym warunkiem trwałego i zrównoważonego rozwoju dla dobra obecnych i przyszłych pokoleń (Konwencja UNESCO i Oświadczenie Rządowe – Dz.U. z 2007 nr 215, poz. 1586).

Zagroda mennonitów, osadników holenderskich, w Chrystkowie (woj. kujawsko-pomorskie), na terenie Zespołu Parków Krajobrazowych Chełmińskiego i Nadwiślańskiego

Wartości: wyjątkowość; unikatowość; odrębność

Rzecz wykonana w sposób gdzie indziej nieznany, budynek o szczególnej formie, dworek, w którym mieszkała znana pisarka, czyli coś niepowtarzalnego, jedyne, jest rzadkością, ale przez to jest tym cenniejsze. Częściej natomiast mamy do czynienia z wielokrotnym powtarzaniem określonego wzoru, który staje się charakterystyczny dla danego regionu. Odrębność terytorialna stylu architektonicznego, sposobu zdobienia chat, metod wytwarzania określonych przedmiotów czy przygotowywania potraw, to też cenna wartość. Dzięki takim odrębnościom miejscowość czy region wyróżniają się od innych.

Zdarza się jednak, że odrębność terytorialna zanika i pozostaje jeden tylko obiekt, jedna chałupa czy jedna kapliczka w dawnym stylu. Obiekty niepowtarzalne, jak np. Kanał Augustowski, stare wiadukty kolejowe czy dwupoziomowe skrzyżowania rzek, stanowią niebagatelny atut i warto tę unikatowość wykorzystać. Koniecznie zaś trzeba zadbać, aby nie zaginęła, nie została zniszczona czy zdegradowana.

Lista Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO

Unikatowość w skali świata to cecha niezwykle rzadka. Niespełna 1000 zabytków znalazło się dotąd na liście światowego dziedzictwa UNESCO. Pośród kilku cech, które muszą spełniać wpisane na listę zabytki, unikatowość jest wartością najważniejszą. Obecność na liście przynosi niezwykle prestiż i stałe zainteresowanie całego świata. Lista nie jest wcale zastrzeżona dla wielkich budowli czy nadzwyczajnych konstrukcji. Znalazły się na niej skromne, drewniane kościoły Małopolski i Podkarpacia, o wspaniałych proporcjach, z malowanym wnętrzem. Unikatywne, bo najstarsze, z XV i XVI w.: w Dębnie, Sękowej, Lipnicy Wielkiej, Haczowie, Binarowej i Bliznem. Są na niej również (jako wybitne dzieła architektury o oryginalnej technologii) Świątynie Pokoju w Świdnicy i Jaworzu, a także maniersyczny zespół architektoniczno-krajobrazowy oraz park pielgrzymkowy w Kalwarii Zebrzydowskiej jako unikatowy krajobraz historyczny o wysokich wartościach symbolicznych i emocjonalnych.

Aby znaleźć się na liście światowej, trzeba najpierw znaleźć się na liście polskich pomników historii. Decyzję w tej sprawie podejmuje Prezydent Rzeczypospolitej.

Sękowa (woj. małopolskie), Kościół pw. św. św. Filipa i Jakuba, wzniesiony ok. 1520 r. – jeden z sześciu kościołów drewnianych wpisanych na listę UNESCO

Figurka przed renowacją

Kapliczka Jezusa Frasobliwego po renowacji, Rogi (woj. podkarpackie)

Przykładem unikatowości jest również kapliczka Jezusa Frasobliwego w Rogach w woj. podkarpackim. Związane jest z nią historia o żołnierzu francuskim, który w czasie drugiej wojny światowej został uwolniony przez żołnierzy Armii Krajowej z niemieckiej niewoli. Żołnierz swoje ocalenie przypisał szczególnej opiece świątka z tej kapliczki. Przed powrotem do ojczyzny ofiarował mu buteleczkę, w której umieścił symbole Męki Pańskiej. Jest to przykład kapliczki szafkowej, które są wykonywane z drewna i wieszane pod okapami domów lub na drzewach. Kapliczka została poddana renowacji, tj. zakonserwowano rzeźbę, zrekonstruowano skrzynkę oraz poddano renowacji miniaturowe narzędzie Męki Pańskiej znajdujące się w wotywnej buteleczce.

Wartość użytkowa

Stare budowle z czasem tracą walory użytkowe, bowiem funkcje, które kiedyś pełniły, zaniknęły. Taki los spotyka np. wiatraki, stodoły, nieużytkowane dworce kolejowe, budynki inwentarskie czy fortyfikacje. Są jednak inne gmachy, np. kościoły, których funkcje nie zmieniły się od pokoleń. Wartość użytkowa obiektów dziedzictwa nie przesądza o ich zabytkowym charakterze, ale ma duży wpływ na ich przetrwanie. Opuszczony zabytek niszczeje – jego wrogiem jest upływający czas i brak środków na utrzymanie. W takiej sytuacji konieczne jest nadanie obiektowi nowej funkcji i jego adaptacja, przeprowadzona w taki sposób, aby nie stracił on walorów historycznych, to znaczy, aby nie zostało zatarte to, co świadczy o jego przeszłości. Dawne budynki, zmieniając swoje funkcje, najczęściej są adaptowane na mieszkania lub na obiekty turystyczne.

W budynku dawnej stacji Białowieża Towarowa znajduje się dziś restauracja

Tradycyjny układ przestrzenny wsi – wartość historyczna i kulturowa

Zachowanie pierwotnego układu zabudowy oraz tradycyjnych cech architektury wiejskiej pozwala odczytać historię wsi. Na ziemiach polskich wsie powstawały wedle kilku określonych planów. Bardzo często mamy do czynienia z ulicówką, kiedy domy stoją po obu stronach wzdłuż głównej ulicy. Często jest też łańcuchówka – domy stoją wtedy z jednej strony wzdłuż wijącej się ulicy, na której zapleczu znajdują się długie, prostokątne zagony pól. Na Podgórzu popularne są wielodrożnice: domy stoją wzdłuż rozbiegających się dróg. Ale bywają też owalnice, zabudowane na planie owalu, a nawet na planie koła.

Nieobojętne jest również, czy domy stoją bocznymi ścianami wzdłuż drogi, czy są ustawione szczytami. Ta regularność nadaje wsi odrębność, nadaje jej tożsamość. Również konstrukcja domów, pokrycie dachów, układ przestrzenny zagrody – to elementy nadające wsi specyficzny charakter.

Charakterystyczny układ oddaje też związek wsi z kościołem i dworem – podkreśla ten związek aleja drzew prowadząca do dworu, park i ogród mu towarzyszący, centralne i odrębne miejsce świątyni.

Coraz rzadziej spotykamy wsie, w których został zachowany pierwotny układ. Tym większą więc może on stanowić atrakcję, podobnie jak dawne budowle, parki czy urządzenia techniczne. Przykładem zachowania historycznego układu przestrzennego jest Kromolin Głogowski. Na zdjęciu widać układ przestrzenny wsi z czytelnymi pozostałościami placu wiejskiego z kościołem, wokół którego skupia się zabudowa. Zabudowa we wsi ma charakter zwarty, czytelne oddzielenie terenów zabudowanych od terenów rolnych, siedliska czworo-

boczne zabudowane obrzeżnie, czytelny układ niwy domowej, jednolite pokrycie dachów budowli historycznych czerwoną dachówką.

Kromolin Głogowski (woj. dolnośląskie)

Jak wykorzystać dziedzictwo w rozwoju lokalnym?

Nie każda wieś może się pochwalić wielkim bogactwem materialnych i niematerialnych elementów dziedzictwa kulturowego, jednak każda wieś, choćby w niewielkim stopniu, takie dobra posiada. Są one czasem mało widoczne, a lokalna społeczność nawet nie jest świadoma ich istnienia – i dlatego nie podejmuje działań w celu ich wykorzystania dla lokalnego rozwoju. Pierwszym krokiem jest zatem ustalenie, czym dysponujemy, a następnie określenie, jakie wartości prezentują istniejące zasoby. Chronienie wszystkich obiektów dziedzictwa z powodu zbyt wysokich kosztów nie jest zazwyczaj możliwe. Trzeba wybrać jego najbardziej reprezentatywne elementy i włączyć opiekę nad nimi w strategię rozwoju lokalnego.

Dziedzictwo, którego wartość potrafimy określić, a także wypromować i stale udostępniać, staje się produktem. Może się stać ważnym czynnikiem rozwoju, pozwalającym tworzyć miejsca pracy i źródła dochodu dla mieszkańców, szczególnie w następujących dziedzinach:

- ▶ turystyka;
- ▶ wytwarzanie produktów regionalnych;
- ▶ wytwarzanie produktów rzemieślniczych i świadczenie usług przez przedstawicieli tak zwanych ginących zawodów.

Atrakcyjność miejscowości eksponującej swoje dobra kultury powoduje, że jest ona wybierana jako miejsce zamieszkania, a także jako miejsce prowadzenia działalności gospodarczej.

W trzeciej części niniejszej książki prezentowane są liczne przykłady, ukazujące wykorzystanie dziedzictwa wiejskiego jako produktu rynkowego. Ważne jest, aby elementy dzie-

dzictwa, z których chcemy stworzyć produkt rynkowy, były odpowiednio „opakowane”, wypromowane i dostępne zainteresowanym. Należy czynić starania, aby udostępniać publicznie także dobra kultury znajdujące się w rękach prywatnych, oczywiście z poszanowaniem praw właścicieli. Dotyczy to tak-

Obiekty dziedzictwa podnoszą atrakcyjność turystyczną regionu, zwiększają konkurencyjność miejscowości w staraniach o przyjezdnych. Przyroda, piękny krajobraz, lokalne tradycje kulinarne, miejsca, wydarzenia i obiekty upamiętniające przeszłość, lokalny folklor, wiejski sposób życia – oferują wrażenia i przeżycia, za które klienci gotowi są płacić. Ale szansę na trwałe wykorzystywanie zasobów kulturowych wsi stwarza tylko taka turystyka, która nie niszczy harmonii środowiska przyrodniczego i kulturowego.

Turyści jadą na przejażdżkę wozem

że miejsc kultu religijnego, o ile nie powoduje to naruszenia wymogów kultu.

Dziedzictwo kulturowe odgrywa też ważną rolę w budowaniu tożsamości i poczucia wartości mieszkańców wsi. Świadomość, że jest się odpowiedzialnym dziedzicem dóbr kultury, wzbudza emocjonalny stosunek do swojej miejscowości, rodzi poczucie wspólnoty i gotowość do podejmowania nowych inicjatyw na rzecz lokalnego rozwoju. Wyłaniają się liderzy gotowi takim inicjatywom przewodzić. Niezmiernie ważna w tym procesie jest rola samorządu lokalnego. Jego wrażliwość na problem ochrony dziedzictwa, niezbędna wiedza w tej dziedzinie, gotowość do wspomagania projektów na rzecz ochrony i wykorzystania lokalnych dóbr kultury, stwarzają dobrą podstawę dla rozwoju. Przykład takiego działania przedstawiono w części II.

Zespół tańca ludowego Pogórzanie z Głowienki w woj. podkarpackim

Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego wsi w rozwoju lokalnym przez współpracujące ze sobą organizacje pozarządowe, przedstawiciele biznesu i lokalnego samorządu, wspiera unijny program Leader.

Jak uczynić dziedzictwo wspólnym dobrem i przedmiotem troski społeczności lokalnej?

Pierwszym krokiem jest otwarcie się społeczności lokalnej na dziedzictwo miejsca, w którym żyje. Zauważenie, zaakceptowanie i docenienie dziedzictwa bywa procesem, który rozpoczyna się dzięki pasji grupki mieszkańców. Kolejnym zadaniem jest podjęcie wspólnego wysiłku, często we współpracy ze specjalistami z różnych dziedzin, aby opisać, zinventaryzować i odnowić zasoby dziedzictwa. Dzięki tym działaniom miejsce, w którym żyjemy, stanie się wyjątkowe i niezwykle. Rozpoznane w ten sposób dziedzictwo można potem wykorzystać w celach edukacyjnych, rekreacyjnych, komercyjnych.

Wartość poszczególnych elementów dziedzictwa kulturowego może być różna dla różnych grup mieszkańców. Wiele obiektów przez długi czas pełniło jedynie funkcję użytkową, a kwestia ich konserwacji nie była nawet rozważana. Dopiero upływający czas, a także dostrzeżenie unikatowości obiektu czy jego wartości artystycznej lub historycznej spowodowały, że zaczął być postrzegany jako ważny dla społeczności lokalnej. Upływ czasu spowodował, że nabrał wartości.

Właścicielami dóbr materialnych i niematerialnych wytworzonych w przeszłości mogą być osoby prywatne, kościoły, samorządy lokalne czy państwo. Często dobra te są postrzegane przez społeczność lokalną jako wspólne dziedzictwo, bowiem

łączy ją z nimi specyficzny związek o charakterze emocjonalnym, są one również podstawą tożsamości miejsca, stanowiąc o odrębności małej ojczyzny. Wówczas ochrona i zachowanie tego dziedzictwa jest troską całej społeczności, nie tylko prawnych właścicieli. Warto porozumieć się w celu zachowania dobra, które postrzegane jest jako wspólne, a nawet wypracować różne formy wsparcia starań prawnych właścicieli w celu zachowania tego dobra i – w miarę możliwości – jego udostępnienia potencjalnym użytkownikom. Jest sprawą bardzo ważną, aby w dyskusjach o sposobie użytkowania i ochrony elementów dziedzictwa kulturowego brała udział jak największa liczba zainteresowanych mieszkańców, w tym przedstawiciele samorządu, lokalni liderzy i specjaliści, tacy jak konserwatorzy zabytków czy historycy. Przed podjęciem działań warto zgromadzić jak najwięcej informacji o możliwych sposobach spożytkowania dziedzictwa.

W 1939 roku przerwano ciągłość kulturową i terytorialną kraju. Dziedzictwo tworzone od pokoleń przez tych, którzy tu wcześniej żyli, było niszczone przez wojnę, przez zaniedbanie, przez ludzi, którzy nie rozumieli znaczenia tego dziedzictwa, a także z powodów ideologicznych. Dziś, w swoistym „laboratorium leczenia pamięci”, mieszkańcy czują się spadkobiercami lokalnej tradycji, uczą się odkrywać jej wartość, poznają znaczenie symboli związanych z historią tych ziem, starają się chronić lokalne dziedzictwo kulturowe, a przez to przyczyniają się do utrwalenia w społecznej pamięci tożsamości swoich małych ojczyzn. To odkrywanie dziedzictwa owocuje licznymi projektami realizowanymi w wielu miejscach Polski.

60 lat zapomnienia – nie ma przyszłości bez przeszłości

Przykładem troski społeczności o lokalne dziedzictwo jest projekt zrealizowany przez mieszkańców wsi Rzyszczewo w gminie Sławno w woj. zachodniopomorskim z inicjatywy Stowarzyszenia na rzecz Rozwoju wsi Rzyszczewo i Rzyszczewko. Celem projektu było uporządkowanie i ogrodzenie terenu zabytkowego cmentarza ewangelickiego z drugiej połowy XIX wieku, a także inwentaryzacja i naprawa nagrobków, wykonanie obelisku z krzyżem i tablicą pamiątkową poświęconą pochowanym tu Niemcom – mieszkańcom tej miejscowości przed drugą wojną światową. Drugim celem projektu było podniesienie świadomości i wiedzy dotyczącej lokalnego dziedzictwa, historii i kultury społeczności wcześniej zamieszkującej te tereny. Istotne było też uświadomienie mieszkańcom korzyści wynikających z pojednania polsko-niemieckiego i możliwości promocji wsi.

Potrzebowaliśmy wiele lat, by zrozumieć, iż nie jest to tylko „poniemiecki cmentarz”, lecz miejsce chrześcijańskiego pochówku, nasze lokalne dziedzictwo, pomnik minionej kultury, pomnik o znaczeniu symbolicznym dla nas, obecnych mieszkańców Rzyszczewa, i byłych mieszkańców wsi Ristow. Na tym cmentarzu pochowanych jest kilka pokoleń mieszkańców wsi – twórców jej przeszłości. Z wypracowanych przez nich w ciągu setek lat dóbr materialnych i duchowych korzystamy do dziś – napisali realizatorzy w sprawozdaniu z projektu.

Mieszkańcy Rzyszczewa przy pracy

Pomnik, który powstał w wyniku realizacji projektu

Jak postępować, aby zachować obiekty dziedzictwa i wzbogacać ich wartość?

Obiekty zabytkowe, podobnie jak wszystkie inne budynki, podlegają zniszczeniu. Przyczynia się do tego brak stałego zabezpieczenia i konserwacji. Konsekwencją niszczenia **jest zubożenie naszego dziedzictwa**. Dlatego ochrona zabytków jest rzeczą konieczną. Dotyczy to szczególnie tych elementów dziedzictwa, które uznawane są za najcenniejsze i jako takie wpisywane są do rejestru zabytków (Więcej o ochronie prawnej zabytków w części IV niniejszej publikacji).

Na ochronę zabytków składają się następujące działania:

Konserwacja – to zespół stałych i systematycznych działań, mających na celu utrzymanie obiektu zabytkowego w dobrym stanie technicznym. Jest to wzmacnianie materii i jej utrwalanie, uodparniające na działanie czynników niszczących, zapobieganie procesom destrukcji przez **prawidłową** pielęgnację i bezpieczne użytkowanie.

Adaptacja – konieczne zmiany, dokonywane w zabytkowej budowlu, aby mogła ona spełniać współczesne funkcje, inne niż cele, dla których pierwotnie została wzniesiona. Warunkiem adaptacji jest zachowanie charakterystycznych cech zabytku, będących nośnikiem jego wartości jako dziedzictwa kulturowego. Adaptacja może polegać także na przystosowaniu istniejącego obiektu do nowych wymagań, bez zmiany jego funkcji (np. zmodernizowanie wnętrza budynku mieszkalnego, wzmocnienie konstrukcji starego mostu itp.).

Restauracja – zespół działań, zmierzających do przywrócenia zabytkowi, lub jego uszkodzonej lub zmienionej części, dawniejszej formy, wartości artystycznej i użytkowej. Prace restauratorskie przeprowadzane są na podstawie zachowanych materiałów archiwalnych, to znaczy planów, zdjęć itp., z użyciem oryginalnych detali i zachowaniem ocalałych fragmentów.

Rekonstrukcja – odtworzenie zniszczonego zabytku na podstawie zachowanych planów, projektów, fotografii lub szkiców. Rekonstrukcji poddawane są dzieła o dużej wartości historycznej i kulturowej.

Rewitalizacja – działania konserwatorskie, adaptacyjne, społeczne i ekonomiczne, skupione na ożywieniu zdegradowanych obszarów, głównie miast i osiedli, odtworzeniu ich dawnych funkcji lub nadaniu nowych, tworzących warunki dla ich dalszego istnienia, zgodnie z lokalnymi uwarunkowaniami i z pożytkiem dla ludzi.

Renowacja (odnowienie, odświeżenie) – działania podejmowane dla poprawienia estetyki dobra kultury, dopuszczalne jedynie wtedy, gdy nie powodują zniszczeń w którejkolwiek z warstw lub elementów oryginału oraz gdy nie są wykonywane **zamiast** niezbędnych prac konserwatorskich. W przypadku zabytków objętych ochroną prawną (patrz część IV tej książki)

wszystkie powyższe działania mogą być wykonywane jedynie pod nadzorem wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Zasady właściwej ochrony zabytków

1. Nie szkodzić zabytkowi.
2. Szanować oryginalną substancję zabytku i jego wartości materialne i niematerialne.
3. Wszelkie prace wykonywać zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.
4. Nie robić za dużo, czyli stosować zasadę minimalnej, niezbędnej ingerencji.
5. Usuwać to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco.
6. Nie robić niczego, czego nie da się odwrócić, czyli każde działanie związane z ochroną i zabezpieczeniem zabytku powinno być prowadzone w taki sposób, żeby móc wrócić do oryginalnej wersji.
7. Stosować zasadę czytelności i odróżnialności ingerencji.
8. Dokumentować przebieg wszelkich prac konserwatorskich.
9. Zagospodarować otoczenie zgodnie z charakterem zabytku i miejscową tradycją.

Zagroda Guciów

Przykładem dobrze zrealizowanej konserwacji, adaptacji i rewitalizacji może być zagroda we wsi Guciów nad roztoczańskim Wieprzem. W 2000 roku w starej zagrodzie zamieszkała para geografów – państwo Jachymkowie. Do zagrody przenieśli dwustuletnią stodołę, a z okolicznych wsi zebrali tradycyjne sprzęty i narzędzia. W obejściu postawili żuraw, dwa wozy drabiniaste i szafkową kapliczkę na pniu drzewa. Wokół chałupy posadzili kwiaty: malwy, cynie, słoneczniki, szaławie, astry.

Całość ogrodzili płotem z patyków brzozy, osiki i grabu. Państwo Jachymkowie sprowadzili do zagrody kolejną chatę, którą przeznaczili dla turystów (oferując usługi agroturystyczne). Równocześnie zagroda została wpisana do rejestru zabytków. Oprócz miejsc noclegowych gospodarstwo oferuje domowe jedzenie, przygotowywane przez miejscowe gospodynie, jazdy konno, furmanką, kuligi. Inicjatywa została zrealizowana ze środków prywatnych.

To, co chronimy i tworzymy dziś, będzie dziedzictwem jutro

Naszym dziedzictwem jest to, co otrzymujemy po przodkach. Należy zatem zadbać o to, co my z kolei pozostawimy naszym dzieciom i wnukom. Czy zdołamy zahamować dewastację krajobrazu? Czy potrafimy uratować niszczące stare dworki, wiatraki, tradycyjną zabudowę wsi? Czy zachowamy i przekazemy następnym pokoleniom dawne umiejętności, tradycje kulinarne, gwarę, lokalne obyczaje?

Fascynacja nowoczesnością i postępem nie oznacza przecież konieczności porzucenia własnej tożsamości czy przywiązania do miejsca, w którym żyjemy. Współczesny świat coraz bardziej docenia kulturową różnorodność. Ważne, byśmy potrafili ją przekazywać następnym pokoleniom. Podejmijmy wspólnie to zadanie. Temu właśnie poświęcona jest ta książka.

A czy to, co tworzymy dzisiaj, będzie mogło być w przyszłości uznane za cenne? Za warte zachowania? Czy będzie obrazem naszego doświadczenia i naszych aspiracji? Czy przestrzeń, którą zagospodarujemy dzisiaj, a także architektura, którą tworzymy, będzie kiedyś uznana za piękną? Dziś tworzymy przyszłość i odciskamy ślad, który pozostanie, kiedy nas już nie będzie. Zbyt intensywne przekształcenia spowodują, że wpis wsi do rejestru zabytków przestanie być uzasadniony.

Karwieńskie Błota to wieś wpisana do rejestru zabytków ze względu na pozostałości systemu menonickiej melioracji. Od strony morza powstają tam nowe podziały pól i nowa zabudowa letniskowa, przekształcana w zabudowę całoroczną.

Jaki krajobraz przekażemy naszym wnukom? Całkiem przekształcony przez współczesne pokolenia czy zachowujący czytelne ślady unikatowości?

Karwieńskie Błota (woj. pomorskie)

30-43

**Kultura pod kopułą cerkwi –
analiza przykładu**

Metoda realizacji projektów

44-50

PROJEKT

Ta część książki składa się z dwóch rozdziałów. W pierwszym opisujemy, jak się zrodził, został przygotowany i zrealizowany projekt „Dubiecko: spotkanie trzech kultur i religii”. Dał on początek kolejnym działaniom, które były jego kontynuacją i rozszerzeniem; można również spojrzeć na nie jak na etapy większego przedsięwzięcia. Postaramy się przybliżyć – krok po kroku – zainicjowaną przez grono entuzjastów kilkuletnią pracę, która pozwoliła zrealizować cel projektu i jest kontynuowana do dzisiaj. W drugim rozdziale omawiamy pokrótce najważniejsze zasady, którymi należy kierować się, przygotowując i realizując projekt.

Dubiecko – miejscowość położona w powiecie przemyskim na Podkarpaciu, w zakolach Sanu na Pogórze Dynowskim, jest siedzibą władz gminy. Według wydanego w 1917 roku „Ilustrowanego przewodnika po Przemyślu i okolicy” autorstwa Mieczysława Orłowicza, Dubiecko liczyło w tamtym czasie 900 Polaków, 1100 Rusinów i 1000 Żydów. Było to więc miejsce, gdzie współżyły trzy narody, kultury i religie. Prawa miejskie odebrano mu w 1934 roku. Dziś w Dubiecku mieszka nieco ponad 1100 mieszkańców, z czego zdecydowana większość należy do Kościoła rzymskokatolickiego. Dubiecko posiada zabytkowy pałac wraz z parkiem, neogotycki kościół oraz cerkiew pw. Podniesienia Krzyża Świętego.

Kultura pod kopułą cerkwi – analiza przykładu

A wszystko zaczęło się tak:

Jesienią 2002 roku odwiedził nas kolega, który opuścił Dubiecko kilka lat temu. Zaczął mnie podpytywać: czy wy tutaj odczuwacie potrzebę spotykania się? czy organizuje się tutaj jakieś wydarzenia kulturalne? ktoś ciekawy tu przyjeżdża? czy coś się tu zmienia? mieszkańcy do czegoś dążą, mają jakieś plany? Muszę przyznać, że słuchałem i rosło we mnie oburzenie. A on pytał dalej: czy są jakieś miejsca, gdzie można się spotykać, kogoś wybitnego zaprosić? dom kultury, świetlica? Jeśli nie, to może byśmy coś zrobili... Poczulem się zaskoczony, a to, co mówił, uznałem wówczas za napaść – mówi po latach Jacek Grzegorzak.

Pomyślałem, że przecież my tu, w naszym Dubiecku, już ponad 20 lat działamy w Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej. Razem zorganizowaliśmy masę wspólnych obozów letnich i zimowych – wychowaliśmy już dwa pokolenia młodzieży. Robiliśmy i robimy takie fantastyczne rzeczy... A on przyjechał i się czepia! Bardzo mnie dotknęły te pytania, niezwykle poruszyła krytyczna ocena życia w moim miasteczku ze strony kogoś, kto powinien czuć się związany z tą ziemią. Przyjechał i się wymądrza! Ta rozmowa skłoniła mnie, a później i moich kolegów, do głębszych przemyśleń i do zastanowienia się, czy rzeczywiście nie zaniedbaliśmy ważnych potrzeb naszych i pozostałych mieszkańców Dubiecka i okolic.

Rozpoznanie potrzeb, analiza zasobów, formułowanie celu projektu

Pytania kolegi nie dawały nam spokoju. Rozmawialiśmy o nich w gronie przyjaciół. Byliśmy grupą ludzi, którzy się dobrze rozumieją, mogą na sobie polegać – sprawdzonych w różnych działaniach. Uznaliśmy wspólnie, że coś by należało zrobić. Ale co? Wtedy ktoś zapytał: no, a co z tą cerkwią?! – kontynuuje Jacek Grzegorzak.

Greckokatolicka cerkiew została wybudowana w 1927 roku. Druga wojna światowa trochę ją naruszyła, ale prawdziwą zagładę przyniosła jej akcja „Wisła” w 1947 roku. Mieszkańcy w Dubiecku Ukraińcy zostali wtedy wysiedleni, a cerkiew, nikomu już niepotrzebna, pozostała. Przez lata nikt się

Wnętrze cerkwi przed remontem

nią nie zajmował. Później w opuszczonych murach świątyni umieszczono magazyn nawozów sztucznych, materiałów budowlanych i mebli. W budynku cerkwi, który dawał osłonę od deszczu i śniegu, składowano luzem nawozy, co spowodowało całkowitą destrukcję wnętrza. Było tam dużo miejsca, nawozy łatwo było ładować na traktory i wozy konne i transportować dalej. O sakralnym charakterze tego obiektu świadczył tylko krzyż, z lekko przechylnym dolnym ramieniem, mocno, wbrew wszystkiemu, tkwiący na kopule cerkwi. Był on jedynym symbolem przypominającym coraz bardziej niezrozumiałą, szczególnie dla młodszych pokoleń, historię tej ziemi.

Trudno więc się dziwić, że ta budowla, choć stosunkowo nowa, pod koniec XX w. była już doszczętnie zdemolowana, ściany były zasolone, dach przeciekał, a szyby w oknach były powybijane. Kiedyś chciano zaadaptować cerkiew na dom pogrzebowy, ale pomysł porzucono. Cerkiew zarosła pokrzywami, a jej wnętrze było w opłakanym stanie. Jakoś nikt się tym nie przejmował. Wszyscy się przyzwyczaili. Cerkiew stoi przy głównej ulicy, więc przejeżdżający przez miasteczko musieli ją zauważać. Mimo to nikt nie poruszał drażliwego tematu, przez długi czas mieszkańcy nie odczuwali potrzeby zmiany sytuacji.

W Dubiecku mieszka grupa prawdziwych entuzjastów – doskonale orientujących się w historii lokalnej, przywiązanych do swojej okolicy, znakomicie umiejących się po niej poruszać, identyfikujących się z nią i wyczulonych na potrzeby społeczne. Jednak, jak widzimy, to nie wystarczyło, by zrodził się jakiś pomysł, jak ich entuzjazm spożytkować. Niezwykle pomocne stało się spojrzenie człowieka z zewnątrz. Taki człowiek bywa wolny od lokalnych uwarunkowań, widzi często to, czego już nie dostrzegają miejscowi. Każda reakcja tych, do których skierowane są jego uwagi – czy to będzie bunt, zawstydzenie, czy też radość – może stać się bodźcem do działania.

Wspólnie przyznano, że w Dubiecku brakuje miejsca, które gromadziłoby ludzi do wspólnych dyskusji, spotkań i wydarzeń z dziedziny kultury, i że cerkiew mogłaby pełnić taką funkcję. W gronie przyjaciół – pasjonatów ziemi dubieckiej – zaczęto się zastanawiać, w jaki sposób przystąpić do realizacji pomysłu. Zarysowała się już wyraźnie grupa (w składzie: Robert Szybiak, Jacek Grzegorzak, Adam Klimczyk), która podjęła inicjatywę, a także sformułowała cel projektu.

Stworzenie miejsca, w którym będzie się toczyło życie kulturalne mieszkańców Dubiecka i okolic, poprzez odnowienie opuszczonej i zrujnowanej cerkwi.

Promocja pomysłu, szukanie sprzymierzeńców, oswajanie niechętnych

Już na początku uznano, że projekt będzie nie tylko odpowiadał na potrzeby kulturalne mieszkańców, ale może też przynieść wymierne zyski ekonomiczne, bowiem zwiększy atrakcyjność turystyczną miejscowości.

Informacja o podjętej inicjatywie rozeszła się bardzo szybko. W małej miejscowości wszyscy wiedzą, co się dzieje wokół. Gdy tylko zaczęto porządkować teren koło cerkwi, a potem w trakcie remontu w samej cerkwi, ludzie tam zaglądali przejeżdżając, rozmawiali, pytali – tak rozchodziły się informacje.

Inicjatorów projektu nie opuszczała jednak świadomość, że remont cerkwi wywoła różne emocje, m.in. związane z trudną historią regionu. Głębsza analiza pozwoliła na określenie prawdopodobnych postaw i oczekiwań i podzielenie mieszkańców i instytucji na następujące grupy, do których należało dotrzeć

z informacją i pozyskać jako potencjalnych sprzymierzeńców projektu:

1. Młodsza generacja mieszkańców – oczekiwała poszerzenia oferty kulturalnej i była potencjalnie najbardziej zainteresowana projektem.
2. Starsi mieszkańcy – mieli różne, często tragiczne doświadczenia z przeszłości; przekonanie tej grupy wymagało szczególnych wysiłków.
3. Potomkowie grekokatolików, często z rodzin mieszanych – wielu z nich z dzieciństwa pamiętało jeszcze nabożeństwa w cerkwi. Niektórzy kultywowali pamięć o przodkach, sprzątając rodzinne groby na miejscowym cmentarzu położonym na zboczu schodzącym w dół obok cerkwi. Im z pewnością odnowienie cerkwi sprawiłoby radość.
4. Hierarchowie Kościołów rzymsko- i grekokatolickiego – zawsze dbali, by świątynie otaczano należnym szacunkiem, i zależy im, aby nie niszczały.
5. Wójt, radni gminni – poszukiwali niekłopotliwego sposobu na rozwiązanie kwestii popadającej w ruinę budowli, zależało im na podniesieniu atrakcyjności turystycznej miejscowości, a także z zasady wspierali rozwój społeczeństwa obywatelskiego; to byli potencjalni sprzymierzeńcy projektu.
6. Media lokalne – zainteresowane były tym, co dzieje się w społeczności, i uwrażliwione na zagadnienia pojednania polsko-ukraińskiego.
7. Wojewódzki konserwator zabytków – promujący przywracanie zabytkowych obiektów do życia, ale dbający również o profesjonalną stronę wszelkich podejmowanych przy restauracji kroków.
8. Potencjalni sponsorzy – osoby prywatne, różne szczeble samorządu, instytucje grantodawcze publiczne i prywatne

ne, zainteresowane zarówno aspektem kulturowym, jak i ekonomicznym projektu.

Tak naprawdę na przekonywanie wszystkich wymienionych wyżej grup nie starczyło czasu. Cerkiew niszczała coraz bardziej. Grupa inicjatywna wiedziała, że trzeba ją pilnie ratować i szybko realizować zadanie, które przed sobą postawili. Większość sceptycznych i wątpiących z czasem uwierzyła w możliwość realizacji trudnego projektu, widząc efekty pracy.

Razem jesteście silniejsi – powołanie stowarzyszenia, czyli instytucjonalizacja działań

Członkowie grupy inicjatywnej uznali, że do dalszych działań konieczne jest stworzenie instytucji, która – jako osoba prawna – miałaby możliwości prowadzenia formalnych operacji finansowych, zawierania umów, prowadzenia negocjacji itp. Postanowiono powołać w tym celu organizację pozarządową w formie stowarzyszenia. W tym samym czasie pozyskano niezbędne informacje. Okazało się, że założenie stowarzyszenia nie jest wcale trudne i że nie należy obawiać się formalności. Jeden z członków grupy inicjatywnej, Adam Klimczyk (pochodzący z sąsiedniej wsi), był prawnikiem w Krakowie. Grupa skorzystała z jego wiedzy i umiejętności.

Spotkanie założycielskie stowarzyszenia zaplanowano na styczeń 2003 roku. Na spotkaniu należało zgromadzić jak najbardziej reprezentatywne grono, ludzi o ustalonej pozycji i aurytetycie w społeczności. Bardzo ważne było, aby przekonać te osoby do planowanych działań i aby można było liczyć na ich wsparcie przy realizacji projektu.

Członkowie grupy inicjatywnej zapraszali na zebranie osoby, wyjaśniając przy okazji jego cel. Wszyscy zaproszeni, przedstawiciele różnych środowisk – w tym m.in. wójt, jego

zastępca, lekarze, nauczyciele, prawnicy, aptekarze i wielu innych – przyszli na spotkanie i wsparli pomysł utworzenia stowarzyszenia.

Osoby stanowiące grupę inicjatywną to znani w środowisku i darzeni zaufaniem instruktorzy harcerscy. Nie musieli zabiegać o poparcie powołania stowarzyszenia. Społeczna przychylność dla ich pomysłu wynikała z ich wcześniejszej, bezinteresownej aktywności w harcerstwie i z pozycji społecznej, na którą zapracowali przez lata. To właśnie ich wcześniejsza działalność harcerska przyczyniła się do tego, że pomysł utworzenia stowarzyszenia spotkał się z ogólną aprobatą, a nawet z entuzjazmem. Zaufano im po raz kolejny; do tej pory zresztą mogą liczyć na wsparcie wielu osób. W skład komitetu założycielskiego stowarzyszenia, które nazwano Towarzystwem Przyjaciół Ziemi Dubieckiej (TPZD), weszli: Zofia Jasińska (radna powiatu, członkini komisji kultury, nauczycielka matematyki i wieloletnia dyrektor Liceum Ogólnokształcącego w Dubiecku), Zbigniew Bleharczyk (wójt), Robert Szybiak (działacz,

społecznik, harcerz), Adam Klimczyk (działacz, społecznik, harcerz, prawnik), Jacek Grzegorzak (działacz, społecznik, harcerz, urzędnik). Zaproszenie do komitetu założycielskiego osób spoza ścisłego grona pomysłodawców świadczyło o intuicyjnym wyczuciu zasad, które powinny być przestrzegane przy takich działaniach.

Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Dubieckiej powołano 18 stycznia 2003 roku. Do celów statutowych TPZD należą m.in.: dbałość o lokalne dziedzictwo poprzez propagowanie wiedzy o historii ziemi dubieckiej, poznawanie i propagowanie tradycji i obyczajów lokalnej społeczności, opieka nad obiektami historycznymi, troska o zachowanie w dobrym stanie środowiska naturalnego w regionie, wspieranie inicjatyw wspomagających rozwój społeczności lokalnej. Ustalono, że najbliższymi zadaniami Towarzystwa będzie ratowanie budynku cerkwi i ożywienie życia kulturalnego miasteczka.

Już na zebraniu założycielskim zaprezentowano pomysł stworzenia w budynku odnowionej cerkwi miejsca, gdzie mogłyby odbywać się m.in. wystawy i koncerty. Roboczo nazywano to przysze miejsce spotkań galerią, ale nazwa ta nie przyjęła się i później ją zmieniono. Potwierdzono cel działań: stworzenie miejsca do organizowania wydarzeń kulturalnych, a także miejsca spotkań i dyskusji w remontowanej i poddanej renowacji cerkwi. Niektórzy sądzili, że Towarzystwo to załączek opozycji wobec władzy samorządowej – obecność wójta na spotkaniu założycielskim rozwiała te obawy. Powołano pierwszy zarząd w składzie: Adam Klimczyk – prezes, Jacek Grzegorzak – sekretarz i Robert Szybiak – skarbnik. W skład komisji rewizyjnej weszły panie: Zofia Jasińska – wspomniana już członkini komitetu założycielskiego, Teresa Czyżowska – nauczycielka w dubieckim liceum, Stanisława Gołębowska – właścicielka apteki w Dubiecku.

Powołanie Towarzystwa Przyjaciół Ziemi Dubieckiej miało służyć nie tylko realizacji tego projektu, ale również przyczynić się do stworzenia przestrzeni dla nowych form aktywności w miasteczku.

Przygotowanie do realizacji projektu

Pierwszym zadaniem było rozeznanie sytuacji prawnej obiektu. Pomysłodawcy nie wiedzieli na początku, kto formalnie jest właścicielem cerkwi. Ustalili, że cerkiew stanowi mienie skarbu państwa w zarządzie starostwa powiatowego. W związku z tym uznali, że należy zwrócić się do starosty przemyskiego o formalne przekazanie obiektu.

W styczniu 2003 roku przystąpiono do załatwiania formalności w urzędach. Trwało to 10 miesięcy. Dopiero w październiku podpisano z powiatem umowę dzierżawy na 20 lat i Towarzystwo uzyskało tytuł prawny do zajęcia się obiektem. To był pierwszy wielki sukces! Nie byłby on możliwy, gdyby nie wsparcie wielu osób, które od początku odnosiły się z dużą życzliwością do podejmowanych działań. Poszukując pieniędzy na start trzeba było luźne pomysły ująć w formę projektu. Pomysły były różne.

Nie mieliśmy wówczas pojęcia, jak się pisze projekt i co to w ogóle jest projekt – mówi dziś Jacek Grzegorzak. W maju 2004, jako początkujący członek Towarzystwa, pojechałem do Maróza na Spotkanie Organizacji Działających na Obszarach Wiejskich (zorganizowane przez Fundację Wspomagania Wsi). Tam po raz pierwszy zetknąłem się z tą tematyką. Uczestniczyłem w warsztatach „Od pomysłu do projektu”, o ile dobrze pamiętam.

Na początku bardzo istotną okazała się rola wójta: doradzał, umówił spotkanie z Fundacją Karpacką, zaproponował, że udo-

stępnymi materiałami biurowymi, telefonami. Danuta Armata, pracowniczka Urzędu Gminy, doskonale orientująca się w pozyskiwaniu różnego rodzaju środków, pomogła napisać w lutym 2004 r. pierwszy wniosek, właśnie do Fundacji Karpackiej — Polska, do „Programu inicjatyw lokalnych”. Stowarzyszenie starało się o 5000 USD, dostało dotację w wysokości 4000 USD (równowartość tej kwoty w złotych). Projekt zaplanowano na sześć miesięcy. Dotacja miała być przeznaczona na adaptację obiektu w celu zorganizowania wystawy. Realizacja zadań finansowanych z tej dotacji miała potrwać pół roku. Pozycje budżetu to głównie: uzupełnienie pokrycia dachowego, wstawienie brakujących szyb w oknach, uzupełnienie ubytków posadzki, tynków, wykonanie przyłącza elektrycznego. Ale w projekcie ujęto również zbieranie pamiątek (co w praktyce oznaczało stare fotografie) i przeprowadzenie wy-

Cerkiew w trakcie remontu

wiadów z osobami ze starszego pokolenia. Te zadania zrealizowano własnymi siłami, traktując je w budżecie jako wkład własny. Zgodnie z harmonogramem prace remontowe miały przebiegać równoległe ze zbieraniem materiałów na wystawę.

Również w lutym 2004 r. dzięki pomocy Danuty Armaty TPZD złożyło kolejny wniosek, tym razem do Fundacji Wspomagania Wsi, w ramach konkursu „Kultura na prowincji”. Towarzystwo wystąpiło o 10 000 zł. Fundacja przyznała tylko 4000 zł. Realizację zadań zaplanowano na cztery miesiące. Dotacja z FWW umożliwiła rozpoczęcie przygotowań do ekspozycji, czyli kupno materiałów do wykonania stelaży (które służą po dziś dzień) i specjalnych lampek halogenowych do oświetlenia. W ramach tej dotacji przewidziano również fundusze na występ kwartetu smyczkowego podczas wernisażu pierwszej wystawy.

Nowemu miejscu spotkań mieszkańców nadano nazwę Kresowy Dom Sztuki. Przyjęta nazwa odzwierciedlała planowaną zmianę funkcji cerkwi.

Tak szybkie uporządkowanie cerkwi nie byłoby możliwe bez wsparcia udzielonego przez urząd gminy, który pokrył koszty wykonania dokumentacji technicznej, opłacił część materiałów budowlanych oraz dofinansował wykonanie przyłącza energetycznego.

Wszystkie działania od samego początku były podporządkowane jak najszybszej inauguracji działalności Kresowego Domu Sztuki, ale przewidywany harmonogram prac wynikał z realnej oceny prawdopodobieństwa zdobycia środków przez tak młodą organizację. Sumy potrzebne na szeroko zakrojoną działalność, jaka się marzyła jej członkom, a która powinna być m.in. poprzedzona całościowym remontem dachu, były początkowo poza zasięgiem ich możliwości. Z konieczności wybrali metodę małych kroków.

O wyborze tematyki pierwszej wystawy, a co za tym idzie, pierwszego projektu, zdecydowało przekonanie inicjatorów, że należy nawiązać do historii miejsca, w którym realizowany jest projekt. Dlatego zatytułowano go: „Dubiecko: spotkanie trzech kultur i religii”.

Aby zrealizować pierwszy projekt, potrzebne były stosunkowo niewielkie pieniądze, umożliwiające zorganizowanie pierwszej wystawy i przeprowadzenie niewielkich prac remontowych niezbędnych do instalacji wystawy i zapewnienia bezpieczeństwa ludziom, którzy przyjdą do cerkwi, aby ją zobaczyć. Środki potrzebne na kolejne projekty, a szczególnie na pełny remont cerkwi, były większe i było je dużo trudniej uzyskać. Konserwator zabytków, choć przychylnie się odnosił do idei remontu cerkwi, początkowo nie ufał członkom TPZD na tyle, by angażować pieniądze będące w jego gestii. W budżetach dwóch pierwszych wniosków o dotację (do Fundacji Karpackiej — Polska i Fundacji Wspomagania Wsi) zaplanowano środki na drobne prace remontowe i przygotowanie wystawy. *Wybraliśmy te prace, których przeprowadzenie było absolutnie konieczne i które umożliwiały bezpieczny pobyt ludzi w cerkwi* – wyjaśnia Robert Szybiak.

W przypadku małej, nowo powołanej organizacji lokalnej, jaką było wówczas TPZD, planowanie od razu dużego projektu, wymagającego znacznego finansowania, byłoby dużym ryzykiem. Szanse zdobycia środków byłyby mizerne. Dopiero zrealizowanie pierwszego, małego projektu uwiarygodniło organizację i przekonało sponsorów, że podejmowane przez TPZD działania warto wspierać.

Konserwator zabytków – urzędnik, doradca, z czasem sojusznik

Kontakt z Podkarpackim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków był niezbędny od początku, ponieważ cerkiew była wpi-

sana do rejestru zabytków (zob. część 4. tej książki, „Prawne i instytucjonalne uwarunkowania ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce”). Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków był wtedy Mariusz Czuba. *Wszelkie działania musiały być uzgadniane za pomocą decyzji administracyjnych. Konserwator pochwalił pomysł, choć na początku chyba nie dowierzał, że nam się powiedzie. Nie obiecywał nam też środków finansowych, choć wspominał, że można je uzyskać. Pierwsze pieniądze nie pochodziły od niego. Dopiero w następnych latach, kiedy były już widoczne efekty naszej działalności, chętnie wspierał finansowo nasze prace remontowe* – opowiada Robert Szybiak. Wszystkie niezbędne uzgodnienia były przygotowywane i wydawane bardzo sprawnie przez pracowników Urzędu Ochrony Zabytków. Szczególnie pomocny był Krzysztof Szuwarowski,

Wolontariusze porządkują otoczenie cerkwi

odpowiedzialny za zabytki nieruchome, który szybko przygotowywał decyzje administracyjne i wspierał radą.

W efekcie kilkuletniej współpracy otrzymaliśmy złote odznaki od Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków za opiekę nad zabytkami, a nasz przykład służy często konserwatorowi jako dowód, że nawet w niewielkiej miejscowości dzięki zaangażowaniu mieszkańców można uratować zabytek i – co zawsze podkreśla jako bardzo istotne – znaleźć dla niego nową funkcję – wspomina Jacek Grzegorzak.

Remont cerkwi – rola specjalistów, wolontariuszy, entuzjastów

Wszystkie dokumenty należało przygotować zgodnie z przepisami. Realizatorzy zwrócili się do wspomnianej wcześniej Danuty Armaty i do Zbigniewa Szybiaka – mieszkającego na terenie gminy technika budowlanego z uprawnieniami z prośbą o przygotowanie dokumentacji. Miał on duże doświadczenie, jeśli chodzi o prace przy obiektach zabytkowych. Na bieżąco doradzał, co robić, do jakiego urzędu się zwracać, jakie przygotować dokumenty i projekty, kogo prosić o pomoc. I – co bardzo ważne – sprawował nadzór budowlany nad pracami. Ta pomoc była nieoceniona, a robił to wszystko społecznie. (Wbrew pozorom nie kierował się też sentymentem rodzinnym – zbieżność jego nazwiska i nazwiska Roberta Szybiaka, jednego z inicjatorów projektu, jest przypadkowa).

Tempo, w jakim przystąpiono do remontu cerkwi, zaskoczyło wszystkich. Członkowie nowo założonego Towarzystwa zabrali się do porządkowania obiektu i terenu wokół tak ochoczo, że szybko było widać pierwsze efekty. Widoczny zapał pomagał zjednywać ludzi. Czasami pomógł urzędnik, przyspieszając np. decyzję o podłączeniu prądu do cer-

kwi, czasem traktorzysta podwiózł materiały i powiedział, że przecież inni społecznie pracują, więc on też pieniędzy nie weźmie...

Wolontariusze to przede wszystkim znajomi, koleżanki i koledzy ze szkoły członków grupy inicjatywnej, byli harcerze. Ci ostatni stanowili bardzo ważną grupę. Do prac porządkowych przy remoncie i innych przedsięwzięciach podczas kolejnych etapów projektu zgłaszali się też mieszkańcy Dubiecka, którzy nie należeli do grona znajomych i wychowanków liderów projektu, ale zostali zachęcani widocznymi efektami podejmowanych działań.

Każda nieodpłatna praca, czy to specjalistów takich jak Zbigniew Szybiak, czy „zwykłych” wolontariuszy porządkujących otoczenie, była traktowana w budżecie projektu jako wkład własny. Należy pamiętać o tym, że racjonalnie skalkulowany wkład pracy własnej powinien znajdować odzwierciedlenie w budżecie projektu

Znaczenie ekspertów

Bardzo istotną rolę, jeśli chodzi o przyszłą działalność kulturalną, odgrywał już na etapie planowania dr Janusz Jerzy Cywicky, dyrektor Galerii Sztuki Współczesnej w Przemyślu. Od lat przejeżdżał obok cerkwi. Prowadzi tamtędy droga do Słonnego, maleńkiej, malowniczo położonej wioski o najlepiej rozwiniętej w gminie bazie noclegowej. W Słonnem od wielu lat odbywały się Międzynarodowe Konfrontacje Plastyczne. Jednym z celów imprezy jest promocja i prezentacja historyczne- wielokulturowego dorobku regionu Podkarpacia.

Dr Janusz Cywicky, gdy tylko dowiedział się, że grupa ludzi z Dubiecka zamierza stworzyć galerię w opuszczonej cerkwi (początkowo tak to miejsce nazywano), zaoferował swoją pomoc. Miał duży udział w powstaniu właściwej nazwy – Kreso-

wego Domu Sztuki. Społecznie zaprojektował i wykonał logo Domu, które podarował Towarzystwu. Również logo TPZD było prezentem od Janusza Cywickiego. Bezcenne okazały się jego wskazówki dotyczące szczegółów technicznych takiego przygotowania miejsca, by służyło przyszłym ekspozycjom. Doradził

Dokument wystawiony przez arcybiskupa Jana Martyniaka

np., jak z płyt paździerzowych wykonać stelaże w taki sposób, by bez ograniczeń i dużych dodatkowych kosztów można było umieszczać na nich ekspozyty na kolejnych wystawach.

Kolejny sojusznik

Rzecz jasna, inicjatorzy projektu zdawali sobie sprawę z sakralnego charakteru remontowanego obiektu, a także z tego, że Kościół greckokatolicki jest duchowym opiekunem cerkwi. Dlatego też wysłali do ks. Jana Martyniaka, arcybiskupa greckokatolickiego w Przemyślu, pismo informujące o tym, że powstało TPZD, które zamierza roztoczyć opiekę nad opuszczonym budynkiem cerkwi i rozpocząć w nim działalność kulturalną, niebędącą w sprzeczności z sakralnym charakterem obiektu. Liczono na pozytywny stosunek hierarchy do tego projektu. Arcybiskup wyraził aprobatę i na otwarciu Kresowego Domu Sztuki przysłał swojego przedstawiciela w osobie kanclerza. W okolicy nie było już wyznawców, którzy chcieliby użytkować cerkiew dla celów religijnych.

Arcybiskup był nastawiony przychylnie, bo jak przypuszczam, ucieszył się, że budynek cerkwi zostanie uratowany. To było oficjalne poparcie naszych działań przez Kościół greckokatolicki – wspomina Agnieszka Szybiak, żona Roberta Szybiaka. To tak, jak błogosławieństwo na drogę – z entuzjazmem po latach dodaje Jacek Grzegorzak.

Nadanie cerkwi nowej funkcji – rozpoczęcie działalności kulturalnej

Przygotowania do pierwszej wystawy „Dubiecko: spotkanie trzech kultur i religii” oznaczały wyjście do całej społeczności Dubiecka z propozycją wspólnej działalności w odnawianej cerkwi. Inicjatorzy od początku myśleli o wystawie starych fotogra-

Koncert inauguracyjny działalności Kresowego Domu Sztuki

fii. Chcieli, by były to zdjęcia dawnego Dubiecka, a przedwojenne Dubiecko to właśnie trzy religie i trzy kultury. Zamyśl był taki, by ukazać cerkiew w kontekście historycznym. Tak, by początek działań kulturalnych miał ścisły związek z historią mieszkańców Dubiecka, a także z miejscem prowadzenia tych działań.

Wiele zależało od powodzenia tej pierwszej wystawy, od tego w jakim stopniu zaangażują się w jej tworzenie mieszkańcy. Uzyskano poparcie księdza, wywieszono w kościele prośby

Lp.	Nazwa donatora	wkład finansowy	udział procentowy w całości projektu
1	Fundacja Wspomagania Wsi	4000,00	12,72%
2	Fundacja Karpacka — Polska	15 552,45	49,44%
3	Urząd Gminy w Dubiecku	5000,00	15,89%
4	Wkład własny	6906,00	21,95%
Suma		31 458,45	100,00%

Źródła finansowania pierwszego projektu

o udostępnianie zdjęć, dokumentów, pamiątek. *Później mieliśmy dyżury po mszach i zbieraliśmy w przedsionku kościoła przynoszone przez ludzi stare fotografie, czasami trafił się jakiś dokument – trzeba było się osobiście przedstawić i rozmawiać z ludźmi – mówi Agnieszka Szybiak. Zbiórka trwała około dwóch miesięcy. Prowadzący ją nie byli jednak całkiem usatysfakcjonowani. Nadal szukali przez znajomych, prosili i zachęcali do udziału w przedsięwzięciu. Zdjęcia zaś zeskanowali, a oryginały oddali właścicielom.*

W akcję zaczęło się angażować coraz więcej osób – ludzi, którzy do tej pory niewiele wiedzieli o inicjatywie. Dzięki temu, choć jeszcze w sierpniu 2004 roku trwały prace remontowe, już we wrześniu można było zainaugurować działalność Kresowego Domu Sztuki.

Krzesała i ławki potrzebne na otwarcie pierwszej wystawy pożyczono z gimnazjum. Wystawie towarzyszył koncert kwartetu smyczkowego *Ars Perfecta*. Przyszło mnóstwo zaproszonych gości, cerkiew była pełna. *Oglądający rozpoznawali się na zdjęciach, przypominali sobie sąsiadów i krewnych, korygowali nasze opisy fotografii. Ta wystawa w jakimś wymiarze zaspokoila nasze ambicje i dała nam wiele satysfakcji – wspomina Robert Szybiak. Później przychodziły całe klasy dzieci i młodzieży ze szkół. To cieszyło i napełniało optymizmem na przyszłość.*

Pierwszy projekt zrealizowany z sukcesem dodał organizatorom skrzydeł. Postanowili więc kontynuować prace. Myśleli o kolejnych działaniach kulturalnych i o kontynuacji remontu. Sprzyjała im pozytywna atmosfera wokół tego, co robili.

Kontynuacja remontu cerkwi

Największym problemem było zdobycie w krótkim czasie stosunkowo dużych środków finansowych na pełny remont cer-

Zrealizowany budżet projektu				
Lp.	Pozycje budżetowe		Koszt realizacji	Źródło finansowania
1.	remont i adaptacja obiektu cerkwi	materiały i prace budowlane	4349,67	Fundacja Karpacka — Polska
			2642,52	Urząd Gminy w Dubiecku
2.		wykonanie przyłącza i instalacji elektrycznej	1000,00	Fundacja Karpacka — Polska
			790,34	Urząd Gminy w Dubiecku
3.		malowanie części wystawowej – robocizna (3osobyx2dnix65zł)	390,00	Wkład własny
4.		poremontowe prace porządkowe przy obiekcie (15osóbx1dzieńx40zł) i (2osobyx3dnix40zł)	840,00	Wkład własny
5.	prace renowacyjne drzwi wejściowych oraz wykonanie podłogi w prezbiterium	4668,99	Fundacja Karpacka — Polska	
6.	koszty dokumentacji technicznej	1567,14	Urząd Gminy w Dubiecku	
7.	zbieranie i selekcja materiałów	zbieranie pamiątek materialnych (fotografie, przedmioty) (10osóbx40dnix4 zł)	1600,00	Wkład własny
8.		koszty przejazdów	270,00	Wkład własny
9.		przeprowadzenie wywiadów (4osobyx3dnix8zł)	96,00	Wkład własny
10.		selekcja i opracowanie zebranych materiałów (6osóbx5dnix12 zł)	360,00	Wkład własny
11.		przygotowanie ekspozycji (10osóbx7dnix25zł)	1750,00	Wkład własny
12.	wyposażenie techniczne galerii	ramki i antyramy	1573,73	Fundacja Wspomagania Wsi
13.		obróbka fotograficzna	2200,00	Fundacja Karpacka — Polska
			106,44	Fundacja Wspomagania Wsi
14.		platformy podtrzymujące ekspozycje	965,87	Fundacja Karpacka — Polska
15.		oświetlenie galerii	2367,92	Fundacja Karpacka — Polska
			1438,33	Fundacja Wspomagania Wsi
16.	oprawienie zdjęć	52,22	Fundacja Wspomagania Wsi	
17.	promocja projektu (zaproszenia, kronika)		269,28	Fundacja Wspomagania Wsi
18.	otwarcie inauguracyjne wystawy (koncert)		560,00	Fundacja Wspomagania Wsi
19.	opieka nad ekspozycją (2osobyx40dnix10zł)		800,00	Wkład własny
20.	opracowanie i rozliczenie projektu (4osobyx5dnix40zł)		800,00	Wkład własny
RAZEM:			31 458,45	x

Budżet pierwszego projektu, z podziałem na kategorie kosztów i źródła finansowania

rok	zakres przeprowadzonych prac	poniesione wydatki	dotacje ze środków publicznych (wysokość, źródło i wskazanie prac, na które zostały przeznaczone)
2004	Remont wnętrza obiektu oraz wymiana pokrycia dachowego nad kruchtą	28 350,45	1. 5000,00 – Urząd Gminy w Dubiecku 2. 13 352,45 – Fundacja Karpacka — Polska 3. 9998,00 – Urząd Marszałkowski w Rzeszowie.
2005	Wymiana pokrycia dachowego na kopule, prezbiterium, nawie bocznej z żagielkami, remont elewacji kopuły	40 300,00	1. 19 000,00 – Wojewódzki Podkarpacki Konserwator Zabytków w Przemyślu 2. 10 000, 00 – Urząd Gminy w Dubiecku 3. 10 000, 00 – Fundacja Wspomagania Wsi 4. 1300,00 – Fundacja Karpacka — Polska
2006	Wykonanie izolacji pionowych budynku, wymiana instalacji odgromowej oraz wymiana pokrycia dachowego nad nawą północną i zakrystiami.	14 966,80	1. 5500,00 – Wojewódzki Podkarpacki Konserwator Zabytków w Przemyślu 2. 5000,00 – Urząd Gminy w Dubiecku 3. 1966,80 – Rada Sołecka w Sielnicy (blacha) 4. 2500,00 – Fundacja Karpacka — Polska
2007	Wymiana tynków elewacyjnych, przygotowanie powierzchni ścian pod malowanie oraz wymiana posadzki	9990,15	1. 4990,15 – Wojewódzki Podkarpacki Konserwator Zabytków w Przemyślu 2. 5000,00 – Urząd Marszałkowski w Rzeszowie
2008	Malowanie elewacji budynku, odnowienie ogrodzenia oraz montaż instalacji alarmowej	26 000,00	1. 6000,00 zł – Wojewódzki Podkarpacki Konserwator Zabytków w Przemyślu 2. 15 000,00 – Urząd Gminy w Dubiecku 3. 5000,00 Urząd Marszałkowski w Rzeszowie

Wykaz prac przeprowadzonych w okresie pięciu lat, z podaniem wysokości poniesionych nakładów i źródeł ich finansowania

kwi. Należało się o nie starać z różnych źródeł. Wymagało to pisania kolejnych projektów, dotyczących poszczególnych etapów dalszego remontu, i składania wniosków o dotacje w wielu instytucjach. Trzeba było poświęcać na to dużo czasu. Dotacje były często niewielkie, co uniemożliwiało szybkie przeprowadzenie remontu.

Przykładowo, bardzo ważne z punktu widzenia całości remontu prace przy pokryciu dachu trwały przez trzy kolejne sezony budowlane. Jeszcze w 2004 roku, już po zakończeniu realizacji pierwszego projektu (finansowanego z dotacji Fundacji Karpackiej i Fundacji Wspomagania Wsi i przy wsparciu Urzędu Gminy), dzięki dotacji Urzędu Marszałkowskiego wymieniono dach nad kruchtą (środki z Fundacji Karpackiej starczyły tylko na załatwienie dziur, z dachu się nie łało, ale nie był to pełny remont). Wniosek o dofinansowanie w wysokości 10 000 zł został złożony przez Towarzystwo pod koniec czerwca, pozytywną decyzję jego członkowie otrzymali pod koniec lipca. W 2005 roku wymieniono pokrycie dachowe na kopule, nad prezbiterium, nawą boczną i żagielkami. Dokonano także remontu elewacji kopuły. Budżet (bez robocizny) wyniósł 40 300 zł i złożyły się nań cztery dotacje: od Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu, od Urzędu Gminy w Dubiecku i kolejne dotacje od Fundacji Wspomagania Wsi i od Fundacji Karpackiej. W 2006 roku wymieniono pokrycie dachowe nad nawą północną i zakryściami. Kosztowało to 14 966 zł. Pieniądze tym razem pochodziły od Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, z Urzędu Gminy, ponownie z Fundacji Karpackiej i od Rady Sołeckiej w Sielnicy.

Jeden dość skromnie zaplanowany projekt zrodził kolejne działania, na które można spojrzeć jak na serię projektów. Działalność kulturalna rozwija się prężnie od jesieni 2004 roku, czyli od zakończenia opisywanego projektu. Remont cerkwi, zainicjowany w tym samym czasie, trwał etapami do roku

2008, czyli pięć lat. Powodzenie pierwszych działań w 2004 roku ułatwiło zdobywanie kolejnych funduszy. Nowemu stowarzyszeniu bardzo trudno byłoby zdobyć blisko 120 tysięcy. Taką sumę pozyskało i przeznaczyło na renowację cerkwi TPZD w ciągu pięciu lat. Wkład pracy własnej oszacowano na około 50–60 tysięcy złotych. Analizując prezentowane powyżej zestawienie, warto zwrócić uwagę, jak umiejętnie przez cały czas łączono finansowanie z różnych źródeł. Sponsorów było aż siedmiu, ale żaden nie przyznał jednorazowo kwoty większej niż 15 tysięcy złotych. Sponsorzy chętniej wspierają rozpoczęte już dzieło, a widząc rezultaty w postaci dobrze wydanych i rzetelnie rozliczonych pieniędzy nabierają zaufania i łatwiej decydują się na dalsze wsparcie. Systematyczna pomoc samorządu lokalnego również zachęca innych sponsorów.

Bardzo istotny był też wkład pracy własnej społeczności realizującej projekt. Wszystkie prace budowlane, które nie wymagały specjalistycznych kwalifikacji, wykonano we własnym zakresie. Uczestniczyło w nich kilkunastu wolontariuszy, przeważnie była to starsza młodzież i młodzi mężczyźni. W prace porządkowe wokół cerkwi włączyły się nawet dzieci ze szkoły podstawowej. Gdyby nie to duże zaangażowanie, pieniądze pozyskane od sponsorów nie wystarczyłyby na tak poważny zakres prac. Dwóch działaczy Towarzystwa, należących do grupy inicjatywnej, poświęcało w ciągu pięciu lat przez kilka miesięcy w roku średnio 40 godzin miesięcznie na koordynowanie działań. Robert Szybiak zajmował się wszystkim, co bezpośrednio dotyczyło prac budowlanych. Jacek Grzegorzak wziął na siebie całą pracę „papierkową”: przygotowywanie wniosków o dotacje, pilnowanie rachunków, księgowość, rozliczenia, sprawozdania. I to oni we dwóch byli odpowiedzialni za realizację kolejnych etapów przedsięwzięcia, którego skala przerosła początkowe wyobrażenia założycieli TPZD.

Rola komunikacji, jawność i promocja, współpraca z mediami

Już na samym początku istnienia Towarzystwa założono stronę internetową, która informowała o wszystkich działaniach i – co bardzo ważne – o wydatkowanych środkach. Ta przejrzystość i jawność wszystkich poczynań zjednywała ludzi, a działaczom dodawała wiarygodności. Gdy w cerkwi zaczęto organizować kolejne wydarzenia, wystawy i koncerty, z informacjami docierano do mieszkańców właśnie za pośrednictwem strony internetowej, ale też plakatów, telefonów, zaproszeń wysyłanych pocztą i e-mailami. Informacje przekazywano za każdym razem dużej liczbie osób, także spoza Dubiecka, w tym wszystkim sponsorom.

Trwałe efekty

Społeczność Dubiecka zyskała w postaci Kresowego Domu Sztuki placówkę kulturalną prowadzącą różnorodną działalność na wysokim poziomie. TPZD przygotowuje kolejne projekty i zdobywa niewielkie dotacje, dzięki którym w cerkwi od kwietnia do października trwa sezon kulturalny. (Zimą członkowie TPZD nadal spotykają się w domach – założenie ogrzewania w cerkwi wciąż jest jeszcze przed nimi). Pieniądzy jest ciągle za mało. Część imprez odbywa się tylko dzięki temu, że artyści występują, nie żądając honorarium, albo jedynie za zwrot kosztów noclegu i podróży.

W 2006 roku udało się pozyskać dotację z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Projekt obejmował cykl dziewięciu imprez, zrealizowanych od kwietnia do listopada. Nawet niewielkie sumy, pozyskiwane na pojedyncze, ale regularnie odbywające się imprezy (np. koncerty jesienne wspierane corocznie kwotą 2000 zł przez Starostwo Powiatowe w Przemysłu) ułatwiają ciągłą aktywność Kresowego Domu Sztuki.

W Dubiecku stworzono warunki, by potrzeba, która stała się bodźcem do podjęcia opisanych powyżej działań, mogła być zaspokojona. Ze świadomością osiągniętego sukcesu łatwiej teraz podejmować kolejne wyzwania. Dzięki temu, że Towarzystwo nie poprzestało na realizacji pierwszego projektu, czyli wykonaniu podstawowych prac remontowych i przygotowaniu pierwszej wystawy, tylko kontynuowało rozpoczęte dzieło, osiągnięto coś niezmiernie istotnego: trwałą zmianę. Zarówno efekt materialny w postaci wyremontowanej cerkwi, jak i niematerialny, czyli systematyczna aktywność kulturalna Kresowego Domu Sztuki, świadczą o sukcesie.

Na stronie internetowej TPZD można znaleźć wykaz wszystkich imprez zorganizowanych dotychczas w Kresowym Domu Sztuki, a także informacje dotyczące działalności Towarzystwa na innych polach.

www.tpzd.republika.pl

Metoda realizacji projektów

Szczegółowy opis zaprezentowany powyżej pozwolił prześledzić krok po kroku, jak zrodził się, został zaplanowany i zrealizowany projekt „Dubiecko: spotkanie trzech kultur i religii”, i jak doszło do tego, że stał się on początkiem serii kolejnych projektów. W tej części książki zamieszczamy podstawowe informacje, które mogą pomóc czytelnikom przy tworzeniu własnego projektu, oraz zasady, którymi warto się kierować, planując i realizując projekt.

Istnieje wiele publikacji wyjaśniających w sposób przystępny i uporządkowany zasady planowania i realizacji projektów. Odbywają się też liczne szkolenia poświęcone temu zagadnieniu. Są one kierowane zarówno do osób, które stawiają pierwsze kroki, jak i do tych bardziej zaawansowanych. Celem tej części książki jest nie tyle przedstawienie wszystkich tych zasad w sposób wyczerpujący, co raczej pokazanie, jak początkująca organizacja powinna stosować najważniejsze z nich, realizując swoje pierwsze projekty. Czytelnik będzie mógł obserwować, w których momentach w Dubiecku odstąpiono od takich zasad. Warto zdawać sobie sprawę, że nie musi to oznaczać niepowodzenia projektu.

Często się zdarza, że podejmując inicjatywy o charakterze społecznym, planuje się drobne działanie (np. wyremontowanie jednej kapliczki przydrożnej czy zebranie relacji od kilku starszych osób), a w trakcie realizacji rodzą się kolejne pomysły i kolejne działania. Ważną rolę odgrywają tu potrzeby, zainteresowania i zaangażowanie uczestników. Bywa więc tak, że trudno mówić o jednym projekcie. Jest to raczej seria czy ciąg projektów, gdzie jeden wypływa z drugiego, czy kolejny jest kontynuacją poprzedniego. I tak właśnie stało się w Dubiecku.

Ale trzeba też pamiętać, że sponsorzy wymagają precyzyjnego planowania i wydawania pieniędzy w zgodzie z zatwierdzonym budżetem i harmonogramem. Zatem chcąc sięgać po

środki zewnętrzne, należy dostosować się do wymagań i wynikającego z nich trybu pracy.

Projekt

Jest to seria działań, logicznie ze sobą powiązanych, realizowanych w określonym czasie, przy pomocy określonych środków (zaplanowany budżet) i zmierzających do osiągnięcia konkretnego, z góry ustalonego celu.

Planując i przygotowując projekt, musimy odpowiedzieć na kilka podstawowych pytań. Dotyczą one tego, co chcemy zrobić, dlaczego, z kim, dla kogo i kiedy, oraz ile to będzie kosztowało. Tylko znając odpowiedzi na te pytania, będziemy mieć jasność co do tego, na czym projekt będzie polegał. W trakcie tworzenia opisu projektu trzeba będzie odpowiedzieć jeszcze na wiele innych pytań, często bardzo szczegółowych. Będą one wynikały zarówno z konieczności dobrego zaplanowania kolejnych działań, jak i z wymagań sponsorów.

Planowanie projektu można opisać poprzez przedstawienie kolejnych kroków. Każdy z nich wiąże się z odpowiedzią na konkretne pytania. Należy pamiętać, że planowanie nie zawsze będzie wyglądało tak samo. W przypadku małych projektów, realizowanych w krótkim czasie, przemyślenie i przedyskutowanie wszystkiego, co znajduje się w poniższym opisie, zajmie stosunkowo mało czasu. A to, co zostanie na papierze, zmieści się prawdopodobnie na jednej stronie.

Nie powinno się jednak NIGDY pomijać etapu planowania.

1. Cel projektu, czyli co chcemy osiągnąć

Planujemy zmianę stanu obecnego, zmianę sytuacji uważanej za niekorzystną.

Cechy dobrze sformułowanego celu projektu można określić angielskim słowem SMART:

Projekt, cel

S – szczegółowy (ang. *specific*);

M – mierzalny (ang. *measurable*);

A – akceptowany, czyli uzgodniony (ang. *accepted*);

R – realny, możliwy do osiągnięcia (ang. *realistic*);

T – określony w czasie (ang. *time bound*).

W Dubiecku celem było zainicjowanie działalności kulturalnej i stworzenie miejsca, w którym będzie się mogło toczyć życie kulturalne. Projekt ten był dość nietypowy. W wyniku jego realizacji nie tylko rozwiązano konkretny problem, ale też uratowano element dziedzictwa kulturowego, jakim jest budynek cerkwi, poprzez nadanie mu nowej funkcji. Zainicjowano także proces ciągły, czyli systematyczną działalność kulturalną w miasteczku.

2. Wybór sposobu osiągnięcia celu, czyli jak zamierzamy go osiągnąć

Na ogół istnieje kilka dróg osiągnięcia celu. Nawet jeśli od początku jest jasne, jaką drogą zamierzamy pójść, należy zasta-

nowić się, dlaczego wybieramy właśnie taki, a nie inny sposób osiągnięcia celu.

3. Zaplanowanie efektów i sposobu ich mierzenia

Jakie rezultaty chcemy osiągnąć? I jak będzie można je zmierzyć?

Przy planowaniu efektów projektu bardzo ważna jest realistyczna ocena własnych możliwości. Musi ona dotyczyć zarówno możliwości finansowych, to znaczy najczęściej zdobycia dotacji, jak i potencjału osobowego realizatorów projektu, czyli tego, jak wiele osób (a także jakie posiadają umiejętności i jakim czasem dysponują) może i chce zaangażować się w realizację projektu.

W Dubiecku chodziło o organizację pierwszej wystawy i rozpoczęcie prac nad remontem cerkwi, tak by mogła służyć celom kulturalnym. Realizatorzy projektu – jako organizacja stawiająca pierwsze kroki – musieli wziąć pod uwagę, jakie środki finansowe będą w stanie pozyskać w stosunkowo krótkim czasie.

4. Szczegółowy opis działań

Przygotowując się do realizacji projektu, należy sporządzić szczegółowy opis działań, które trzeba przeprowadzić, by osiągnąć obrany cel. Opis najłatwiej jest sporządzić chronologicznie, planując kolejne czynności. Początkowo taki szkic może być bardzo szczegółowy (pomoże to przy sporządzaniu budżetu). Przy dopracowywaniu opisu można czynności pogrupować, kierując się ich rodzajem. W oddzielnym punkcie umieszczone zostaną działania dotyczące promocji, w oddzielnym dotyczące pozyskania materiałów na wystawę, a w jeszcze innym – dotyczące prac remontowych.

Jeśli sporządzamy wniosek o dotację, ostateczna forma opisu działań zależy od wymagań sponsora i jest zazwyczaj określona w formularzu wniosku lub instrukcji do niego.

5. Projekt w społeczności

Trzeba się zastanowić, jaki oddźwięk w społeczności może mieć projekt. Czy są chętni do udziału w nim? Czy też trzeba będzie ich zachęcać i motywować, a jeśli tak, to w jaki sposób? Czy projekt kierujemy do dzieci, młodzieży, osób starszych? Czy tematyka może okazać się interesująca dla wszystkich, czy propozycja dotyczy tematu, który zainteresuje tylko określoną grupę osób? Trzeba zastanowić się, kto zaangażuje się w realizację projektu. Jeśli chodzi o projekty dotyczące dziedzictwa kulturowego, równie ważne, jak pozyskanie uczestników – realizatorów projektu, jest stworzenie przyjaznej atmosfery i zadbanie o poparcie jak największej grupy mieszkańców. Nawet najlepszy pomysł jest nie do zrealizowania, jeśli zawiśnie w próżni społecznej, jeśli nikt nie jest przekonany o potrzebie jego realizacji ani nie widzi w tej realizacji korzyści społecznych czy osobistych.

Grupa, która podjęła działania w Dubiecku, była na tyle duża, że sama miała już potencjał konieczny do tego, by rozpocząć projekt. Należące do niej osoby na tyle dobrze orientowały się też w sytuacji lokalnej, by uważać, że ich pomysł spotka się z zainteresowaniem i poparciem. Mimo to podjęły działania w kierunku upowszechnienia projektu. Opisane zebranie założycielskie TPZD i udział w nim wielu zaproszonych osób, reprezentujących w zasadzie wszystkie grupy społeczne, potwierdzały intuicje pomysłodawców na temat zainteresowania mieszkańców podjęciem proponowanych działań.

6. Ramy czasowe, harmonogram

Bardzo ważne jest, by planując projekt odpowiedzieć sobie na pytanie, jak długo będzie trwała jego realizacja, kiedy się zacznie i kiedy skończy, a także w jakich terminach będą realizowane poszczególne działania. Na tym etapie warto też za-

stanowić się, z jakiego powodu mogą powstać opóźnienia i co można zrobić, by im przeciwdziałać. Trzeba też mieć plan na wypadek, gdyby mimo starań doszło jednak do opóźnień.

Opracowując harmonogram, trzeba brać pod uwagę święta, wakacje, rytm przyrody (szczególnie jeśli planujemy jakiegokolwiek prace remontowe czy budowlane, a także inne działania na powietrzu). Nie wolno zapominać też o innych obowiązkach osób zaangażowanych w realizację projektu. Pozwoli to uniknąć narzucania zbyt dużego tempa pracy i związanego z tym ryzyka niezrealizowania się w zaplanowanym harmonogramie.

Działania trzeba rozplanować w czasie i przypisać do ich wykonania konkretne osoby, ale także środki. Harmonogram jest powiązany z budżetem i wspólnie tworzą one szkielet projektu. Dobrze skonstruowany harmonogram pozwala przede wszystkim śledzić na bieżąco zaawansowanie działań. Układając go, należy brać pod uwagę nie tylko to, co chce się osiągnąć, ale przede wszystkim to, jakie są realne możliwości finansowe i zasoby ludzkie organizacji przystępującej do projektu. W przypadku projektów bardziej skomplikowanych, o większych budżetach i realizowanych przez dłuższy czas, trzeba się liczyć np. z zatrzymaniem realizacji z powodu chwilowego braku funduszy.

Trzeba pamiętać, że ubieganie się o dofinansowanie projektu w ramach jakiegokolwiek konkursu oznacza najczęściej długi czas oczekiwania od momentu złożenia wniosku do rozstrzygnięcia konkursu, a następnie podpisania umowy o dofinansowanie. Trzeba to uwzględnić, opracowując harmonogram, ponieważ skutkuje to koniecznością planowania ze znacznym wyprzedzeniem. Projekty związane z dziedzictwem wymagają często uzyskiwania różnych zezwoleń i sporządzania dokumentacji (Zob. część IV). To również należy brać pod uwagę w trakcie przygotowania harmonogramu.

7. Realizatorzy projektu: kim są, jaki jest ich potencjał; możliwi sojusznicy i eksperci

Kluczową sprawą jest znalezienie osób chętnych do zaangażowania się w realizację projektu. W przypadku projektów społecznych o niewielkich budżetach realizatorami często są sami pomysłodawcy. Jeśli wśród pomysłodawców znajdują się osoby, których wiedza i umiejętności mogą być bezpośrednio wykorzystane przy realizacji projektu (zamiast zatrudniania specjalistów, którym trzeba płacić), prace będą przebiegały dużo sprawniej. Ale ograniczenie się do małej grupy wykonawców bywa ryzykowne.

W Dubiecku zaangażowani młodzi ludzie, działający jako wolontariusze, zarówno posiadali podstawowe umiejętności remontowo-budowlane, jak i potrafili zorganizować akcję zbierania starych zdjęć czy przygotować informacje o historii Dubiecka. Realizując projekt, po prostu dobrze wykorzystali własny potencjał.

Umiejętności to jeden z ważnych zasobów realizatorów jakiegokolwiek przedsięwzięcia. Również pozycja inicjatorów projektu w społeczności lokalnej, zaufanie, jakim się cieszą, słowem – kapitał społeczny, którym dysponują, ma kluczowe znaczenie dla powodzenia projektu. Grupa ciesząca się znacznym zaufaniem nie musi poświęcać dużo czasu na przekonywanie otoczenia do swoich pomysłów i szlachetności intencji. Inaczej bywa w przypadku, gdy działania na rzecz lokalnej społeczności pragnie podjąć osoba czy organizacja zewnętrzna w stosunku do tej społeczności. Jest wtedy zazwyczaj niezbędny znaczny wysiłek, by uwiarygodnić swoje intencje, zbudować zaufanie i pozyskać poparcie i by w rezultacie w realizację projektu zaangażowała się możliwie duża grupa mieszkańców.

Przeświadczenie, że wszyscy wokół natychmiast włączą się w realizację pomysłu (bo przecież jest on świetny), jest naj-

częściej błędne i może później zrodzić olbrzymią frustrację, a nawet kłopoty ze zrealizowaniem projektu zgodnie z planem. W przypadku projektów finansowanych ze środków zewnętrznych może zakończyć się to nawet koniecznością zwrotu części dotacji.

Na tym etapie planowania trzeba określić, które KONKRETNE osoby (wymienione z imienia i nazwiska) zaangażują się w działania związane z realizacją projektu, jaką mają wiedzę, umiejętności i doświadczenie, oraz co będą robić. Trzeba ustalić, jaki będzie zakres odpowiedzialności osób kluczowych, kto będzie odpowiadał za całość, kto za sprawy formalne i finansowe, kto za promocję itd. Każde przedsięwzięcie wymaga koordynatora. Często w projektach społecznych to liderzy stają się koordynatorami (choć tak być nie musi). Ich rola jest nie do przecenienia, ze względu na zaangażowanie, umiejętności, a także łatwość zjednywania ludzi i tworzenia dobrej atmosfery. Projekt bez koordynatora narażony jest na to, że w realizację wkradnie się bałagan, a to prosta droga do niepowodzenia. Ale koordynator, szczególnie bardzo zaangażowany w projekt, bywa narażony na pokusę brania na siebie zbyt dużej liczby obowiązków i niedzielenia się odpowiedzialnością z innymi zaangażowanymi osobami. Dobrze jest z góry o tym myśleć i starać się, by w koordynowanie zaangażować od początku większe grono.

Zadania i zakres odpowiedzialności zależą od rodzaju projektu. Jednak podstawową sprawą jest ustalenie zasad komunikowania się w zespole zarządzającym czy koordynującym projekt. Dotyczy to zarówno form (spotkania zespołu, wymiana mail, rozmowy telefoniczne), jak i częstotliwości (co drugi dzień, raz na tydzień, itp.). Zasady te powinny być spisane. Pozwoli to unikać później niejasności i nieporozumień.

Należy też ustalić, jakiej wiedzy i umiejętności brakuje członkom zespołu. Wówczas można spróbować pozyskać

wsparcie kompetentnych osób z najbliższego środowiska albo zwrócić się do specjalistów spoza społeczności lokalnej.

W Dubiecku istotną rolę odegrał dr Janusz Cywicki, szef galerii Biura Wystaw Artystycznych w Przemyślu. Od początku był entuzjastą pomysłu wyremontowania cerkwi i uczynienia z niej miejsca wydarzeń kulturalnych i artystycznych. Dzielił się swoją zawodową wiedzą i umiejętnościami z realizatorami projektu.

W przypadku projektów wymagających przeprowadzenia jakichkolwiek prac przy budynkach wpisanych do rejestru zabytków zawsze należy uzyskać zgodę konserwatora na podjęcie tych prac. Dotyczy to zarówno zakresu działań, jak i kwestii szczegółowych, np. koloru ścian.

W Dubiecku było oczywiste, że od początku bardzo ważną rolę będzie odgrywał konserwator. Projekt dotyczył wszak budynku wpisanego na listę zabytków. Mimo początkowego sceptycyzmu konserwatora co do rezultatów działań podjętych przez TPZD, udało się pozyskać jego przychyłność. Początkowo w relacjach z inicjatorami projektu zachowywał się po prostu jak urzędnik, wypełniający sprawnie swoje obowiązki. Widząc rezultaty działań, stał się sojusznikiem.

8. Analiza sytuacji lokalnej; również pod kątem ewentualnego zawiązania partnerstwa, oraz ocena zasobów, którymi dysponują realizatorzy

Należy zastanowić się, kto (poza bezpośrednimi pomysłodawcami) ma doświadczenie związane z tematem planowanego projektu, kogo można zaprosić do współpracy, by wzmocnić swój potencjał czy pozyskać jak największe poparcie społeczności i akceptację dla swoich działań. Trzeba przeanalizować, jaka pomoc jest potrzebna, a także, jakimi umiejętnościami grupa czy organizacja planująca projekt nie dysponuje – czy

można np. pozyskać do współpracy księgową, zarówno jako osobę znającą się na przepisach, jak i mogącą wesprzeć przy pisaniu budżetu i później sprawozdania finansowego w razie otrzymania dotacji.

Warto też zastanowić się nad partnerstwem, np. z innymi organizacjami, instytucjami (szkołą, czy domem kultury) i osobami prywatnymi. Partnerem może być każdy, kto chce się zaangażować i wnieść coś do projektu, a partnerstwo nie zawsze musi mieć charakter formalny. Zależnie od sytuacji może to być umowa ustna, może to być spisane i podpisane przez wszystkich zainteresowanych porozumienie, wreszcie (np. w projektach unijnych) konieczne jest spisanie umowy spełniającej określone wymogi formalne.

Trzeba również pamiętać o tak prozaicznych sprawach, jak dostęp do komputera, telefonu czy kserokopiarki. Nie oznacza to, że każda organizacja musi dysponować świetnie wyposażonym biurem. Należy jednak zastanowić się, jak rozwiązać (szczególnie na początku) kwestię korzystania z podstawowych urządzeń biurowych. Jest to zawsze dość istotne na etapie przygotowywania wniosku o dotację.

W Dubiecku pomocy w tym zakresie udzielił Urząd Gminy.

9. Planowanie budżetu projektu

Przy konstruowaniu budżetu projektu dobrze jest zaglądać cały czas do opisu działań: analizować szczegółowo opis i notować koszty, jakie pociąga za sobą realizacja kolejnych jego punktów. Pojawia się w nim pozycja „bez kosztów”, np. zwołanie zebrania, ale już np. kawa, herbata czy woda na to zebranie to określony wydatek. Do wielu działań potrzebne są specjalistyczne urządzenia czy sprzęt. Zawsze trzeba się zastanowić, czy należy takie urządzenia kupować (wtedy w budżecie musi się znaleźć cena, którą wpisujemy po rozeznaniu rynku), czy też bardziej

racjonalne będzie wynajęcie pewnych urządzeń. Czy, jeśli porządkujemy cmentarz, jest nam potrzebna kosiarka na własność? Może można ją od kogoś pożyczyć za darmo (np. ma ją ktoś z realizatorów projektu) i wtedy w budżecie wykorzystanie kosiarki będzie wkładem własnym. Można też kosiarkę wynająć. W wielu sytuacjach okaże się to tańsze niż kupno sprzętu.

W budżecie można zatem umieścić tylko takie wydatki, które są niezbędne, by zrealizować projekt. Należy pamiętać o zasadzie oszczędnego gospodarowania środkami. W niektórych wnioskach o dotację sponsorzy wymagają, oprócz budżetu w formie tabeli, sporządzenia komentarza zawierającego uzasadnienie poniesienia konkretnych wydatków i ich wysokości, a czasem przedstawienia porównania różnych ofert. Wzory tabel używanych do sporządzania budżetów są różne. Często stosowany jest w nich podział na trzy główne kategorie kosztów: koszty programowe, koszty osobowe i koszty administracyjne lub inne.

W przypadku większości projektów realizatorzy wnoszą pokazny wkład własny. Nie musi to być wkład pieniężny. Gdy projekt jest społeczny, dużą część tego wkładu stanowi praca wolontariuszy. By móc taką pracę pokazać w budżecie jako wkład własny, należy przeliczyć ją na godziny i pomnożyć przez stawkę godzinową przyjętą dla danego rodzaju pracy w okolicy, w której ma być realizowany projekt. Inaczej wycenimy proste prace porządkowe, a inaczej złożenie na kompute-

rze broszury do druku czy pracę nauczyciela, który poprowadzi jako wolontariusz zajęcia z dziećmi.

Budżet powinien być tak przygotowany, by, czytając go równoległe z harmonogramem, uważny czytelnik mógł wyobrazić sobie w ogólnym zarysie planowany przebieg projektu.

Kolejny krok to szukanie środków, co zazwyczaj oznacza przygotowanie wniosku o dotację. W przypadku projektów większych prawdopodobnie trzeba poszukać kilku zewnętrznych źródeł finansowania, a projekt podzielić na etapy rozłożone w czasie. W poprzedniej części książki pokazano, jak z taką sytuacją poradzić sobie w Dubiecku.

Wiele osób i organizacji – szczególnie na początku działalności – główny swój problem widzi w braku środków finansowych na urzeczywistnienie pomysłów. Istnieje jednak wiele instytucji, które służą w tym zakresie pomocą (patrz część V niniejszej książki, poświęcona źródłom finansowania, s. 199). Zanim sięgnie się jednak po środki zewnętrzne, warto pokusić się o zmobilizowanie własnego środowiska – lokalnych biznesmenów, samorządów, osób prywatnych. Jeśli projekt będzie dla nich ciekawy, będzie odpowiadał także na ich potrzeby – być może go wesprą.

Wniosek o dotację

1. Najpierw należy wstępnie sformułować koncepcję projektu, a później starać się o dotację, a nie odwrotnie.
2. Wniosek o dotację to projekt opisany wedle wymogów konkretnego sponsora, zwykle na obowiązującym formularzu.
3. Zanim podejmie się decyzję o udziale w konkretnym konkursie dotacyjnym, należy BARDZO dokładnie zapoznać się ze szczegółowymi warunkami, regulaminem itd.
4. W przypadku wielu konkursów istnieje możliwość zadawania pytań organizatorom. Warto z tej możliwości korzystać.

5. Pisanie wniosku to zazwyczaj praca dla kilku osób, a w przypadku niewielkich projektów, nawet dla jednej osoby. Ale przed przystąpieniem do pisania (często jest to równoznaczne z wypełnianiem formularza) ważne, by przedyskutować w większym gronie, co i jak zamierzamy zrobić.
6. Regulamin konkursu zawiera zazwyczaj kryteria oceny. Po sporządzeniu wniosku należy sprawdzić, czy informacje zawarte w przygotowanym przez nas wniosku pozwalają na jego ocenę wedle przyjętych kryteriów. Kryteria są wskazówką mówiącą, co jest ważne dla sponsora i na co zwraca on wyjątkową uwagę.

Realizacja projektu

1. Pozyskane środki mogą być spożytkowane tylko zgodnie z dołączonym do wniosku budżetem.
2. Ważne jest, aby w trakcie realizacji projektu postarać się o obecność w mediach. Łatwiej wtedy dotrzeć do większej grupy, łatwiej też zdobyć poparcie. Do promowania działań w ramach projektu warto wykorzystywać również Internet, np. portale społecznościowe, strony urzędu gminy, regionalne portale informacyjne.
3. Poprzez umiejętną promocję buduje się pozycję organizacji w społeczeństwie oraz zaufanie do niej. Jest to niezwykle ważny kapitał, zdobywany zwykle przez lata.
4. Ważne jest dokumentowanie projektu na bieżąco. Służy to nie tylko przygotowaniu sprawozdania. Warto pamiętać, że nawet drobne działania tworzą historię społeczności. Tworzenie dokumentacji – pisemnej, fotograficznej czy każdej innej, z wykorzystaniem coraz większych możliwości współczesnej techniki – jest bardzo ważne także z tego punktu widzenia. Po jakimś czasie, dzięki dokumentacji, łatwiej będzie zobaczyć, ile zrobiono i jaką drogę udało się przebyć.

5. O projekcie trzeba rozmawiać w grupie osób zaangażowanych. Systematyczne przekazywanie informacji i dobra wewnętrzna komunikacja są niezbędne do sprawnego działania. To jedna z podstaw sukcesu. Koordynator albo zespół zarządzający projektem musi dbać o to, by każdy wiedział, jaka jest jego rola, co trzeba zrobić i w jakim czasie. Jeśli projekt jest czasochłonny, to warto w regularnych odstępach czasu organizować spotkania, na których będą omawiane poszczególne etapy działania, sukcesy, trudności i możliwe zagrożenia. W grupie łatwiej dostrzec problemy i odnajdywać rozwiązania.
6. Nawet porażka może się okazać sukcesem. Często sama próba zmierzenia się z problemem jest już dużym osiągnięciem. Czasami – choć nie uda się od razu wszystkiego zrobić – projekt może stać się początkiem ważnych zmian w społeczności.

Zakończenie

Zakończenie projektu to bardzo ważny moment. Sporządzenie sprawozdania jest nie tylko wymogiem formalnym: pomaga podsumować działania, a sponsorom i innym osobom z zewnątrz umożliwia ocenę realizacji projektu. Ważne, by podziękować wolontariuszom i wszystkim innym osobom, które w jakikolwiek sposób wsparły realizację projektu. Oczywiście, i w tym momencie trzeba pamiętać o mediach. Dobrze jest opublikować podsumowanie w Internecie i zorganizować spotkanie otwarte dla wszystkich zainteresowanych. Więź, która zazwyczaj powstaje między ludźmi robiącymi coś dla dobra wspólnego, skupionych wokół jakiejś idei, potrafi często przez wiele lat owocować, i to na różne sposoby. Warto o tym pamiętać.

PRZYKŁADY I INSPIRACJE

54-57

Krajobrazy otwarte, tereny rolnicze, zieleń wiejska:

- krajobrazy naturalne;
- pola i pastwiska;
- zieleń śródpolna;
- parki podworskie.

58-61

Krajobraz mojej osady – organizacja przestrzeni:

- układ przestrzenny zabudowy;
- przestrzeń publiczna;
- rozmieszczenie gruntów w gospodarstwie (rozłogi).

62-65

Szlaki komunikacyjne:

- drogowe;
- kolejowe;
- wodne.

Znaki w przestrzeni:

- kopce, kamienie graniczne;
- kurhany, grodziska;
- krzyże i kapliczki przydrożne;
- cmentarze wyznaniowe;
- cmentarze wojenne.

66-69

Prezentowanie krajobrazu:

- oznaczanie miejsc;
- ścieżki i szlaki turystyczne: piesze, rowerowe, kajakowe, konne.

70-73

KRAJOBRAZ

Krajobraz wsi powstawał stopniowo w wyniku rozwoju społecznego, gospodarczego i kulturowego. Składają się nań elementy naturalne, czyli rzeźba terenu, pokrycie skałami, glebą, szatą roślinną, wodami oraz kulturowe, m.in. sieć osadnicza, komunikacyjna, architektura, uprawy rolne itp. Można go czytać jak wielką księgę, opowiadającą historię przestrzeni, w której się znajdujemy.

Zróżnicowanie krajobrazu kulturowego jest bogactwem, z którego możemy być dumni, a jego ochrona jest ważna. Dobrze zachowany krajobraz kulturowy zwiększa szanse społeczności lokalnej na trwały rozwój. Historyczne krajobrazy kulturowe polskiej wsi są po prostu piękne.

Ochrona krajobrazu kulturowego jest trudniejsza niż np. ochrona pojedynczej budowli, ponieważ wymaga współpracy dużej grupy osób i instytucji. Zacząć należy od rozpoznania krajobrazu, zdefiniowania i oceny jego wartości. Potem można obmyślać konkretne działania.

KRAJOBRAZY OTWARTE, TERENY ROLNICZE, ZIELEŃ WIEJSKA

Wiejskie krajobrazy otwarte to przede wszystkim przyroda (np. lasy, uprawy, zieleń śródpolna i inna roślinność), ukształtowanie terenu, elementy przyrody nieożywionej (np. skały), wody (np. źródła, rzeki, jeziora).

Nie licząc Puszczy Białowieskiej, w Polsce (ani gdzie indziej w Europie) nie zachowały się krajobrazy niezmienione ręką ludzką. Istnieją natomiast krajobrazy naturalne, nieznacznie przekształcone przez człowieka, gdzie całkowicie dominują elementy przyrodnicze. Te najcenniejsze są stosunkowo dobrze chronione w parkach narodowych, krajobrazowych, rezerwach przyrody, obszarach chronionego krajobrazu, parkach kulturowych.

Tereny rolnicze to krajobrazy o charakterystycznych cechach. Podziały własnościowe, miedze, kamienie, kopce i drzewa graniczne, drogi dojazdowe, charakterystyczne uprawy, zieleń śródpolna – sprawiają, że są one niepowtarzalne. Ich ochrona polega głównie na zachowywaniu swoistych cech.

Trudniejsza jest sytuacja w przypadku tak zwanych parków wiejskich – byłych parków dworskich lub pałacowych w obrębie dawnych założeń rezydencjonalno-folwarcznych. Wiele z nich jest nadal zaniedbanych. Oczyszczone z samosiewów, z zadbanym drzewostanem i alejkami, mogą dobrze służyć społeczności lub indywidualnym właścicielom.

Widok ze szczytu Trzech Koron w kierunku Dunajca – regularny pasowy układ pól w górzystym terenie

POWODY, DLA KTÓRYCH WARTO ZAJĄĆ SIĘ OCHRONĄ WIEJSKICH KRAJOBRAZÓW OTWARTYCH:

- wiejskie krajobrazy otwarte o dominujących na terenie Polski elementach przyrodniczych są bardzo różnorodne;
- mają bardzo duży potencjał turystyczny;
- ustawodawstwo w zakresie ochrony przyrody jest dobre i skuteczne.

Proces kształtowania krajobrazu kulturowego jest długotrwały. Tego, co psuto przez dziesiątki lat, nie da się naprawić na poczekaniu. Bądźmy cierpliwi i działajmy konsekwentnie – na rzecz ochrony tego, co pozostało, i na rzecz harmonijnego kształtowania tego, co tworzymy teraz. Robimy to dla naszych dzieci i wnuków.

W swoim przydomowym ogrodzie postaw na gatunki rodzime: drzewa, krzewy i kwiaty takie, jakie w przeszłości uprawiała tu Twoja babcia, jakie mieli za płotem jej sąsiedzi. One są na swoim miejscu, są elementem Twojego najbliższego krajobrazu. A gatunki egzotyczne? Oczywiście, też są ładne. Szkoda jednak, by ich uprawianie sprawiło, że rodzime gatunki zostaną zapomniane.

CO TRZEBA WZIĄĆ POD UWAGĘ, PODEJMUJĄC SIĘ OCHRONY WIEJSKICH KRAJOBRAZÓW OTWARTYCH:

- znaczna liczba właścicieli i instytucji mających wpływ na kształtowanie krajobrazu otwartego – trudność zarządzania;
- rozdrobnienie własności, sprzeczności interesów;
- urbanizacja wdzierająca się na tereny otwarte;
- linie energetyczne, telefoniczne i inne elementy infrastruktury technicznej, „zaśmiecające” krajobraz otwarty.

Śmieci wywożone do lasu czy wrzucane do rzek niszczą krajobraz. To także nasz las, nasza woda, nawet jeśli prawnym właścicielem jest ktoś inny. Chodzimy tam na grzyby, łowimy ryby, bawią się tam nasze dzieci. Chcemy żyć w czystym otoczeniu. Będziemy o nie dbać.

Upomnij się o możliwość schowania pod ziemię np. linii energetycznych, telekomunikacyjnych w przypadku wykonywania remontów dróg, kanalizacji itd. Są one potrzebne, ale można je ukryć lub usytuować tak, by nie szpeciły krajobrazu, nie przesłaniały zabytków, by słupy, anteny, przewody nie pojawiały się w miejscach przypadkowych.

Zadrzewienia śródpolne

Projekt „Aktywni Wielkopolskanie w ochronie środowiska i krajobrazu” był realizowany na terenie wielkopolskich gmin wiejskich. Inicjatorem i głównym realizatorem była Regionalna Wielkopolska Izba Rolno-Przemysłowa. Celem projektu było upowszechnienie idei zakładania zadrzewień śródpolnych. Realizatorzy nawiązywali do doświadczeń wielkopolskiego prekursora pracy organizacyjnej, generała Dezyderego Chłapowskiego z Turwi. Prowadzono liczne działania edukacyjne, w tym konkursy i rajdy. Posadzono i oznaczono sześć modelowych zadrzewień śródpolnych, wydano broszurę edukacyjną.

Nowe nasadzenia w okolicach Turwi

Okres realizacji:

Projekt zrealizowano w 2007 r.

Efekty:

- zwiększono wiedzę społeczności lokalnych na temat zasad kształtowania krajobrazu, a w szczególności znaczenia zadrzewień śródpolnych dla ograniczania erozji gleb, dla zapobiegania zanieczyszczeniu wód i dla ochrony różnorodności biologicznej;

► Kontakt:

www.rwirp.com.pl/content/view/4/2/

- mieszkańcy (wspólnie z administracją publiczną) zaczęli prowadzić partnerskie działania na rzecz środowiska, powstała regionalna koalicja na rzecz ochrony środowiska i kształtowania krajobrazu.

Partnerzy:

Fundacja IUCN Poland (sekcja polska Międzynarodowej Unii Ochrony Przyrody), gminy wiejskie województwa wielkopolskiego.

Źródła finansowania:

80% to środki z Unii Europejskiej z Fundacji Fundusz Współpracy, 20% środki z Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Poznaniu.

Rewaloryzacja zabytkowego parku dworskiego w Koźminku

W Koźminku w powiecie kaliskim mieści się otoczony parkiem dwór z drugiej połowy XVIII wieku. Park na przestrzeni wieków ulegał przekształceniom i rozbudowom: od sadu z altaną w XVIII wieku, poprzez ogród geometryczny z alejami grabowymi, dziedziniec zajazdowy i park krajobrazowy z XIX wieku. Park był pielęgnowany przez właścicieli do 1939 roku, a po wojnie uległ dewastacji.

Celem projektu, zainicjowanego i zrealizowanego przez Urząd Gminy Koźminek, była rewaloryzacja zabytkowego parku dworskiego. Obiekt ma wyjątkową wartość historyczną, kompozycyjną oraz przyrodniczą. Zajmuje teren wieloboku o powierzchni ok. 4 ha, z czterema stawami o powierzchni łącznej ok. 2 ha. W parku występuje ciekawy drzewostan, m.in. 41 drzew w wieku ponad 120 lat, a kilka drzew to pomniki przyrody. W ramach projektu wykonano m.in. alejki żwirowe, owalny podjazd z kamienia polnego przed frontem dworu i główną bramę wjazdową, ogrodzono cały park, rozbudowano też oświetlenie i ustawiono ławki parkowe. W kolejnym etapie prac przeprowadzono rekultywację stawów oraz zieleni.

Dwór w Koźminku

Efekty:

- zachowanie charakteru krajobrazu kulturowego Koźminka;
- podniesienie atrakcyjności turystycznej miejscowości.

Źródła finansowania:

Urząd Gminy Koźminek. Koszt projektu: ok. 1 224 000 zł, z czego 450 000 dofinansowano z działania: „Odnowa wsi i zachowanie dziedzictwa kulturowego”.

Okres realizacji:

2006–2009.

► Kontakt:

www.kozminek.pl/pl/wirtualny-spacer

Kwitnące owocowe aleje wśród wygasłych wulkanów

Projekt zrealizowano we wsiach Snowidza i Targoszyn w gminie Mściwojów na terenie woj. dolnośląskiego. Przez te wsie biegnie szlak wygasłych wulkanów. Inicjatorem i realizatorem projektu były rady sołeckie ze wsi Snowidza i Targoszyn oraz pracownicy Gminnego Centrum Informacji.

Celem projektu była rewaloryzacja wiejskiego krajobrazu, połączona z ochroną starych odmian drzew owocowych. Na terenie Snowidzy i Targoszyna odtworzono wzdłuż traktów wiejskich przydrożne aleje owocowe – jako elementy charakterystyczne dla regionu z intensywnym rolnictwem, pozbawionego lasów. Wzdłuż dróg zasadzono rodzime, odporne na choroby gatunki drzew owocowych: jabłonie, grusze, czereśnie i śliwy. Zasadzone drzewa urozmaicają rolniczy krajobraz, a także wzbogacają różnorodność biologiczną lokalnego środowiska. Założeniem było zaangażowanie jak największej liczby mieszkańców.

Za kilka lat nowe nasadzenia drzew urozmaicą rolniczy krajobraz

Pielęgnacja nowych nasadzeń

Historia przedsięwzięcia:

sierpień–grudzień 2004 r. – odnalezienie na terenie wsi starych odmian drzew owocowych;
styczeń–czerwiec 2005 r. – zajęcia dla dzieci i młodzieży na temat zasobów przyrodniczych w gminie;
wrzesień–październik 2005 r. – inwentaryzacja i rozpoznanie w Instytucie Sadownictwa i Kwiaciarstwa w Skierniewicach starych odmian drzew owocowych;
marzec–maj 2006 r. – zasadzenie przez mieszkańców wsi 1000 drzewek owocowych.

Efekty:

- projekt nadal żyje i zmienia się z roku na rok, wraz ze wzrostem posadzonych drzew,
- w trakcie współpracy różnych grup podczas realizacji

► Kontakt:

www.partnerstwokaczawskie.pl

projektu nastąpiła integracja mieszkańców – projekt jest bardzo „uspołeczniony”.

Partnerzy:

Fundacja Wspomagania Wsi,
Fundacja Ekologiczna Zielona Akcja, Stowarzyszenie na rzecz Zrównoważonego Rozwoju Gminy Mściwojów, Instytut Sadownictwa i Kwiaciarstwa w Skierniewicach.

Źródła finansowania:

Fundacja Wspomagania Wsi – 10 000 złotych.

KRAJOBRAZ MOJEJ OSADY – ORGANIZACJA PRZESTRZENI

O krajobrazie wsi decyduje układ przestrzenny wraz z zabudową, kształt przestrzeni publicznych (dróg, placów wiejskich, zieleni), a także podziały własnościowe i rozmieszczenie gruntów.

Najsilniejsze procesy osadnicze zachodziły w średniowieczu. Ich efektem są krajobrazy kulturowe północnej, zachodniej, południowej, a częściowo także środkowej Polski. Te tereny ukształtowały się głównie w wyniku tak zwanej wielkiej kolonizacji na prawie niemieckim. Na nizinach przeważał niwowy układ gruntów, a dominujące typy wsi to okolnice, owalnice i ulicówki. Na terenach podgórskich i górskich najczęściej spotykane były układy łańcuchowe i wsie – wielodrożnice i łańcuchówki łańcuchowe leśnych. Charakter krajobrazów kulturowych wsi Polski północno-wschodniej, a częściowo Mazowsza i Podlasia, to głównie efekt przemian z XVI wieku. Tu znajdziemy niewielkie przysiółki oraz szeregówki. Wzdłuż rzek swoje ślady pozostawili osadnicy ołędzcy. Lokalnie odnajdujemy również pozostałości drobnych akcji kolonizacyjnych z różnych okresów. Rozwój wielkiej własności ziemskiej zaowocował powstaniem zespołów dworsko-folwarcznych szlacheckich, magnackich i kościelnych. Komasacje i parcelacje gruntów zmieniły ich rozplanowanie. W wieku XIX dawniejsze układy przestrzenne zmieniły się pod wpływem przemian krajobrazu osadniczego, które były związane z uwłaszczeniem i wprowadzeniem płodozmianu. Te zmiany są najbardziej widoczne na terenach dawnego zaboru rosyjskiego. Z tego czasu pochodzą rzędówki środkowej i wschodniej Polski.

Po drugiej wojnie światowej nastąpiło rozproszenie zwartych wcześniej układów zabudowy i bezładne zabudowywanie terenów rolniczych. W wielu regionach granice między terenami zabudowanymi a otwartymi przestały być czytelne.

Ochrona krajobrazu kulturowego historycznych układów ruralistycznych wymaga, by ich najwartościowsze cechy pozostały czytelne, a nowe elementy były z nimi spójne.

Panorama wsi Jeżewo (woj. kujawsko-pomorskie)

POWODY, DLA KTÓRYCH WARTO ZAJĄĆ SIĘ OCHRONĄ KRAJOBRAZU WSI:

- duża różnorodność typów wsi na terenie Polski – bogactwo krajobrazu kulturowego historycznych układów przestrzennych wsi;
- historyczne układy ruralistyczne mają wysoką wartość kulturową;
- narzędzia planistyczne do skutecznej ochrony układów przestrzennych wsi są do dyspozycji lokalnych społeczności;
- za zajęciem się krajobrazem wsi przemawia potrzeba i chęć porządkowania przestrzeni publicznych.

Pilnujmy czytelnego rozdzielenia obszarów zabudowanych od niezabudowanych. Nie planujmy nowych terenów budowlanych i nie budujmy na obszarach dotychczas niezabudowanych tylko dlatego, że pozornie jest tam dużo miejsca, czy dlatego, że łatwo jest podzielić i sprzedać nieuprawiane pola. Pomyślmy, co zrobimy, kiedy inni wpadną na ten sam pomysł? Wypełnijmy zabudową niezagospodarowane, stare siedliska w naszej wsi.

Nie budujmy i nie pozwalamy budować na granicy lasu i pól, bezpośrednio nad rzekami i zbiornikami wodnymi. To najcenniejsze przyrodniczo i krajobrazowo elementy naszego otoczenia. Zachowajmy je nie tylko dla siebie, ale także dla innych.

CO TRZEBA WZIĄĆ POD UWAGĘ, PODEJMUJĄC SIĘ OCHRONY KRAJOBRAZU WSI:

- zniekształcenia historycznych wiejskich układów przestrzennych zacierają ich czytelność;
- podobne konsekwencje ma proces wtórnych podziałów własnościowych dawnych terenów rolniczych i chaotyczna urbanizacja;
- aktywność lokalnych społeczności w skutecznej ochronie układów przestrzennych swoich wsi jest często niewielka;
- w procesie gospodarowania przestrzenią kłopotliwą może być wielość podmiotów o sprzecznych interesach;
- samowole budowlane zaburzają krajobraz wsi.

Nie stosuj ogrodzeń z prefabrykatów betonowych. One tylko pozornie są tańsze – łatwo ulegają uszkodzeniom, a ich utylizacja po okresie użytkowania jest kłopotliwa i kosztowna. Mają wiele wad: utrudniają poruszanie się zwierzętom; zasłaniają horyzont; są brzydkie, nawet jeśli producenci przekonują nas, że jest inaczej; oddziałują agresywnie na krajobraz. Przecież lubisz mieszkać w ładnym otoczeniu! Zamiast ogrodzeń z prefabrykatów betonowych zastosuj choćby siatkę – jest ażurowa (czyli mniej widoczna), tańsza, ma podobną trwałość, mniej utrudnia zwierzętom poruszanie się. A może wrócisz do drewnianego płotu?

Wzmocnienie potencjału turystycznego „Krainy w kratę”

Swołowo to pomorska wieś uznana za Europejską Wieś Dziedzictwa Kulturowego. Zabudowa tej miejscowości to przykład owalnicy. Od kilkunastu lat we wsi realizowane są projekty mające na celu ratowanie jej krajobrazu. W 1997 roku wieś objęto pilotażowym europejskim projektem Phare Tourine II, którego celem był rozwój turystyki wiejskiej. Opracowano studium krajobrazowe, zagospodarowano otoczenie stawu i wykonano urządzenia parkowo-rekreacyjne oraz tablice opisujące historię i architekturę poszczególnych zagrod. Dofinansowano również remont świetlicy, zakup materiałów budowlanych, szkolenie dotyczące sposobów remontowania budynków szkieletowych oraz materiały promocyjne. Kolejnym etapem była rekonstrukcja zabytkowej zagrody. W 2002 roku Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku przejęło w Swołowie działkę ze znajdującą się na niej zagrodą Albrechta. Obecnie trwają prace przy rozbudowie filii Muzeum poprzez adaptację kolejnych obiektów zagrodowych.

Chalupa – ekspozycja wnętrz mieszkalnych tradycyjnej zabudowy chłopskiej, sala kinowo-konferencyjna na 30 osób, dwa pokoje gościnne dla wykładowców i etnografów, urządzone tradycyjnie

Historia przedsięwzięcia:

1997 – wieś objęto pilotażowym projektem Unii Europejskiej Phare Tourine II;
2003 – projekt remontu i zmiany sposobu użytkowania zabytkowych budynków zagrody Albrechta;
2006–2008 – pierwszy etap prac, oddano zwiedzającym muzealną zagrodę;
Od 2009 – drugi etap prac, rozbudowa filii Muzeum Pomorza Środkowego

Efekty:

- wyeksponowano historyczny układ wsi – owalnicę;
- odrestaurowano sześć budynków; obiekty zostały udostępnione miejscowej społeczności;
- uratowano zabytkową zagrodę, poszerzono ofertę kulturalno-

► Kontakt:

www.muzeum.swolowo.pl

-turystyczną (m.in. atrakcyjne imprezy cykliczne), stworzono dziewięć nowych miejsc pracy, zachęcono mieszkańców do poszerzenia oferty agroturystycznej,

Partnerzy:

Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku, Urząd Gminy Słupsk, Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Źródła finansowania:

Phare Tourine II; Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego 2004–2006, 2007–2013, samorząd województwa pomorskiego, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Zagospodarowanie centrum Kamienia Śląskiego z wykorzystaniem naturalnych zasobów kamienia wapiennego

Projekt realizowany w ramach Programu Odnowy Wsi Opolskiej we wsi Kamień Śląski w gminie Gogolin. W centrum wsi zagospodarowano i urządzono plac spotkań wiejskich. Kolejnym etapem była modernizacja stawu: wymieniono instalację doprowadzającą i odprowadzającą wodę ze stawu, zainstalowano dziewięć fontann, wykonano pomost. Odremontowano mur wokół zbiornika, a teren okalający zbiornik obsadzono zielenią. Przeprowadzono remont ponad 200-letniej, wykonanej z piaskowca figury św. Jana Nepomucena. Przy modernizacji centrum jako podstawowego budulca użyto kamienia wapiennego, charakterystycznego dla krajobrazu wsi.

Staw w centrum Kamienia Śląskiego

Historia przedsięwzięcia:

2000 – Kamień Śląski otrzymuje wyróżnienie w konkursie o Europejską Nagrodę Odnowy Wsi;
2003 – powstaje Stowarzyszenie Przyjaciół Kamienia Śląskiego;
2003 – realizacja projektu placu spotkań;
2004 – modernizacja stawu w centrum wsi;
2007 – renowacja figury św. Jana Nepomucena;
2008 – wykonanie pomostu na stawie;

► Kontakt:

www.kamienslaski.pl

2008–2009 – prace adaptacyjne budynku starej kuźni, wodociągu wiejskiego i urządzenie Izby Tradycji.

Efekty:

- wieś zyskała nową, atrakcyjną przestrzeń publiczną;
- powstały miejsca do obsługi ruchu turystycznego: lokale gastronomiczne, miejsca noclegowe, punkt informacji turystycznej.

Partnerzy:

Urząd Gminy Gogolin, sołectwo Kamień Śląski, organizacje działające na terenie miejscowości.

Źródła finansowania:

środki własne sołectwa, budżet gminy, środki Programu Odnowy Wsi Opolskiej.

Remont zabytkowego centrum Lanckorony – poprawa atrakcyjności turystycznej i inwestycyjnej

Celem projektu było podniesienie atrakcyjności turystycznej miejscowości i stworzenie warunków rozwoju małej przedsiębiorczości poprzez rewaloryzację centrum wsi. Inicjatorem były władze samorządowe Lanckorony. Założenie urbanistyczne średnio-wiecznej Lanckorony jest wpisane do rejestru zabytków, a ruiny zamku – na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO (wraz z zespołem Kalwarii Zebrzydowskiej).

Wieloletnie zaniedbania spowodowały, że centrum Lanckorony stało się nieatrakcyjne. Rewaloryzacja rynku polegała na wymianie nawierzchni ulic i chodników wraz z odwodnieniem, utwardzeniu placu i wkomponowaniu weń części parkowo-rekreacyjnej, przebudowie chodników, schodów i murków, a także wjazdów do budynków mieszkalnych. Zmodernizowano oświetlenie rynku. Z uwagi na zabytkowy charakter rynku zastosowano szlachetne materiały budowlane. Poszczególne obszary rynku zaplanowano tak, aby służyły funkcji: komunikacyjnej, gospodarczej, handlowej, kulturalnej i rekreacyjnej. Projekt realizowano zgodnie z wytycznymi wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Wschodnia pierzeja Rynku w Lanckoronie

Okres realizacji:

2005 rok

Efekty:

- poprawa estetyki centrum Lanckorony;

► Kontakt:

www.lanckorona.pl

- wyraźny podział rynku na obszary służące funkcji: komunikacyjnej, gospodarczej, handlowej, kulturalnej i rekreacyjnej.

Partnerzy:

Gmina Lanckorona, Towarzystwo Przyjaciół Lanckorony, prywatni przedsiębiorcy.

Źródła finansowania:

Koszt 401 987,88 euro, w tym dotacja unijna z programu Phare CBC 276 567,66 euro.

SZLAKI KOMUNIKACYJNE

Drogi od wieków są krwiobiegiem cywilizacji – łączą najważniejsze jej ośrodki, jak i najdrobniejsze punkty osadnicze. Ze względu na sposób podróżowania rozróżniamy szlaki komunikacyjne lądowe (drogowe i kolejowe) oraz wodne. Jedynie szlaki powietrzne nie mają swego zapisu materialnego.

Najcenniejsze drogi historyczne to te, które od dawna biegają tym samym śladem – wzdłuż nich zachowało się najwięcej elementów dziedzictwa kulturowego. Wobec intensywnych przemian cywilizacyjnych są szczególnie narażone na utratę wartości kulturowych (np. przez bezmyślną wycinkę alei przydrożnych), a niektóre (np. stare linie kolejowe) wręcz na zniknięcie z krajobrazu. Ich ochrona polega na zachowaniu ich przebiegu oraz historycznych elementów otoczenia, a także na poprawnym kształtowaniu elementów nowych. Ważne jest, by historyczne trasy były nadal używane.

W przypadku szlaków komunikacyjnych istotne jest zarówno to, jak dana trasa jest odbierana z zewnątrz, jak również to, jak wygląda krajobraz oglądany z tejże trasy.

Most na Narwi w Tykocinie (woj. podlaskie)

POWODY, DLA KTÓRYCH WARTO ZADBAĆ O SZLAKI KOMUNIKACYJNE I ICH ROLE W KSZTAŁTOWANIU KRAJOBRAZU:

- przemieszczanie się szlakami komunikacyjnymi jest źródłem wrażeń estetycznych;
- są czytelnymi elementami orientacyjnymi w przestrzeni;
- przydrożne aleje i szpalery drzew chronią przed wiatrem, śniegiem, przyczyniają się do zachowania bioróżnorodności;
- wokół haseł ich ochrony można organizować społeczność;
- mogą stanowić potencjalne szlaki turystyczne, zarówno lądowe, jak i wodne.

Wiadukty nieczynnej linii kolejowej Gołdap-Żytkiejmy w okolicach wsi Stańczyki (woj. warmińsko-mazurskie)

CO TRZEBA WZIĄĆ POD UWAGĘ, ZAJMUJĄC SIĘ SZLAKAMI KOMUNIKACYJNYMI:

- tylko nieliczne fragmenty szlaków komunikacyjnych są w gestii lokalnych społeczności, większość jest zarządzana z zewnątrz;
- nie da się ich chronić w pojedynkę – potrzebne są szersze porozumienia;
- aleje i szpalery przydrożnych drzew są narażone na bezmyślną wycinkę;
- problemem może być niekontrolowana zabudowa oraz reklamy wzdłuż szlaków komunikacyjnych;
- linie kolejowe są zamykane – czytelność tras, jakimi były prowadzone, stopniowo zanika;
- brakuje dbałości o spławność rzek;
- rzeki i zbiorniki wodne oraz ich brzegi są zanieczyszczone;
- regulacja rzek zagraża życiu biologicznemu, a często stwarza też zagrożenie powodziowe;
- niekontrolowana zabudowa ogranicza dostęp do brzegów rzek i zbiorników wodnych.

Aleje przydrożne jako ochrona krajobrazu i korytarze ekologiczne dla pachnicy dębowej

Projekt jest częścią prowadzonego przez fundację EkoRozwoju z Wrocławia programu „Drogi dla Natury”, którego celem jest ochrona alei przydrożnych, ozdoby tradycyjnego krajobrazu i siedliska przyrody. Głównym celem projektu jest zapewnienie przetrwania populacji zagrożonego gatunku chrząszcza – pachnicy dębowej – poprzez odtwarzanie i ochronę alei przydrożnych. Projekt jest realizowany na Dolnym Śląsku i przyległych obszarach Wielkopolski, Lubuskiego, na Powiślu i Warmii oraz w Małopolsce, z uwzględnieniem obszarów Natura 2000.

Podstawowe działania to sadzenie drzew rodzimych gatunków (głównie lipa, dąb i owocowe) wzdłuż dróg, tworzenia nowych alei przydrożnych oraz przebudowa istniejących. Działania dodatkowe to inwentaryzacja stanowisk pachnicy dębowej, opracowanie programu ochrony gatunku oraz działania edukacyjno-promocyjne. Fundacja uzyskała niemal 5 mln zł, które będą przeznaczone na posadzenie wzdłuż dróg 30 000 drzew.

Aleja dębowa w Książęcej Wsi (woj. dolnośląskie)

Okres realizacji:
2009–2012.

Efekty:

W 2010 r. posadzono 10 500 drzew (posadzone w jednym rzędzie utworzyłyby szpaler od Warszawy do Radomia), wykonano pierwszy

► Kontakt:

www.aleje.org.pl

etap inwentaryzacji stanowisk pachnicy dębowej przy drogach trzech regionów. Rozrastające się aleje zaczną coraz silniej wpływać na charakter krajobrazu.

Partnerzy:

Fundacja EkoRozwoju, Fundacja Ekologiczna Zielona Akcja z Legnicy, Stowarzyszenie Eko-Inicjatywa z Kwidzyna, Fundacja Aeris Futuro z Krakowa, zarządy dróg na szczeblu gmin, powiatów i województw.

Źródła finansowania:

Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko, Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej.

Dreżyną przez historię – rewitalizacja nieczynnej linii kolejowej

Projekt został zainicjowany przez burmistrza Krzywiń w województwie wielkopolskim i Krzywińskie Towarzystwo Kulturalne. Celem projektu było podniesienie atrakcyjności turystycznej okolicy. Nieużytkowane tory kolejki wąskotorowej na trasie Kościan–Gostyń wykorzystano dla ruchu ręcznie napędzanych dreżyn. Sympatycy dreżyn i kolei przetarli szlak i ożywcili tory, zakupiono trzy dreżyny ręczne i jedną motorową z doczepą na rowery. Turystom proponuje się wędrówki dreżyną przez historię: zwiedzanie zabytków sztuki sakralnej, miejsc związanych z Adamem Mickiewiczem, Dezyderym Chłapowskim, Melchiorom i Witoldem Wańkowiczami. Organizowane są wyścigi dreżyn. Na stacji kolejowej w Kunowie otwarto muzeum, w którym można przebrać się w historyczny mundur kolejarzki czy wystawić sobie bilet na przejazd zgodnie z regułami sztuki obowiązującymi kiedyś na kolei.

- Krzywińska Kolej Dreżynowa stanowi dziś atrakcję turystyczną.

Partnerzy:

Samorządy pięciu gmin (Jutrosin, Miejska Górka, Dolsk, Kościan, Krzywin), Krzywińskie Towarzystwo Kulturalne, Międzygminny Związek Turystyczny „Gościnna Wielkopolska”, Krzywińska Kolej Dreżynowa.

Finansowanie:

Samorządy partnerskich gmin, Krzywińska Kolej Dreżynowa.

Okres realizacji:
2004–2006.

Efekty:

- rewitalizacja zaniedbanego szlaku komunikacyjnego;
- zwiększenie dochodów z turystyki;
- promocja dziedzictwa kulturowego okolicy;

► Kontakt:

www.krzywinski.drezyny.com

Nakło nad Notecią – „Łączy nas Notec”

Nakło leży nad Notecią, jednak przez ostatnie kilkadziesiąt lat rzeka, która od XIII w. była podstawą rozwoju gospodarczego miasta i całej okolicy, została zapomniana. W roku 2000 powstał Związek Miast i Gmin Nadnoteckich, który zintegrował kilkanaście jednostek samorządowych. Powstało wiele opracowań i dokumentów, jednak potrzebne było uruchomienie działań oddolnych, angażujących mieszkańców, i uświadomienie unikatowych walorów Doliny Noteci. Realizacji tego zadania podjęło się Partnerstwo dla Krajny i Pałuk, które w 2006 roku opracowało program „Łączy nas Notec”, angażujący nie tylko samorządy, ale też lokalne stowarzyszenia oraz Zespół Szkół Żeglugi Śródlądowej w Nakle (właściciela statku „Łokietek” i przystani na Noteci). Formuła partnerstwa, do którego należy ponad 50 instytucji z terenu powiatu nakielskiego, umożliwiła nowe formy współpracy. W 2009 roku rozpoczęto tworzenie Ekomuzeum Doliny Noteci, prezentujące atrakcje, ciekawe miejsca, wydarzenia oraz oferty dla turystyki i rekreacji.

Trzeci rejs partnerstw lokalnych, 2009

Historia przedsięwzięcia:

2005 – powołanie Fundacji „Partnerstwo dla Krajny i Pałuk”;
 2006 – wspólne opracowanie programu „Łączy nas Notec” oraz pozyskanie środków z Pilotażowego programu Leader+;
 2006–2009 – opracowanie mapek i przewodników oraz wytyczenie szlaków rowerowych, pieszych i wodnych w Dolinie Noteci;
 rozpoczęcie cyklu kilkunastu imprez pod hasłem „Z wody widać inaczej”;
 opracowanie koncepcji przystani wodnej w Nakle nad Notecią;
 przygotowanie filmu promocyjnego i prezentacja pierwszych osiągnięć podczas europejskiej konferencji w Évorze (Portugalia);
 2008/2009 – przystąpienie partnerstwa do Krajowej Sieci Grup Partnerskich oraz rozpoczęcie tworzenia Ekomuzeum Doliny Noteci;
 2009 – wdrażanie założeń Lokalnej Strategii Rozwoju „Łączy nas Notec”.

Efekty:

- zaangażowanie wielu grup, organizacji i środowisk w przedsięwzięcia związane z ożywieniem turystycznym Doliny Noteci;
- wpisanie przystani na Noteci w Nakle na listę projektów priorytetowych Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Kujawsko-Pomorskiego do realizacji w latach 2009–2015;

► Kontakt:

www.krajna-paluki.cna.org.pl

- pojawianie się nowych inicjatyw związanych z promocją Doliny Noteci (np. turystyka aktywna – nordic walking, rajdy piesze i rowerowe, spływy kajakowe Doliną Noteci, Doroczny Rejs Partnerstw Lokalnych);
- organizacja rejsów po Noteci dla coraz większej liczby mieszkańców i turystów.

Partnerzy:

Gminy powiatu nakielskiego, powiat nakielski, lokalne stowarzyszenia, muzea, biblioteki, domy kultury i szkoły z terenu działania partnerstwa, Krajowa Sieć Grup Partnerskich, Kujawsko-Pomorska Organizacja Turystyczna.

Źródła finansowania:

Pilotażowy Program Leader+, PROW 2007–2013, oś 4 – Leader; Odnowa i rozwój wsi.

ZNAKI W PRZESTRZENI

Kamienie graniczne, krzyże, kapliczki przydrożne, kurhany, kopce i cmentarze to bodaj najbardziej trwałe i czytelne elementy krajobrazu kulturowego wsi. Czasem stworzyła je przyroda, częściej są śladami działalności człowieka. Są zwykle niezbyt wielkie i nie rzucają się w oczy. Znamy je dobrze, bo towarzyszą nam od dzieciństwa.

Z czasów prehistorycznych zachowały się grodziska i kurhany. Kopce, kamienie i drzewa graniczne pochodzą już z czasów bliższych, choć tak odległych, że zdążyły obrosnąć legendami. Krzyże i kapliczki przydrożne, a także przydomowe, są nam najbliższe, bo były stawiane przez naszych przodków dla oznaczenia miejsc istotnych dla społeczności, na pamiątkę wydarzeń, w podzięce za ocalenie życia, przywrócenie zdrowia lub w innej dobrej intencji. Cmentarze niosą w sobie ostatni materialny ślad po tych, których już nie ma. Te stare, parafialne, są nam bliskie dzięki zmarłym, których znaleźliśmy lub których znali nasi najbliżsi. Cmentarze mniejszości religijnych przypominają o bogactwie kulturowym naszej przeszłości. „Choleryczne” są śladami epidemii, dotyczących w przeszłości okolicę. W różnych „szwedzkich mogiłach” i na cmentarzach wojennych leżą zarówno „nasi”, jak i „tamci”, a czasem zupełnie obcy, którzy znaleźli się na terenie naszej wsi przez przypadek, wbrew własnej woli. Wobec śmierci wszyscy stali się równi. Warto o nich pamiętać. Ochrona historycznych znaków w przestrzeni jest ważna dla zachowania naszej lokalnej tożsamości.

Cmentarz greckokatolicki w Krempej (woj. podkarpackie)

POWODY, DLA KTÓRYCH WARTO ZAJĄĆ SIĘ OCHRONĄ ZNAKÓW W PRZESTRZENI:

- historyczne znaki w przestrzeni są czytelnymi i niepowtarzalnymi punktami orientacyjnymi;
- są trwałe („od zawsze” na swoim miejscu);
- wszyscy je znają;
- są ważne dla większości społeczności;
- stosunkowo łatwo o nie dbać (koszty są relatywnie niskie, łatwo też zorganizować wspólnotę na rzecz ich ochrony).

Piaskowcowe nagrobki z końca XIX w., cmentarz greckokatolicki w Myscovej (woj. podkarpackie)

CO TRZEBA WZIĄĆ POD UWAGĘ, PODEJMUJĄC SIĘ OCHRONY ZNAKÓW W PRZESTRZENI:

- rola znaków w przestrzeni zmniejsza się wobec rozwoju zabudowy wokół nich;
- łatwo je zniekształcić (nawet w dobrej wierze) poprzez przebudowy i zastosowanie współczesnych materiałów, niszcząc historyczny charakter;
- zagrożeniem jest też „dzika” eksploracja stanowisk archeologicznych na grodziskach i kurhanach;
- bywa, że rekonstrukcje historyczne na terenach grodzisk tworzą nową rzeczywistość przestrzenną – mogą fałszować prawdę historyczną;
- niekorzystna jest też wycinka starych drzew na cmentarzach i wymiana historycznych nagrobków na nowe, bezstylowe;
- cmentarze mniejszości religijnych i cmentarze wojenne bywają zaniedbane i zapomniane, a ich odnowienie i utrzymanie jest kosztowne i wymaga stałej troski.

Przydrożni świadkowie wiary i historii. Monografia kapliczek, krzyży i świątków w gminie Solec-Zdrój

Celem projektu było zwrócenie uwagi na znaczenie kapliczek i świątków przydrożnych dla krajobrazu kulturowego gminy Solec-Zdrój w województwie świętokrzyskim. Inicjatorem projektu było Stowarzyszenie Kulinarno-kulturalne Solec-Zdrój. Sfotografowano kapliczki, przeprowadzono wywiady z mieszkańcami i poszukiwania archiwalne. Na tej podstawie przygotowano wystawę zdjęć niektórych kapliczek. Kolejnym etapem było opracowanie monografii zespołu zabytków w formie barwnego albumu *Przydrożni świadkowie wiary i historii. Monografia kapliczek, krzyży i świątków w gminie Solec-Zdrój*.

Kików

Włosnowice

Kików

Piastrec

Welnin

Zborów

Kapliczka Chrystusa Frasobliwego w Kosinowie (woj. świętokrzyskie)

Okres realizacji:

2005 – lokalizacja, inwentaryzacja, wykonanie fotografii wszystkich figur na terenie gminy Solec-Zdrój, zebranie informacji archiwalnych, wywiady z mieszkańcami i publikacja monografii.

- pojawianie się inicjatyw lokalnych, mających na celu opiekę nad kapliczkami i świątkami, wyeksponowanie ich oraz konserwację;
- ochrona krajobrazu kulturowego wsi.

Efekty:

- pierwsza na terenie gminy monografia figur z terenu Gminy Solec-Zdrój, wydana w formie albumu;
- upowszechnienie wiedzy historycznej o obiektach zabytkowych, znajdujących się na terenie gminy Solec-Zdrój, wśród mieszkańców, turystów i kuracjuszy oraz internautów;

Partnerzy:

Stowarzyszenie Kulinarno-kulturalne Solec-Zdrój, Samorządowe Gimnazjum im. Jana Pawła II w Solcu-Zdroju.

Źródła finansowania:

Koszt: 15 000 zł; w tym: 13 500 zł – Fundusz Inicjatyw Obywatelskich, 1500 zł – Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne Solec-Zdrój.

► Kontakt:

www.forumsolec.pl

Kamienie wysiedlonych – sklejanie przeszłości

Projekt został zrealizowany przez Stowarzyszenie Magurycz w gminie Krempnia w powiecie jasielskim, w województwie podkarpackim. Magurycz społecznie remontuje kamienne nagrobki, znajdujące się na cmentarzach wyznaniowych, oraz także krzyże i kapliczki przydrożne w południowo-wschodniej Polsce i na zachodniej Ukrainie. W latach 1987–2010 stowarzyszenie wyremontowało ponad 1450 takich obiektów. W gminie Krempnia w latach 2005–2009 wyremontowało 172 nagrobki, 11 krzyży i kapliczek przydrożnych, trwają prace przy kolejnych 16.

Krempnia, położona w środku historycznej Łemkowszczyzny, w Beskidzie Niskim, w latach 1945–1947 została dotknięta wysiedleniami rdzennej ludności, Łemków. Z tego powodu liczne cmentarze oraz krzyże i kapliczki przydrożne utraciły opiekunów. Chcąc zachować cenne elementy świadczące o historii tych ziem, a zatem i ich krajobraz kulturowy, Stowarzyszenie Magurycz podjęło konkretne działania. W 2007 roku, we współpracy z mieszkańcami gminy, rozpoczęto remont obiektów sztuki sepulkralnej na cmentarzach greckokatolickich (24 obiekty) i małej sakralnej architektury przydrożnej (osiem obiektów) we wsiach Krempnia, Grab (kontynuacja), Ożenna i Ciechania.

„Nowy” cmentarz greckokatolicki w Krempniej (woj. podkarpackie), piaskowcowy nagrobek Joana Demianowycza *1857 +1861 r.

Stan zachowania cokołu

Stan zachowania krzyża

Stan tuż przed zakończeniem remontu

„Nowy” cmentarz greckokatolicki w Krempniej (woj. podkarpackie), piaskowcowy nagrobek Józefa Kosmeckiego *1820 +1900 r., zwieńczony żeliwnym krzyżem, wolontariuszki w trakcie prac remontowych

Historia przedsięwzięcia:

2004–2006 – nawiązanie współpracy z Towarzystwem Miłośników Krempniej i Okolicy, remonty cmentarzy lemkońskich w Kotani, Myscowej, Grabiu i Ożennej;
2007 – realizacja rozbudowanego projektu „Kamienie wysiedlonych...”, prace na cmentarzach w Krempniej, Grabiu i Ciechani, oraz przy krzyżach i kapliczkach przydrożnych tamże;
2008–2009 – kontynuacja realizacji projektu, który docelowo obejmie całą gminę Krempnia; prace na cmentarzach w Żydowskiem i Polanach; zebrania wiejskie poświęcone ochronie dziedzictwa kulturowego.

Efekty:

- budowanie wśród mieszkańców gminy przekonania o wartości

► Kontakt:

www.magurycz.org

wielokulturowego dziedzictwa, prezentacja sposobów zachowania owego dziedzictwa;

- wzrost atrakcyjności turystycznej gminy;
- materiał zebrany podczas wywiadów z najstarszymi mieszkańcami posłuży w przyszłości stworzeniu monografii gminy.

Partnerzy:

Polsko-Amerykańska Fundacja Wolności, Fundacja Edukacja dla Demokracji, Fundacja Wspomagania Wsi, Towarzystwo Miłośników Krempniej i Okolicy, Ochotnicza Straż Pożarna w Krempniej, parafia rzymskokatolicka w Krempniej i Polanach, mieszkańcy Krempniej i Grabiu, Centrum Badań Humanistycznych we Lwowie.

PREZENTOWANIE KRAJOBRAZU

Prezentowanie krajobrazu, czyli rozmaite działania informacyjne i edukacyjne, nie jest jego ochroną, ale się do niej przyczynia. Polega na oznaczaniu elementów krajobrazu: obiektów przyrodniczych, architektonicznych, wartościowych obszarów, oraz na wyznaczaniu i oznaczaniu tras turystycznych łączących interesujące miejsca.

Oznaczyć i opisać można wiele elementów składowych krajobrazu: ślad po cerkwi, pozostałości opuszczonej wsi, stary, zapomniany cmentarz, zabytek architektury, miejsce pamięci, rezerwat przyrody, obszar chronionego krajobrazu, park narodowy itd. Oznaczenia (ich wielkość, czytelność, kolorystykę) należy dostosować zarówno do obiektu, jak i do odbiorcy informacji. Inaczej wygląda oznaczenie zabytku przy drodze krajowej, inaczej punkt informacyjny przy ścieżce przyrodniczej czy znak przy szlaku turystycznym.

System oznaczeń powinien być **spójny** dla danego obszaru lub oznaczanego zjawiska, estetyczny, czytelny, trwały, projektowany przez zawodowców. Wskazane jest, aby przy okazji wydać folder, mapę, przewodnik, założyć stronę internetową na ten temat. Warto zadbać, by przebieg szlaku, oznaczenia zabytków itp. znalazły się w dokumentach planistycznych gminy i województwa i w gminnym programie opieki nad zabytkami. W dalszej kolejności warto pomyśleć o bazie obsługi ruchu turystycznego: gastronomii czy noclegach. Trzeba też stale dbać o utrzymanie oznaczeń i naprawiać uszkodzenia – należy na to przewidzieć środki w budżecie przedsięwzięcia.

Oznaczenie szlaku rowerowego wzdłuż Kanału Elbląskiego

POWODY, DLA KTÓRYCH WARTO ZAJĄĆ SIĘ PREZENTOWANIEM KRAJOBRAZU WSI:

- prezentowanie krajobrazu służy jego udostępnieniu;
- podnosi rangę pokazywanych miejsc i obiektów;
- pobudza aktywność turystyczną, a przez to może mieć wymiar ekonomiczny;
- informuje i uczy;
- jest stosunkowo łatwe do przeprowadzenia i relatywnie niezbyt kosztowne.

Oznaczenia szlaków turystycznych w Bieszczadach

CO TRZEBA WZIĄĆ POD UWAGĘ, PREZENTUJĄC KRAJOBRAZ WSI:

- prowadzenie działań służących prezentowaniu krajobrazu wymaga porozumienia wielu podmiotów;
- niefachowe prezentowanie krajobrazu może go szpecić;
- stałe utrzymanie wymaga uwagi i dbałości oraz środków.

Zanim zaprojektujesz szlak turystyczny w swojej gminie, zwróć się do najbliższego oddziału PTTK. Tam mają największe doświadczenie w prowadzeniu takich przedsięwzięć. Mają też swoich znakarzy. Może zrobicie to wspólnie?

Szlak kajakowy na Kanale Elbląskim oraz szlak rowerowy obszaru Kanału Elbląskiego

Szlak kajakowy na Kanale Elbląskim został oznakowany według ogólnopolskich standardów PTTK. Działanie zostało przeprowadzone przez Stowarzyszenie „Łączy nas Kanał Elbląski” – LGD w Elblągu, w partnerstwie z Oddziałem Warmińsko-Mazurskim PTTK w Olsztynie. Oznakowano 121 km szlaku kajakowego na odcinkach Elbląg–Miłomłyn–Ostróda–Stare Jabłonki i Miłomłyn–Jeziorak.

Obszary wokół Kanału Elbląskiego to również – ze względu na istniejący potencjał ludzki, przyrodniczy, kulturowy i historyczny – idealne miejsce do rozwoju turystyki rowerowej. Podstawą do podjęcia zadań planistycznych stała się inwentaryzacja istniejących na tym terenie 12 szlaków rowerowych, o łącznej długości 442 km. Na jej podstawie przystąpiono do opracowania koncepcji przebiegu szlaków. Obecnie na umownym obszarze Kanału Elbląskiego znajduje się ponad 700 km szlaków rowerowych, wytyczonych i oznakowanych przez różne podmioty, w tym 480 km przez Stowarzyszenie „Łączy nas Kanał Elbląski” w Elblągu. Pozostałymi szlakami opiekuje się PTTK Elbląg, PTTK Olsztyn, LGD Łukta i Gmina Miłomłyn.

Turyści na szlakach rowerowym i kajakowym

Efekty:

- podniesienie atrakcyjności turystycznej regionu;
- miłośnicy kajakarstwa i turystyki rowerowej odkrywają uroki i walory Kanału Elbląskiego.

Szlak kajakowy
Okres realizacji:
2007–2008.

Partnerzy:
Stowarzyszenie „Łączy nas Kanał Elbląski” – LGD w Elblągu; Oddział Warmińsko-Mazurski PTTK w Olsztynie.

Źródła finansowania:
Program pilotażowy Leader+, schemat II – 35 000 zł dotacji.

► Kontakt:

www.kanal-elblaski-lgd.pl

Szlaki rowerowe
Okres realizacji:
2007–2010

Partnerzy:
Zarząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego, gminy: Elbląg, Gronowo Elbląskie, Iława, Kisielice, Markusy, Pasłęk i Zalewo, Związek Gmin Kanału Ostródzko-Elbląskiego i Pojezierza Iławskiego w Ostródzie, Oddział Ziemi Elbląskiej PTTK w Elblągu, Ministerstwo Sportu i Turystyki.

Źródła finansowania:
Program pilotażowy Leader+, schemat II – 78 577,48 zł dotacji, Zarząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego – 52 000 zł dotacji, Ministerstwo Sportu i Turystyki – 77 329 zł dotacji, wydatki gmin wynoszą 16 713 zł, wydatki Związku Gmin – 6100 zł, wkład PTTK w ramach umowy wolontariatu wyceniono na 7500 zł.

Szlak Kultury Wołoskiej w Gorcach

Dawne tereny pasterskie, rolne i osadnicze w masywach gór otaczających Dolinę Ochotnicy są – pod względem czytelności i jakości krajobrazowej – najcenniejszym w kraju przykładem spuścizny archaicznej, górskiej gospodarki.

Szlak prezentuje dorobek kultury wołoskiej – tradycje i obyczaje wypasu oraz osadnictwa; budownictwo, rzemiosło. Prowadzi poprzez krajobrazy charakterystyczne dla gospodarki halnej i polaniarskiej. Na szlaku zaprojektowano pięć „punktów akcesji” – centrów informacyjno-usługowych, stanowiących bramy do szlaku. Przewiduje się w tych punktach: parkingi, punkty informacyjne, wystawy dydaktyczne, wypożyczalnie rowerów górskich lub nart turystycznych, a także miejsca noclegowe i gastronomię. Elementami urządzenia szlaku będzie też mała architektura, m.in. słupki oznaczenia szlaku, tablice informacyjne, ławki, punkty widokowe (platforma widokowa z prezentacją panoramy, schron terenowy przy szlaku czy wieża widokowa).

Tablice informacyjne na szlaku

Wizualizacje polany na Magurkach i wieży widokowej

Splyw Dunajcem

Okres realizacji:

2007–2008.

Efekty:

- uzyskanie dokumentacji inwentaryzacyjnej i projektowej dotyczącej kultury wołoskiej na terenie Gorców – przyczynek do ocalenia zachowanych śladów dawnych osadników;
- stworzenie tablic informacyjnych o historii i atrakcjach turystycznych w poszczególnych sołectwach gmin Ochotnica Dolna i Krościenko nad Dunajcem.

► Kontakt:

www.leadergorce-pieniny.pl

Partnerzy:

Stowarzyszenie LGD „Gorce-Pieniny”; Związek Podhalań, Gorczański Park Narodowy, Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej.

Źródła finansowania:

Pilotażowy program Leader+.

76-79

Zagroda wiejska:

- domy;
- budynki inwentarskie;
- stodoły;
- spichlerze.

80-83

Zamki i pałace:

- zamki;
- pałace.

84-87

Zespoły dworsko-folwarczne:

- dwory;
- budowle folwarczne.

88-90

Budowle przemysłu wiejskiego:

- młyny wodne;
- młyny wietrzne;
- kuźnie;
- tartaki;
- gorzelnie;
- cegielnie.

Świeckie budowle użyteczności publicznej:

- szkoły;
- remizy straży pożarnej;
- domy ludowe;
- karczmy.

91-95

Kościóły i kaplice katolickie:

- parafialne;
- filialne;
- cmentarne;
- dworskie.

96-98

Budowle religijne mniejszości wyznaniowych:

- chrześcijańskie:
 - ▶ cerkwie;
 - ▶ zbory;
- żydowskie:
 - ▶ synagogi;
 - ▶ domy modlitwy.
- muzułmańskie: meczety.

99-103

ARCHITEKTURA

Krajobraz kulturowy wsi to przede wszystkim jej zabudowa. Składają się na nią budowle mieszkalne, inwentarskie, magazynowo-składowe, pomocnicze, budowle wiejskiego przemysłu, a także obiekty kultu religijnego i inne budynki użyteczności publicznej, usytuowane w charakterystycznym dla nich otoczeniu przyrodniczym. Niegdyś silnie zróżnicowana regionalnie, dziś zabudowa wsi jest na terenie niemal całego kraju silnie zunifikowana. Dlatego tym cenniejsze i godne zachowania są jej ocalałe, tradycyjne relikty. Chodzi o uratowanie jak największej liczby przykładów takiej zabudowy w jak najmniej zmienionych formach. Ważne jest również zachowanie historycznych krajobrazów kulturowych towarzyszących zabudowie.

Przy adaptacjach nie zawsze udaje się zachować pierwotną funkcję zabudowy. Najczęściej konieczna jest jej zmiana. Nowa funkcja powinna być dostosowana do charakteru obiektu historycznego, jego wielkości i układu pomieszczeń.

ZAGRODA WIEJSKA

Zagroda jest podstawową jednostką funkcjonalną na wsi w sensie przestrzennym (siedlisko wiejskie), społecznym (miejsce życia rodziny) i gospodarczym (miejsce pracy – gospodarstwo rolne). Składa się zwykle z: domu mieszkalnego, budynku inwentarskiego, budowli gospodarczych i pomocniczych (magazyny, stodoły, garaże, spichlerze, piwnice, brogi, suszarnie, gołębniki, studnie itp.). Budynki w zagrodzie są ustawione w określonym porządku, wynikającym z potrzeb funkcjonalnych, z lokalnych tradycji osadniczych i z uwarunkowań prawnych. Zagrody mogą być jednobudynkowe i wielobudynkowe, z budynkami wolno stojącymi lub zwarte. W zależności od uwarunkowań historycznych, gospodarczych i społecznych, są usytuowane samotnie albo w zespołach przestrzennych – zwartych lub luźnych.

Zabytkowa chyża łemkowska w Olchowcu (woj. podkarpackie)

POWODY, DLA KTÓRYCH WARTO ZAJĄĆ SIĘ ADAPTACJĄ ZAGRODY WIEJSKIEJ:

- stosunkowo łatwo jest dokonać adaptacji zagrody wiejskiej do funkcji mieszkalnych (zarówno przy zachowaniu podstawowej funkcji rolniczej, jak i przy jej zamianie na funkcję czysto mieszkalną) i agroturystycznych;
- możliwa jest zarówno adaptacja *in situ*, jak i przeniesienie budowli drewnianych w inne miejsce;
- koszty adaptacji są relatywnie niskie;
- można brać osobisty udział w pracach;
- zagrodę można wykorzystać w działalności pozarolniczej, w tym w turystyce;
- możliwe jest stopniowe odnawianie poszczególnych zabudowań.

Jeśli w naszej okolicy większość budynków była kryta dachówką ceramiczną, warto tę tradycję kontynuować. Jeśli większość domów była w przeszłości malowana na biało, nie malujmy swojego domu na różowo, niebiesko, seledynowo lub zielono. Jeśli większość domów miała dwuspadowe dachy, nie budujmy swojego domu z dachem mansardowym albo płaskim.

CO TRZEBA WZIĄĆ POD UWAGĘ, PODEJMUJĄC SIĘ ADAPTACJI ZAGRODY WIEJSKIEJ:

- Należy zadbać, by istniejące lub dokonywane przy adaptacji przekształcenia całych budynków lub poszczególnych elementów ich struktury nie niszczyły ich wartości kulturowych. Oto przykłady takich niepowodzeń adaptacyjnych:
- stary dom „wymieniony” na współczesny przy zachowaniu starych budynków gospodarczych – powoduje to zmianę wyglądu samej zagrody, jak i ulicy wiejskiej (patrz rozdział o krajobrazie);
- wymiana okien na niedopasowane do historycznego wyglądu elewacji;
- ocieplenie ścian (konieczne ze względów funkcjonalnych i użytkowych) – może powodować utratę ich pierwotnego wyglądu, dlatego warto się nad nim zastanowić, jeśli historyczne elewacje są atrakcyjne;
- niewłaściwe użycie współczesnych materiałów: pokrycia dachów, materiałów ściennych, utwardzonych nawierzchni terenu (np. tak zwana kostka Bauma zamiast miejscowego kamienia) w miejsce historycznych, nowa kolorystyka;
- Należy też powstrzymać się przed sadzeniem roślin towarzyszących należących do gatunków obcych dla danego regionu.

Muzeum – zabytkowa chłopa łemkowska w Olchowcu koło Dukli

Tadeusz Kielbański, krajoznawca, działacz Towarzystwa Karpackiego i innych organizacji turystycznych, kupił zagrodę od dawnych właścicieli. Przeprowadził jej gruntowny remont i adaptował spichlerz (sypaniec) na domek letniskowy. Stałe powiększa kolekcję łemkowskiego i huculskiego rzemiosła, sztuki użytkowej oraz militariów z operacji dukielsko-preszowskiej z 1944 roku. Kolekcję udostępnia turystom, organizuje wystawy fotografii, malarstwa, rzeźby, wyrobów rzemiosła różnych grup etnograficznych, „obudził” również miejscową społeczność łemkowską do wspólnotowych działań.

Co roku w maju ma tu miejsce święto łemkowskie Kermesz, w którym biorą udział setki turystów z Polski, Słowacji i Ukrainy.

Historia przedsięwzięcia:

1981–1986 – gruntowny remont;
od 1982 – początek ekspozycji;
1986 – wpis do rejestru zabytków, bieżące prace do dziś.

- odbudowa tożsamości kulturowej wśród Łemków;
- promocja Łemków i innych górali karpaccich.

Partnerzy i finansowanie:

Łemkowie z Olchowca i okolic; praca właściciela i jego fundusze własne; praca wolontariuszy, turystów; „cegiełki” wydane przez Towarzystwo Karpackie.

Efekty:

- zachowanie zagrody *in situ* bez zmian wyglądu i wyposażenia;
- zbiór unikatowych eksponatów;
- aktywizacja miejscowej społeczności;

► Kontakt:

www.karpaccy.pl/olchowiec/muzeum

Drugie życie oboro-stajni, Hotelik Rozmaitości w Pławie

W Puszczy Zielonka, 25 km od Poznania, zagospodarowano na niewielki hotelik zrujnowaną oboro-stajnię z ok. 1902 roku. Była ona częścią trzybudynekowej zagrody. Budynek oboro-stajni spłonął ponad 20 lat temu. Pozostały tylko ściany zewnętrzne z kamienia polnego. Obecni właściciele przenieśli się tu na stałe z Poznania do wyremontowanego starego domu z klinkierowej cegły i z drewnianym gankiem, należącego do tej samej zagrody. Mimo że zagroda nie była pod ochroną konserwatorską, zachowano jej pierwotny charakter. W oboro-stajni oczyszczono mury, ocalono otwory okienne i drzwiowe, wylano nowy strop i nadbudowano drewnianą kondygnację. Przeszklono dawne wrota. Mimo zmiany funkcji i nadbudowy, zachowano cechy pierwotnej formy architektonicznej, wzbogacając ją o współczesne rozwiązania. Elementy oryginalne z pietyzmem odrestaurowano. Do uzupełnień oraz budowy nowych fragmentów specjalnie użyto cegły rozbiórkowej. Zalecany projekt jest bezpretensjonalna, współczesna architektura, eksponująca najlepsze cechy architektoniczne dawnej oboro-stajni.

Oboro-stajnia w trakcie i po remoncie

Inicjatorka:

właścicielka – Małgorzata Suchecka-Perczyńska.

Okres realizacji:

2006–2007 – ok. ośmiu miesięcy.

Koszty:

ok. 450 000 zł.

► Kontakt:

www.rozmaitosci.eu

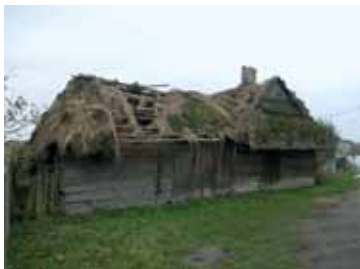

Chata tatarska w Stobiecku Miejskim

To ostatnia zabytkowa zagroda, tak zwana tatarska, z drugiej połowy XIX wieku, położona w Stobiecku Miejskim, wsi znanej od XIII wieku, obecnie w granicach Radomska. Zachowała się dzięki temu, że aż do początków XXI wieku była zamieszkiwana. Od ostatnich właścicieli odkupił ją Urząd Miasta Radomska z zamiarem odrestaurowania na zagrodę skansenowską. Niestety, brakowało środków. W sierpniu 2008 roku potężna wichura poważnie zniszczyła zagrodę. Urząd skorzystał z możliwości wykorzystania funduszy na likwidację skutków huraganu i we współpracy z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków rozpoczął proces restauracji budowli. Zabezpieczono w muzeum wszystkie ocalałe elementy wyposażenia wnętrza, wykonano projekt architektoniczny. Ze względu na bardzo zły stan techniczny obiekt zdemontowano do fundamentów i odbudowano z użyciem tych elementów autentycznych, które można było zachować (po ich impregnacji). Podobnie postąpiono z uszkodzoną w trakcie wichury stodołą i szopą oraz zrekonstruowano drugą stodołę, powaloną przez wiatr. Trwa proces wyposażania zagrody muzealnej.

Stan zachowania chaty, 2004

Zniszczenia chaty spowodowane przez burzę, październik 2008

Chata w trakcie odbudowy, kwiecień 2010

Inicjator:

Urząd Miasta Radomska

Historia przedsięwzięcia:

2002 – zakup zagrody przez UM Radomska;
2004–2005 – pomiary inwentaryzacyjne i ekspertyzy techniczne;
2008 – wichura rujnuje zagrodę;
2009 – projekt techniczny odrestaurowania obiektu;
2009–2010 – restauracja zagrody.
2010 – jeden z 10 laureatów w konkursie turystycznym „Perły w Koronie Województwa Łódzkiego”
2011 – udostępnienie obiektu zwiedzającym

Efekty:

- zachowanie ostatniej zagrody tatarskiej *in situ* – ocalenie

► Kontakt:

www.radomsko.pl

reliktu ludowej architektury, charakterystycznej w XIX wieku dla tej miejscowości;
• powstanie ośrodka edukacji regionalnej.

Partnerzy:

Marszałek Województwa Łódzkiego, Wojewódzki Konserwator Zabytków – Delegatura w Piotrkowie Trybunalskim, Muzeum Regionalne w Radomsku.

Koszty:

łącznie ponad 667 000 zł (357 000 zł – Marszałek Województwa Łódzkiego, ponad 166 000 zł z funduszy unijnych, 144 000 zł – miasto Radomsko), w tym sama restauracja zagrody – 595 000 zł.

ZAMKI i PAŁACE

Zamki zaczęto budować w średniowieczu. Początkowo pełniły one przede wszystkim funkcje obronne – chroniły swoich feudalnych właścicieli świeckich lub kościelnych: królów, arystokrację, rycerstwo, bogatą szlachtę i urzędników, biskupów i zakony. Zwykle były ośrodkami administracji państwowej lub kościelnej albo miejscem zarządzania włościami prywatnymi. W zależności od regionu, budowano je z kamienia albo z cegły. Często obok nich rozwijały się również miasta.

Wraz z rozwojem techniki militarnej, funkcje obronne zamków zanikały na rzecz funkcji reprezentacyjnych. W czasach nowożytnych, szczególnie w okresie baroku i klasycyzmu, dominowały już – nowo powstałe lub przekształcone z przebudowanych zamków – pałace. Zamki, których nie udało się przebudować, popadały w ruinę.

Architektura pałacowa była odzwierciedleniem stylów architektonicznych, mód i tendencji artystycznych panujących w Europie. Siedziby arystokracji i bogatej szlachty promieniowały kulturowo na bliższe i dalsze otoczenie.

Bardzo często towarzyszyły im rozległe komponowane założenia ogrodowe i parkowe, a także wielkoobszarowe gospodarstwa rolne (patrz też: Zespoły dworsko-folwarczne, s. 84)

Ruiny zamku w Mirowie, Jura Krakowsko-Częstochowska

POWODY, DLA KTÓRYCH WARTO ZAJĄĆ SIĘ ADAPTACJĄ ZAMKÓW I PAŁACÓW:

- zamki i pałace są cenne architektonicznie, mają zwykle dużą, ponadlokalną wartość zabytkową;
- często były projektowane przez znanych twórców;
- są związane z ważnymi postaciami i/lub wydarzeniami historycznymi;
- to miejsca i budowle charakterystyczne i eksponowane w przestrzeni – wizytówki miejscowości i regionów;
- są zróżnicowane w zakresie form architektonicznych i niepowtarzalne;
- nadają się do funkcji publicznych o znacznej skali, mogą przyczyniać się do wzrostu ruchu turystycznego;
- wokół nich tworzą się miejsca pracy dla lokalnej społeczności.

Średniowieczny zamek gotycki w Oporowie (woj. łódzkie)

CO TRZEBA WZIĄĆ POD UWAGĘ, PODEJMUJĄC SIĘ ADAPTACJI ZAMKÓW I PAŁACÓW:

- wielkość zamków i pałaców wykracza zwykle poza potrzeby funkcjonalne społeczności lokalnej (i stąd wynika konieczność znalezienia funkcji „zewnętrznej”);
- są trudne do adaptacji ze względu na wielofazowość powstania, w przypadku zamków często również ze względu na stopień zrujnowania, a także z powodu kosztów;
- często są zniekształcone szpecącymi przebudowami z okresu 1944–1989;
- w przypadku ruin pojawia się pokusa rekonstrukcji wykraczających poza posiadaną wiedzę o obiekcie – zagrożenie fałszowania prawdy historycznej;
- wysokie koszty eksploatacji – konieczność doboru funkcji zapewniającej opłacalność użytkowania.

Dziewiętnastowieczny, neogotycki pałac w Będlewie (woj. wielkopolskie)

Zagospodarowanie kompleksu zamkowego i odbudowa fosa wokół ruin zamku w Besiekierach

Zamek w Besiekierach to typowy nizinny zamek – rycerska siedziba powstała ok. 1500 roku. Jest usytuowany na północny zachód od Łęczycy, na wyspie na stawie zasilanym wodami rzeczki Orłówki. Po okresie świetności, od przełomu XVII i XVIII wieku, zamek stopniowo podupadał. Od drugiej połowy XIX stulecia pozostaje w ruinie.

Właśnie ruiny zamku staną się głównym elementem Historycznego Parku Tematycznego. Ten ambitny program ma liczne szlachetne cele: zachowanie dziedzictwa kulturowego, wzmocnienie tożsamości regionalnej i lokalnej oraz spowodowanie wzrostu atrakcyjności miejscowości i całej gminy dla mieszkańców i turystów. Na razie uporządkowano teren, zabezpieczono ruiny i odbudowano fosę. Planowane jest stworzenie ścieżki dydaktycznej, punktów widokowych, obiektów gastronomicznych. Budynek historycznej szkoły z 1870 roku ma się stać centrum dziedzictwa regionalnego i punktem obsługi ruchu turystycznego. Obok mają też powstać miejsca noclegowe.

Ruiny zamku w Besiekierach, maj 2005

Otoczenie ruin i fosa w trakcie porządkowania, marzec 2010

Historia przedsięwzięcia:

lata 70. XX w. – badania archeologiczne;
2007–2008 – etap I: program prac konserwatorskich, badania archeologiczne, odsłonięcie pierwotnej nawierzchni dziedzica, budowa drewnianego mostu nad fosą, zabezpieczenie ruin, roboty konserwatorskie;
2009–2010 – etap II: odbudowa fosi, zagospodarowanie otoczenia, wykonanie ścieżki wokół stawu.

Efekty:

Udało się sprawić, że ruiny zamku stały się bardziej czytelne w przestrzeni – dzięki oczyszczeniu otoczenia ze zbędnej zieleni (w tym samosiewów), ruiny ponownie stały się dominantą w krajobrazie i reliktem niedostępnego, obronnego zamku. Przywrócono stan przypominający pierwotne

otoczenie fortalicji. Na terenie ruin i ich otoczenia odbywają się różnorodne imprezy plenerowe o charakterze edukacyjnym i rekreacyjnym. Zamek ożywił miejscowość i przyciąga turystów.

Koszty:

I etap – ok. 445 000 zł;
II etap – ok. 572 000 zł.

Inicjator i finansowanie:

Gmina Grabów.
I etap: Sektorowy Program Operacyjny „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich 2004–2006”, działanie: „Odnowa wsi oraz zachowanie i ochrona dziedzictwa kulturowego”.
II etap: Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007–2013, działanie: „Odnowa i rozwój wsi”.

► Kontakt:

www.grabow.com.pl

Stan ruin po zakończeniu projektu, sierpień 2010

Na autorach tego typu projektów spoczywa wielka odpowiedzialność. Ostatnio bardzo popularne są daleko idące rekonstrukcje oraz kreacje nowych przestrzeni i budowli, stylizowanych na historyczne. Zacierają one obraz rzeczywistych wartości zabytkowych, przyczyniają się do tworzenia wrażenia sztuczności – „wesołego miasteczka”, dla którego istniejące relikty przeszłości były tylko pretekstem. Dla odbiorcy różnica między tym, co stare, a współczesną stylizacją, może być nieczytelna i przekaz wprowadzi w błąd.

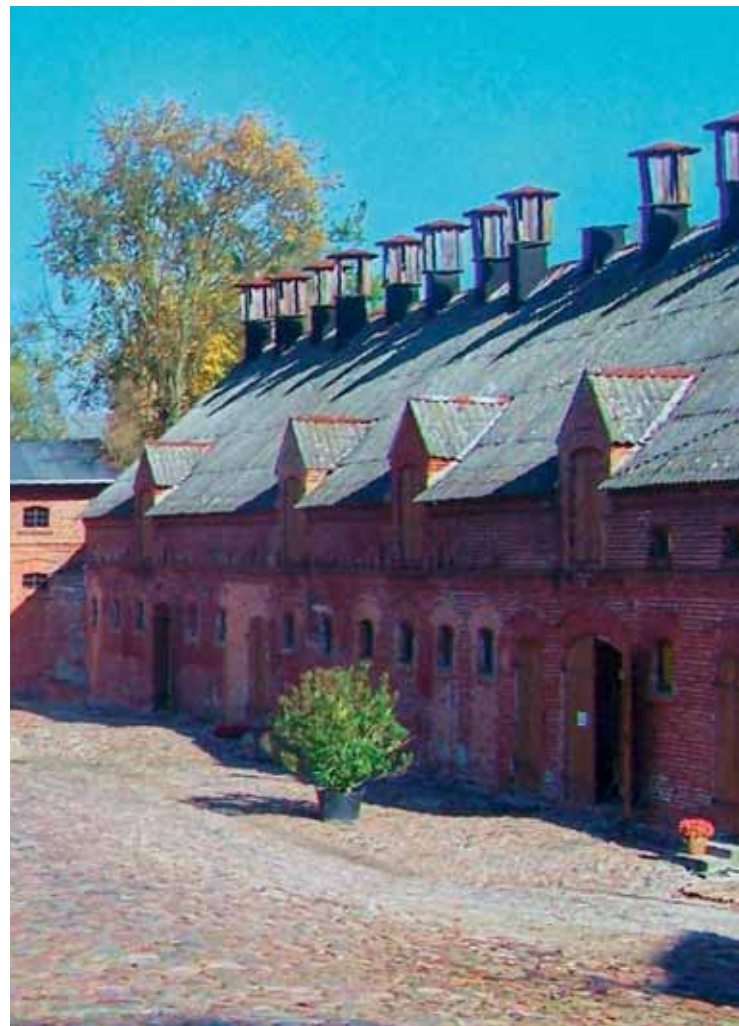
W obszarach nasyconych zabytkami archeologicznymi trzeba także uważać, by w trakcie prac ziemnych przypadkowo nie zniszczyć tego, co jeszcze nieodkryte.

Realizatorom projektu w Besiekierach udało się na razie uniknąć takich zagrożeń.

ZESPOŁY DWORSKO-FOLWARCZNE

Na zespół dworsko-folwarczny składają się: dwór, czyli dom właściciela; park; folwark, czyli budynki inwentarskie, stajnie, wozownie, magazyny, spichlerze; zabudowa mieszkalna robotników rolnych i służby, czyli czworaki, ośmioraki itp.; komponowane elementy krajobrazu, czyli aleje, szpalery drzew, ogrodzenia itp. Zespoły dworsko-folwarczne były prywatnymi – ziemiańskimi lub kościelnymi – kompleksami, powstającymi i funkcjonującymi od średniowiecza aż do drugiej wojny światowej do obsługi wielkoobszarowych gospodarstw rolnych. Od zagród chłopskich różniły się jakością i stylistyką architektury oraz skalą i zakresem produkcji rolnej.

Takie zespoły składają się z budynków o różnych funkcjach, powiązanych stylistycznie i kompozycyjnie, np. układem zieleni, parkiem, alejami, szpalerami drzew. Wieś z zagrodami chłopskimi zwykle była im podporządkowana społecznie, a często także kompozycyjnie i funkcjonalnie. W skład zespołów dworsko-folwarcznych, szczególnie w wieku XVIII i XIX, wchodziły także budowle przemysłu wiejskiego: gorzelnie, cegielnie, tartaki, kuźnie, młyny itp. Po drugiej wojnie światowej najczęściej były nacjonalizowane i do przełomu 1989 roku pełniły swoją funkcję jako Państwowe Gospodarstwa Rolne lub Rolnicze Spółdzielnie Produkcyjne, najczęściej tracąc część pierwotnych wartości kulturowych. Po 1989 roku na ogół pozyskały nowych właścicieli, czasem zmieniały funkcje; bywa, że są opuszczone i zaniedbane.

Centrum Edukacji Regionalnej i Przyrodniczej w Mniszkach (woj. wielkopolskie)

POWODY, DLA KTÓRYCH WARTO ZAJĄĆ SIĘ ADAPTACJĄ ZESPOŁÓW DWORSKO-FOLWARCZNYCH:

- zespoły dworsko-folwarczne bywają interesujące i cenne architektonicznie, często również mają dużą wartość zabytkową;
- to miejsca i budowle charakterystyczne – łatwe do kojarzenia i zapamiętania;
- dobrze nadają się do funkcji publicznych, także do przedsięwzięć gospodarczych, a folwarki – do funkcji związanych z obsługą rolnictwa;
- są zróżnicowane funkcjonalnie i w zakresie form architektonicznych;
- wokół nich mogą powstawać miejsca pracy dla lokalnej społeczności.

Dwór w Koszutach (woj. wielkopolskie)

CO TRZEBA WZIĄĆ POD UWAGĘ, PODEJMUJĄC SIĘ ADAPTACJI ZESPOŁÓW DWORSKO-FOLWARCZNYCH:

- jest ich znaczna liczba w skali kraju (stąd bierze się trudność znalezienia nowej funkcji dla każdego zespołu);
- są trudne do adaptacji ze względu na wielkość, bogactwo ilościowe i jakościowe w obrębie zespołu (wynika z tego trudność znalezienia wielu nowych funkcji w obrębie jednego założenia, adekwatnych do możliwości stwarzanych przez budynki);
- ich wielkość wykracza poza potrzeby funkcjonalne społeczności lokalnej (i stąd konieczność znalezienia funkcji „zewnętrznej”);
- w zespołach znajdują się zarówno budowle łatwiejsze (np. dwór), jak i trudne (np. spichlerz) do adaptacji do nowych funkcji;
- adaptacja jest bardzo kosztowna;
- zespoły dworsko-folwarczne są położone na zdegradowanych fizycznie i społecznie popegeerowskich obszarach strukturalnego bezrobocia, dwory są podzielone na wiele mieszkań, często wykupionych przez mieszkańców, czyli dawnych pracowników PGR-ów;
- są zniekształcone inwestycjami z okresu 1944–1989 (np. szpecącą zabudową, niezwiązaną formalnie z zespołem historycznym);
- są często podzielone prawnie na mniejsze całości, ze stratą dla integralności przestrzennej i funkcjonalnej.

Centrum Edukacji Regionalnej i Przyrodniczej w Mniszkach

Celem było ożywienie wsi Mniszki w gminie Międzychód i znalezienie formuły funkcjonowania dawnego folwarku. We wsi, składającej się obecnie zaledwie z sześciu gospodarstw, po upadku PGR-u i przemysłowej tuczarni świń pozostał folwark, o monumentalnej, ceglanej architekturze, należący do 1939 r. do rodziny von Unruh. Wyremontowano biurowiec i trzy budynki gospodarze folwarku (m.in. położono nowe dachy, wymieniono stolarkę okienną i drzwiową), zachowując lub przywracając im historyczny wygląd, odsłonięto zabytkowy bruk na placu, ręcznie (!) zdejmując 30–40-centymetrową warstwę ziemi i śmieci. Rozebrano budynki z lat 70. i 80. XX wieku. W odnowionych pomieszczeniach utworzono Centrum Edukacji Regionalnej i Przyrodniczej, a także muzeum sprzętów gospodarstwa domowego z przewożonym składem kolonialnym i autentycznym warsztatem szewskim. Przeszkolono pracowników, opracowano trasy zwiedzania. Centrum stało się atrakcją edukacyjną i turystyczną; przybywają tu goście z kraju i zagranicy. Pracę znalazło ok. 20 osób z okolicznych wsi.

Wyremontowane budynki gospodarze folwarku

Muzycy w strojach regionalnych na dziedzińcu

Historia przedsięwzięcia:

2006–2007 – etap I: remont trzech historycznych obiektów folwarcznych oraz biurowca; 2007 – uruchomienie Centrum, ciągły rozwój; 2009 – I miejsce w ogólnopolskim konkursie „Przyjazna wieś”; od 2009–dziś – etap II: remont tak zwanego małego spichlerza, budowa toalet w dużym spichlerzu, wymiana dachu eternitowego na jednym z budynków na blachodachówkę, dostosowanie wyglądu biurowca do budowli historycznych.

Partnerzy i finansowanie:

Gmina Międzychód, Rada Sólecka w Mniszkach, Stowarzyszenie Sami Swoi i inne, Ośrodek Edukacji Ekologicznej, Zakład Utylizacji Odpadów „Clean City”, lokalni przedsiębiorcy.

► Kontakt:

www.mniszki.pl

Etap I sfinansowano z działania „Odnowa wsi” z Sektorowego Programu Operacyjnego Rolnictwo 2004–2006 (ok. 425 tys. zł) i z budżetu gminy (ok. 225 tys. zł). Etap II: 300 tys. zł z PROW 2007–2013 i 300 tys. zł z budżetu gminy.

Efekty:

- praca dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym;
- poprawa życia okolicznej ludności;
- zmiana podejścia do pracy, własności, przedsiębiorczości i ekologii;
- efekt edukacyjny – atrakcja turystyczna dla szerokiego kręgu odbiorców, w tym dzieci i młodzieży.

Hostel – Schronisko Młodzieżowe „KOSS” w dawnym folwarku Kossaków w Górkach Wielkich

Celem projektu było odrestaurowanie części zespołu dworsko-folwarcznego, w którym żyła i tworzyła Zofia Kossak-Szatkowska (Szcucka), oraz stworzenie poświęconego jej muzeum. Stajnie dworskie powstałe w 1937 r. – gdy folwark należał do Chorągwi Śląskiej ZHP i działała w nim Harcerska Szkoła Instruktorska ZHP, prowadzona przez późniejszego autora „Kamieni na szaniec” Aleksandra Kamińskiego - zaadaptowano na hostel. W lodowni urządzono jadalnię i miejsce spotkań przy kominku. W czasie prac adaptacyjnych używano wyłącznie naturalnych materiałów, zachowano też oryginalne bryły obu budynków. W stajni odtworzono lukarny dachowe, a w lodowni zabezpieczono pierwotny drewniany strop. Zagospodarowano otoczenie.

Stajnia harcerska, 2004

Stajnia harcerska, 2007

Inicjatorka:

właścicielka – Anna Fenby-Taylor (wnuczka Zofii Kossak) z mężem Gregorym.

Historia przedsięwzięcia, koszty i finansowanie:

2004–2007 – hostel: 1 900 000 zł – ze środków prywatnych.

2009-2010 etap II: konserwacja i adaptacja ruin dworu wraz z otoczeniem na potrzeby Centrum Kultury i Sztuki „Dwór Kossaków”. Finansowanie z programu Dziedzictwo Kulturowe MKiDN, dotacja z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, darowizna Jeana Bugnon, zięcia Zofii Kossak (i zarazem ojca inicjatorki)
2011 – projekt nominowano w IV edycji konkursu Polska Pięknieje – 7 Cudów Funduszy

► Kontakt:

www.kosshostel.com

Europejskich, w którym zdobył nagrodę internautów.

Partnerzy (etap II):

Potomkowie Zofii Kossak z rodzinami, Spółka „KOSS”, Fundacja im. Zofii Kossak, Ośrodek Promocji i Kultury Gminy Brenna (Artystyczne Lato u Kossaków).

Efekty:

Hostel przyciąga gości, którzy mają okazję poznać spuściznę Zofii Kossak-Szcuckiej. Projekt przywraca blask zespołowi dworsko-folwarcznemu w Górkach Wielkich, pozwala zwiększyć udział lokalnej społeczności w życiu kulturalnym i podnosi atrakcyjność turystyczną regionu.

BUDOWLE PRZEMYSŁU WIEJSKIEGO

Młyny wodne i wietrzne, kuźnie, gorzelnie, tartaki, cegielnie itp. znajdowały się niemal w każdej wsi. Obsługiwały i uzupełniały produkcję rolną, przyczyniały się też do zaspokajania podstawowych potrzeb mieszkańców. Dziś są najczęściej nieczynne. Zachowały się stosunkowo nieliczne takie budowle, a niektóre grupy funkcjonalne przestały istnieć. Stosunkowo najwięcej pozostało różnego typu młynów, a w zespołach dworskich pozostały również często budynki gorzelnie. Najtrudniej trafić do kuźni albo wiejskiej cegielni. One też wydają się najtrudniejsze do adaptacji.

Mała elektrownia wodna w starym młynie w Białogardzie (woj. pomorskie)

POWODY, DLA KTÓRYCH WARTO ZAJĄĆ SIĘ ADAPTACJĄ BUDOWLI PRZEMYSŁU WIEJSKIEGO:

- budowle przemysłu wiejskiego nadają się do funkcji publicznych, najlepiej na ekspozycje związane z funkcją pierwotną;
- można je wykorzystać w różnego rodzaju przedsięwzięciach gospodarczych;
- są zróżnicowane funkcjonalnie i w zakresie form architektonicznych;
- na ogół są położone w miejscach charakterystycznych, eksponowanych lub unikatowych w przestrzeni wsi;
- stanowią charakterystyczne znaki w przestrzeni, ułatwiają orientację, są łatwe do skojarzenia.

Młyn zaadaptowany na potrzeby turystyki z działającą małą elektrownią wodną, Tarnowo (woj. zachodniopomorskie)

CO TRZEBA WZIĄĆ POD UWAGĘ, PODEJMUJĄC SIĘ ADAPTACJI BUDOWLI PRZEMYSŁU WIEJSKIEGO:

- zwykle już od dawna nie były użytkowane,
- ze względu na charakter i pierwotną technologię użytkowania są na ogół trudne do adaptacji i do znalezienia funkcji nieniszczącej ich struktury przestrzennej i/lub konstrukcyjnej, głównie ze względu na specyficzne parametry techniczno-budowlane (adaptacja wiąże się z koniecznością dostosowania do wymogów Prawa budowlanego lub użytkowania odstępstw w tym zakresie);
- są zwykle w złym lub bardzo złym stanie technicznym.

Młyn, Ortel Królewski (woj. lubelskie)

Muzeum w zabytkowym młynie w Grucznie w gminie Świecko

Celem Towarzystwa Przyjaciół Dolnej Wisły, inicjatora projektu, było uratowanie wybudowanego w 1888 roku młyna i udostępnienie go zwiedzającym w celach edukacyjnych i z myślą o promocji regionu. Młyn (w konstrukcji ryglowej, wypełnionej cegłą w piaskowym kolorze) pracował początkowo jako wodny, a później, aż do 1998 roku, jako elektryczny. Wewnątrz zachowały się oryginalne urządzenia. W trakcie prac remontowych udało się ocalić historyczną architekturę młyna wraz z wyposażeniem. W dalszym ciągu zagospodarowuje się najbliższe otoczenie wraz ze strugą – młynówką. Obok młyna urządzono miejsce wypoczynkowe z ogniskiem, stołami i ławami. Przy młynie powstaje miniskansen z historycznymi ulami.

Młyn stał się atrakcją turystyczną Doliny Dolnej Wisły. Co rok są tu organizowane m.in.: Festiwal Dobrego Smaku, Święto Miodu i Turniej Nalewek. Mimo zmiany funkcji obiekt zachował wszystkie elementy struktury i funkcji pierwotnej, wzbogacając je o treści edukacyjne.

Młyn w Grucznie

Okres realizacji:

2001 – gruntowny remont, bieżące prace do dziś.

Efekty:

- podniesienie atrakcyjności turystycznej regionu;
- realizacja celów edukacyjnych;
- wzmocnienie tożsamości kulturowej regionu.

► Kontakt:

www.tpdw.pl

Białogarda – mała elektrownia wodna w starym młynie

W niewielkiej wsi położonej w powiecie lęborskim, w atrakcyjnej turystycznie gminie Wicko, Stanisław Tutkowski wyremontował ogromnym nakładem własnej pracy i inwencji wielki, murowany młyn z 1915 roku. Młyn stoi nad rzeką Strugą Białogardzką, dopływem Łeby.

Wyremontowana stara turbina Francisa nie napędza już kamieni młyńskich, ale służy do wytwarzania prądu z wykorzystaniem tzw. białej (bo nieemitującej zanieczyszczeń) energii – siły wody. Napędza silnik o mocy 10 kW. Roczna produkcja energii osiąga 45 tys. kWh.

Mała elektrownia wodna w starym młynie w Białogardzie (woj. pomorskie)

Inicjator:

właściciel – Stanisław Tutkowski.

Efekty:

Młyn znów pełni funkcję zbliżoną do pierwotnej – produkuje energię. Nad dużym zalewem na Strudze Białogardzkiej znalazły się stanowiska dla wędkarzy. Są plany adaptacji młyna do potrzeb

agroturystyki. Elektrownia daje pracę, jednak nie zapewnia utrzymania właścicielowi.

Okres realizacji:

1997–2000.

Współfinansowanie:

Fundacja Wspomagania Wsi.

► Kontakt:

Stanisław Tutkowski, Białogarda 32, 84-352 Wicko

ŚWIECKIE BUDOWLE UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ

Szkoły, remizy strażackie, karczmy, zajazdy, urzędy gmin, domy ludowe i kluby, sklepy spółdzielni rolniczych, przystanki, dworce kolejowe itp. – w grupie tej znajdują się budowle używane przez lokalną społeczność. Ze względu na pełnione funkcje, mogą być bardzo zróżnicowane pod względem form architektonicznych. Zazwyczaj są położone w centrum miejscowości. Z czasów dawniejszych na wsiach zachowało się ich relatywnie niewiele.

Stara szkoła w Teremiskach, siedziba Uniwersytetu Powszechnego im. Jana Jozefa Lipskiego (woj. podlaskie)

POWODY, DLA KTÓRYCH WARTO ZAJĄĆ SIĘ ADAPTACJĄ ŚWIECKICH BUDOWLI UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ:

- świeckie budowle użyteczności publicznej nadają się do funkcji publicznych;
- często nadal są własnością publiczną;
- najłatwiej je zaadaptować do funkcji pierwotnych;
- ich wielkość jest zwykle dopasowana do wielkości i potrzeb społeczności lokalnej;
- są dobrze zapisane w lokalnej świadomości;
- zwykle są położone w centralnej części wsi.

Zrekonstruowana remiza strażacka w skansenie w Maurzycach (woj. łódzkie)

CO TRZEBA WZIĄĆ POD UWAGĘ, PODEJMUJĄC SIĘ ADAPTACJI ŚWIECKICH BUDOWLI UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ:

- problemy analogiczne jak w przypadku zagrody;
- utrudnienia mogą być związane z ewentualną zmianą funkcji.

Dawna szkoła wiejska zaadaptowana na dom rolnika, Starkowo (woj. pomorskie)

Spółeczne Stowarzyszenie Edukacyjno-Teatralne „Stacja Szamocin”

Ostatni pociąg odjechał z czterotysięcznego Szamocina w powiecie chodzieskim w 1986 roku. Opuszczony i zrujnowany budynek dworca kolejowego zainspirował reżyserkę Lubę Zarembską do stworzenia miejsca pozwalającego na niezależność artystyczną. W ośrodku tworzy się spektakle teatralne, odbywa próby, prowadzi warsztaty, szkolenia, koncerty, prezentuje wystawy. Jest tam też baza noclegowa dla gości. Inicjatorka również zamieszkała na stacji. W kasie urządzono fotograficzną „Galerię Pamięci”. Dwie sale teatralne pomieściły się w magazynach. W miejscu rozebranych torów kolejowych powstał ogródek. Latem sceną i widownią bywa cała przestrzeń dworca i jego otoczenia. Dworzec zaadaptowano do nowych potrzeb z zachowaniem większości kolejowych rekwizytów, które stały się naturalnymi dekoracjami dla spektakli. Po adaptacji przestrzeń dworca stała się miejscem przyjaznym dla mieszkańców (wśród których jak zwykle pierwsze zainteresowały się stacją dzieci) i dla przyjezdnych.

W budynku niegdyś opuszczonej stacji kolejowej w Szamocinie znaleźli swoją siedzibę Ośrodek Edukacyjno-Teatralny

Okres realizacji:

od 1996 r. do dziś.

Partnerzy i finansowanie:

Partnerzy w kraju i za granicą – teatr współpracuje z zespołami z całego świata, w tym z USA, Rosji, Niemiec i Francji. Stowarzyszenie otrzymuje niewielkie dotacje i zdobywa granty. Ok. 5–10% z kwot dotacji można wykorzystać na drobne naprawy. Przed 2005 rokiem za ok. 50 tys. zł z dotacji unijnej wyremontowano sale teatralne.

Efekty:

Powstrzymano proces niszczenia dworca. Ze względu na przedłużające się procedury przekazania go gminie przez PKP, budynek do dziś nie został wyremontowany, to jednak pozwoliło zachować jego pełną, jakże cenną autentyczność. Stowarzyszenie prowadzi i upowszechnia działalność teatralną, edukacyjną i społeczną w ramach Ośrodka Edukacyjno-Teatralnego. Zajmuje się też badaniami i dokumentowaniem kultury i tradycji, w tym wielonarodowej tradycji lokalnej. W międzypokoleniowym teatrze grają mieszkańcy Szamocina i okolic. Spektakle zdobywają uznanie w Polsce i za granicą.

► Kontakt:

www.stacjaszamocin.pl

Stara szkoła w Teremiskach – Uniwersytet Powszechny im. Jana Józefa Lipskiego

Uniwersytet Powszechny założyli w 2002 roku Jacek i Danuta Kuroniowie oraz Katarzyna i Paweł Winiarscy. Uniwersytet znalazł swoją siedzibę w budynku starej, niewielkiej drewnianej szkoły w podlaskiej wsi Teremiski między Hajnówką a Białowieżą. Wnętrze budynku adaptowano do nowych potrzeb, natomiast zewnątrz obiekt pozostał praktycznie niezmienny i nadal świetnie się wpisuje w podlaski, puszczański pejzaż. Historyczny, nieużywany budynek użyteczności publicznej stał się ponownie miejscem edukacji. Powrót do pierwotnej funkcji to rozwiązanie najkorzystniejsze z możliwych.

Stodoła w Teremiskach, widzowie w trakcie przedstawienia

Sluchacze Uniwersytetu Powszechnego w trakcie dyskusji

Budynek starej szkoły w Teremiskach

Okres realizacji:

2002 r. do dziś.

Źródła finansowania:

Szkołę zakupił dziennikarz i przyrodnik Adam Wajrak. Uniwersytet Powszechny jest prowadzony i finansowany przez Fundację Edukacyjną Jacka Kuronia, która pozyskuje darowizny od mecenasów społecznych oraz 1% od podatku dochodowego. Działalność dofinansowywana jest też z dotacji Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podlaskiego, w ostatnim roku również Fundacji Orange i Credit Cooperatif.

Efekty:

Uratowanie drewnianego budynku szkoły pozwoliło przywrócić mu rangę obiektu istotnego dla wsi i jej okolic, a funkcja Uniwersytetu Powszechnego jako autonomicznej instytucji kulturotwórczej nadała rangę miejsca ważnego w skali ogólnopolskiej.

► Kontakt:

www.teremiski.edu.pl

Prace adaptacyjne nie spowodowały niekorzystnych zmian na zewnątrz budynku i w jego otoczeniu, dzięki czemu udało się zachować dotychczasowy krajobraz kulturowy Teremisek.

Efektem obecności Fundacji Edukacyjnej Jacka Kuronia na Podlasiu jest ożywienie życia kulturalnego i społecznego. Uniwersytet w Teremiskach, oprócz programu akademickiego skierowanego pierwotnie do pełnoletniej młodzieży ze wsi popegeerowskich, a od dwóch lat do młodzieży chcącej mieć wpływ na kierunek, w którym zmierza świat, prowadzi program edukacji kulturalnej dla dzieci i młodzieży z wiosek puszczańskich. Od sześciu lat w działa tu Teatr w Stodole, w którym odbywają się koncerty, spektakle i spotkania z twórcami. Uniwersytet w Teremiskach tworzy także przestrzeń wspólną dla działań podlaskich Białorusinów i ludzi przyjeżdżających z innych stron Polski.

Stara szkoła – świetlica wiejska w Izbach

Przedwojenny, niewielki, drewniany budynek szkoły powszechnej po 1945 roku przez dziesięciolecia dzielił trudne losy polemkowskich wsi. Do 1956 roku mieściła się w nim kuchnia i stołówka Wojsk Ochrony Pogranicza, później do ok. 1988 roku budynek pełnił funkcję wiejskiej świetlicy i sklepu GS. Następnie do połowy lat 90. znowu działała w nim czteroklasowa szkoła, wiejskie przedszkole oraz wspomniany sklep. Przez kolejne dziesięciolecie budynek stał pusty i zaniedbany, tylko doraźnie pełnił funkcję świetlicy. W roku 2008 zdecydowano o jego gruntownym remoncie i o zmianie zagospodarowania otoczenia. Wymieniono pokrycie dachu, stolarkę okienną i drzwiową, podłogi, deskowy szalunek ścian oraz instalację elektryczną. Doprowadzono bieżącą wodę, gaz, zbudowano kuchnię i toalety, wyposażono i umeblowano wnętrze. Obok urządzono ogrodzone wysoką siatką boisko sportowe oraz plac zabaw dla najmłodszych.

Świetlica wiejska w starej szkole w Izbach

Inicjator:

Wójt Gminy Uście Gorlickie Dymitr Rydzanicz.

Okres realizacji:

2008–2009.

Koszty i finansowanie:

ok. 120 000 zł, w całości z funduszy gminnych.

Efekty:

- Historyczny budynek użyteczności publicznej pozostał do dyspozycji wspólnoty, a maleńka wieś uzyskała doskonale wyposażony obiekt, który zachował swoją pierwotną funkcję publiczną.
- Pierwotnie budynek nie posiadał istotnych wartości artystycznych
- (prosty dom wiejski, pozbawiony cech architektury ludowej). Zachowano skromność formy, gabaryty, kolorystykę, kąty pochylenia dachu, szalowanie i podziały elewacji. Dobudowa ganków od strony frontowej i ogrodowej znacznie poprawiła wygląd budowli. Zastosowanie współczesnych materiałów budowlanych nie spowodowało utraty wartości architektonicznych.
- Podobne przedsięwzięcia gmina zrealizowała także m.in. w Śnietnicy, gdzie świetlicę na 150 osób urządzono w starej remizie strażackiej, oraz w Brunarach, gdzie w dawnej świetlicy wiejskiej powstał dom weselny na 120 osób.

► Kontakt:

www.usciegorlickie.pl

KOŚCIOŁY I KAPLICE KATOLICKIE

Znajdują się niemal w każdej miejscowości. Są najbardziej wymownym, materialnym odzwierciedleniem duchowej kultury społeczności zamieszkującej dany obszar. Należą do najważniejszych budowli w miejscowości. Zawsze lokalizowane w miejscach uprzywilejowanych przestrzennie, często stanowią główne elementy kompozycji krajobrazu – dominanty wysokościowe, kubaturowe, znaczeniowe. Są zróżnicowane materiałowo, konstrukcyjnie i stylistycznie. Powstawały w różnych okresach historycznych, często są najstarszymi obiektami w miejscowości, najważniejszymi świadkami jej historii.

Kościół katolicki w Grębieniu (woj. łódzkie)

POWODY, DLA KTÓRYCH WARTO SIĘ ZAJĄĆ ADAPTACJĄ KOŚCIOŁÓW KATOLICKICH:

- kościoły katolickie są często bardzo cenne ze względów historycznych, artystycznych i naukowych;
- niemal zawsze zajmują uprzywilejowane miejsce w przestrzeni wsi;
- jeśli są użytkowane, znajdują się pod dobrą opieką lokalnej społeczności;
- są ważne dla całej wspólnoty;
- łatwiej niż w innych przypadkach można zdobyć fundusze zewnętrzne na prace konserwatorskie i restauratorskie (także z budżetu państwa);
- potrzeba tu wyłącznie właściwej opieki i użytkowania.

Wczesnogotycki kościół pw. św. Stanisława Biskupa z wieżą zwieńczoną późnorenesansową attyką, Frydman (woj. małopolskie)

CO TRZEBA WZIĄĆ POD UWAGĘ, PODEJMUJĄC SIĘ ADAPTACJI KOŚCIOŁÓW KATOLICKICH:

- wielkość – są często zbyt małe na współczesne potrzeby (budowa nowego kościoła obok starego stanowi zagrożenie dla zabytku);
- konieczność wykonywania prac wyłącznie przez zespoły specjalistów odpowiednich dziedzin (ograniczona możliwość włączania się społeczności lokalnej w czynną realizację projektu);
- wysokie koszty prac konserwatorskich, restauratorskich, remontowych;
- niebezpieczeństwo obniżania wartości obiektów historycznych poprzez:
 - ▶ nieudolne, niewłaściwe, samowolne prace konserwatorskie, restauratorskie lub budowlane;
 - ▶ niewłaściwe użycie współczesnych materiałów: ściennych (np. siding, boazerie, nieodpowiednie tynki), posadzkowych, konstrukcyjnych, pokryciowych, instalacyjnych, wykończeniowych (np. orynnowanie z tworzyw sztucznych), elementów dekoracji – zarówno od zewnątrz, jak i od wewnątrz;
- niebezpieczeństwo obniżenia wartości estetycznych otoczenia (w tym ekspozycji) poprzez nieprawidłowe działania w zakresie gospodarowania zielenią, małą architekturą (ogrodzenia, oświetlenie, posadzki, dojazdy i parkingi), infrastrukturą techniczną (linie elektryczne, telefoniczne, anteny itp.), budowania nowych obiektów, które często nie pozostają w harmonii z obiektem historycznym.

Remont drewnianego kościoła w Mąkolicach

Po tym, jak we wsi Mąkolice w powiecie zgierskim wybudowano nową, murowaną świątynię, zabytkowy drewniany, XVII-wieczny kościółek, jeden z najpiękniejszych w regionie, przestał być użytkowany. Z inicjatywy proboszcza i wojewódzkiego konserwatora zabytków postanowiono uratować go przed grożącą mu destrukcją i przywrócić jego wartość w świadomości mieszkańców, by na nowo sprawować tam liturgię. Kościół został już wyremontowany; na prace konserwatorskie czeka jeszcze wyposażenie. Mieszkańcy, którym go udostępniono, muszą teraz znaleźć funkcję zapewniającą jego ciągle użytkowanie. Nie jest już, niestety, możliwe przywrócenie harmonii w relacji przestrzennej drewnianego kościoła, współczesnej plebanii i nowej świątyni.

Kościół katolicki w Mąkolicach

Historia przedsięwzięcia:

2007–2008 – inwentaryzacja pomiarowa kościoła, projekt budowlano-konserwatorski, podświetlenie zewnętrzne, wydanie widokówek;
2009 – zakończenie prac konserwatorskich i budowlanych, udostępnienie kościoła mieszkańcom.

Efekty:

Sukcesem jest sam fakt odnowienia zagrożonego zniszczeniem obiektu.

► Kontakt:

Parafia rzymskokatolicka w Mąkolicach, tel./fax (42) 719 55 50

Partnerzy:

Parafia rzymskokatolicka w Mąkolicach, Instytut Architektury i Urbanistyki Politechniki Łódzkiej, Łódzki Wojewódzki Konserwator Zabytków, Generalny Konserwator Zabytków.

Finansowanie:

Wojewódzki Konserwator Zabytków, dotacja z MKiDN (100 tys. zł), parafia.

Kompleksowa konserwacja kościoła w Grębieniu

Drewniana świątynia powstała pod koniec XV wieku. Należy do tak zwanej grupy wielońskiej późnośredniowiecznych kościołów wielkopolskich. Wyróżnia ją wspaniała gotycko-renesansowa polichromia ścian i stropów, a także to, że zachowała się w całości, bez znacznych deformacji.

Projekt objął badania poprzedzające (archeologiczne, dendrochronologiczne, chemiczne polichromii, mykologiczne, mikrobiologiczne i entomologiczne drewna, stanu technicznego konstrukcji), służące poznaniu historii kościoła oraz techniki i technologii jego budowy, a następnie kompleksowe prace konserwatorskie, konsultowane przez specjalistów z różnych dziedzin. Prowadziła je specjalistyczna firma konserwatorska pod nadzorem Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Łodzi.

Kościół katolicki w Grębieniu

Okres realizacji:

1998–2001.

Efekty:

Konserwacja miała charakter modelowy. Jej przebieg pokazuje, jak należy prowadzić tego typu przedsięwzięcia. Kościół jest jedną z najciekawszych drewnianych świątyni województwa, a odrestaurowane polichromie należą do najcenniejszych w kraju. Kościół stał się prawdziwą dumą mieszkańców niewielkiego

Grębienia i ikoną turystyczną regionu. Pełni funkcję miejsca kultu, ale jest też udostępniany zwiedzającym.

Takiej konserwacji nie da się przeprowadzić metodą gospodarczą!

Finansowanie:

W ramach Resortowego programu ochrony architektury i budownictwa drewnianego oraz ochrony wewnątrz zabytkowych: MKiDN (Generalny Konserwator Zabytków), Łódzki Wojewódzki Konserwator Zabytków.

► Kontakt:

Kościół filialny w Grębieniu; parafia rzym.-kat. w Dziatrzynkach, tel. (43) 886 56 17

BUDOWLE RELIGIJNE MNIEJSZOŚCI WYZNANIOWYCH

Są to zbory protestanckie, cerkwie greckokatolickie lub prawosławne, synagogi, domy modlitwy i meczety. Na terenach, gdzie nastąpiła wymiana ludności w wyniku drugiej wojny światowej, są to często obiekty, które przestały pełnić funkcje religijne z powodu braku wiernych danego wyznania. W takim wypadku trzeba szukać dla nich nowych programów użytkowych.

Czasami dochodziło do tak zwanej konwersji – np. świątynie greckokatolickie lub protestanckie przechodziły pod opiekę katolików obrządku łacińskiego. Stan obecny z religijnego punktu widzenia jest na ogół nieodwracalny, tym cenniejsze są więc nieliczne przykłady odzyskiwania świątyń i domów modlitwy przez pierwotnych właścicieli.

Kwestie konserwatorsko-budowlane są tu zbliżone do tych, z którymi mamy do czynienia w przypadku innych kategorii budynków historycznych. Problemem pozostaje zwykle rozwiązanie delikatnych kwestii społecznych, czasem prawnowłasnościowych; konieczna jest dobra wola zainteresowanych stron.

Zbór w Grębocinie (woj. kujawsko-pomorskie)

POWODY, DLA KTÓRYCH WARTO SIĘ ZAJĄĆ ADAPTACJĄ BUDOWLI RELIGIJNYCH MNIEJSZOŚCI WYZNANIOWYCH:

- budowle religijne mniejszości wyznaniowych są często bardzo cenne ze względów historycznych, artystycznych i naukowych;
- świadczą o bogactwie kultury duchowej grup wyznaniowych, które na danym terenie przestały być obecne w sposób aktywny lub znajdują się w mniejszości;
- przy braku użytkownika istnieje możliwość adaptacji do innych funkcji, także świeckich;
- takie budowle nadają się też do pełnienia funkcji obiektów użyteczności publicznej;
- dają również możliwość upamiętnienia niegdysiejszych mieszkańców.

Kościół ewangelicki w trakcie adaptacji na świetlicę, Klon (woj. warmińsko-mazurskie)

CO TRZEBA WZIĄĆ POD UWAGĘ, PODEJMUJĄC SIĘ ADAPTACJI BUDOWLI RELIGIJNYCH MNIEJSZOŚCI WYZNANIOWYCH:

- należy wziąć pod uwagę słabość ekonomiczną mniej licznej niż kiedyś wspólnoty religijnej lub brak użytkownika, a co za tym idzie, zagrożenie zniszczeniem;
- sytuacja własnościowa nie zawsze została wyjaśniona;
- brakuje związków emocjonalnych obecnej społeczności z obiektem;
- jeśli doszło do adaptacji do funkcji religijnych wyznania obecnie dominującego na danym terenie, mogło to skutkować zatarciem cech charakterystycznych dla świątyń poprzedniego wyznania (np.: rozbiórka ikonostasu w cerkwi adaptowanej na kościół rzymskokatolicki);
- nowa funkcja może być nieadekwatna do charakteru obiektu (często jednak warunkuje jego przetrwanie);
- przekształcenie powoduje bezpowrotną utratę cech świadczących o pierwotnej funkcji religijnej.

Na terenie Polski w obecnych jej granicach ocalało nie więcej niż 350 murowanych budynków po synagogach i domach modlitwy. Zagłady nie przetrwała niemal żadna bóżnica drewniana (zachowało się zaledwie kilka najskromniejszych domów modlitwy). Liczbę bóżnic istniejących do wybuchu drugiej wojny światowej trudno oszacować. Dysponujemy mniej lub bardziej szczegółowymi danymi dotyczącymi wyglądu ok. 170 obiektów drewnianych z terenu Rzeczypospolitej przedrozbiorowej, szacuje się, że dla zbliżonej liczby takich danych brak.

Synagoga w Bobowej

Z inicjatywy Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Krakowie postanowiono odrestaurować XVIII-wieczną synagogę, oddaną w 1993 roku prawowitym właścicielom, i przywrócić ją jako miejsce kultu. Zdewastowana przez hitlerowców, w 1955 roku została odbudowana na potrzeby szkoły tkackiej. Ocalono najcenniejsze detale architektoniczne wnętrza, w tym wspaniały portal wokół Aron ha-kodesz, czyli szafy ołtarzowej, w której przechowuje się Torę, oraz polichromie. Od 1968 roku synagoga znajduje się w rejestrze zabytków. W 2003 roku po wieloletnim remoncie odzyskała pierwotną funkcję i jest czynnym miejscem kultu, co w wypadku bóżnic jest sytuacją wyjątkową (w Polsce czynnych jest tylko kilkanaście synagog). Wewnątrz mieści się też muzeum judaików oraz warsztat koronkarski koronek klockowych. Na restaurację czekają polichromie.

Synagoga w Bobowej

Okres realizacji:

1993–2002 – remont bardzo powolny;
2002–2003 – dokończenie remontu.

Efekty:

Chasydzi pielgrzymujący z całego świata do grobów cadyków bobowskich znajdują tu miejsce modlitwy. Bobowa zyskała cenny obiekt religijny i kulturalny. Realizacja projektu przyczynia się

► Kontakt:

Gmina Wyznaniowa Żydowska w Krakowie,
e-mail: krakow@jewish.org.pl.
Synagogę otwiera Jan Podosek, tel. (48) 886 61 79 97

do weryfikacji postaw i poprawy stosunków ludności polskiej i żydowskiej.

Partnerzy i finansowanie:

Fundacja Rodziny Nissenbaumów, następnie rabin Ascher Scharf z Nowego Jorku, który zainicjował i przeprowadził zbiórkę pieniędzy na odbudowę. Koszt – prawie 50 000 USD.

Zbór – Muzeum Piśmiennictwa i Drukarstwa w Grębocinie

Ceglany kościół w Grębocinie koło Torunia w XIII wieku wybudowali Krzyżacy. W XVI wieku został zamieniony na zbór ewangelicki. W latach 20. XX wieku utracił funkcję sakralną. Od 1930 r. znajduje się w rejestrze zabytków. Po wojnie uległ dewastacji, a po 1957 r. popadł w zupełną ruinę. W latach 60. i 70. XX w. usiłowano zaadaptować go na bibliotekę gminną. Prace, podjęte dopiero w latach 80., przerwano w połowie i dewastacja postępowała.

Celem projektu, zainicjowanego przez konserwatora Dariusza Subocza, było uratowanie zabytku i adaptacja zboru na potrzeby Muzeum Piśmiennictwa i Drukarstwa, nawiązującego do tradycji dawnej Papierni w pobliskim Lubiczu i Drukarni Miejskiej w Toruniu.

Ekspozycja muzealna

Zbór

Sala, w której odbywają się warsztaty piśmiennicze

Historia przedsięwzięcia:

1998 – zakup ruin przez konserwatora Dariusza Subocza, pierwsze wystawy;
od 1998 do dziś – prace konserwatorskie, restauratorskie, budowlane i adaptacyjne;
2003 – powstanie Muzeum;
2004 – pierwsze zajęcia dla dzieci i młodzieży.

Koszty, finansowanie, partnerzy:

Restauracja i adaptacja zboru zostały pokryte z funduszy prywatnych. Imprezy i projekty realizowane są z udziałem wielu sponsorów, w tym Fundacji Wspomagania Wsi, władz samorządowych, przy wykorzystaniu funduszy z Unii Europejskiej i środków z budżetu państwa.

► Kontakt:

www.muzeum2.home.pl/pl/grebocin.html

Efekty:

Obiekt został przywrócony do życia ze stanu kompletnej ruiny. Pełni funkcję kulturalną, która nie stoi w sprzeczności z jego pierwotną funkcją sakralną. W dawnym zborze są prezentowane ekspozycje muzealne, odbywają się „żywe” lekcje historii dla dzieci i młodzieży, warsztaty (w tym czerpania papieru, pisania gęsim piórem, iluminowania itp.) oraz imprezy cykliczne: Święto Papieru i Drukarstwa, Święto Łatawca, Święto Chleba, giełda ginących zawodów wiejskich, festyny rycerskie. Siedzibę znalazła tu Fundacja „Świątynia Sztuki”, powstała w 2006 r.

Cerkiew greckokatolicka św. Paraskewy w Uściu Gorlickim

Drewniana świątynia powstała w 1786 roku. Reprezentuje charakterystyczny architektoniczny typ zachodniołemkowski. Do 1947 roku była użytkowana przez miejscowych grekokatolików. Po wysiedleniu Łemków w ramach Akcji „Wisła” w 1947 roku, tak jak większość cerkwi na tym terenie, została przejęta przez wspólną rzymskokatolicką i użytkowana jako kościół parafialny pw. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy. W latach 1960–1963 cerkiew była remontowana. Tylko sporadycznie po 1957 roku spotykali się tam na modlitwie powracający z wygnania Łemkowie. Po zbudowaniu nieopodal nowego, muranego kościoła w 1997 roku, zabytkowa świątynia została ostatecznie zwrócona prawowitym właścicielom.

Okres realizacji:
1997.

Efekty:
Miejscowi Łemkowie po pięćdziesięciu latach odzyskali swoją cerkiew. Zadośćuczyniono ich wieloletniemu poczuciu krzywdy, a zabytkowa świątynia

pełni pierwotną funkcję. Budowla zachowała się w dobrym stanie dzięki temu, że była cały czas użytkowana jako obiekt sakralny. Ocalało też niemal kompletne jej wyposażenie. W tym wypadku działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego miały wymiar wyłącznie społeczny.

► **Kontakt:**

Parafia obrządku greckokatolickiego pw. św. Paraskewy w Uściu Gorlickim, tel. (18) 353 22 47

Cerkiew greckokatolicka św. Paraskewy w Uściu Gorlickim

106-109

Wykorzystać bogactwo natury

110-113

Stare rasy wracają do łask

Dziedzictwo polskiego rybołówstwa

114-117

ROLNICTWO I RYBOŁÓWSTWO

Rolnictwo i rybołówstwo są nierozłącznie związane z historią polskiej wsi i jej dziedzictwem. Od wieków odgrywały ważną rolę w polskiej gospodarce. Uprawiając ziemię i hodując zwierzęta, rolnicy kształtowali krajobraz naszego kraju, organizowali wiejskie wspólnoty, tworzyli podstawy naszego kulinarnego dziedzictwa, tradycyjnych zajęć i związanych ze swoją pracą obyczajów. Dziś powraca się do wielu zapomnianych upraw, starych i cenionych odmian owoców czy zanikających ras zwierząt, a także dawno niewidzianych na polskich stołach gatunków ryb. Coraz bardziej docenia się pamiętane przez najstarszych mieszkańców regionalne potrawy i lokalne obyczaje. W interesie całego społeczeństwa leży to, by rolnicy nie tylko zajmowali się produkcją żywności, ale też by czuli się odpowiedzialni za urodę krajobrazu i za zachowanie jego regionalnej specyfiki. Dbając o to, mogą jednocześnie pozyskiwać dodatkowy dochód z wizyt turystów i ze sprzedaży lokalnych produktów.

WYKORZYSTAĆ BOGACTWO NATURY

Na polskiej wsi nadal można znaleźć stare sady przydomowe i ogródki pełne tradycyjnych kwiatów, ziół czy innych, dawnych gatunków roślin. Ich uprawa może stanowić źródło dochodów dla rodzin rolników, szczególnie dla tych z drobnych gospodarstw położonych na terenach cennych przyrodniczo i o nieskażonym środowisku. Aby się tak stało, potrzebna jest wiedza o sposobach uprawy takich roślin, zaopatrzenie w nasiona i sadzonki, a także organizacja sposobu sprzedaży plonów.

Agro- i ekoturystyka oraz sprzedaż lokalnych produktów mogą się stać znaczącym źródłem dochodów dla takich drobnych gospodarstw rolnych. Dbłość o różnorodność biologiczną jest jednak szansą nie tylko dla rolnictwa – może też stanowić ważny czynnik rozwoju lokalnych społeczności. Tego typu działalność jest dofinansowywana z wielu źródeł, m.in. z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007–2013. Organizowanie się rolników w celu usprawniania uprawy dawnych odmian, tworzenia gospodarstw ekologicznych i wspólnej sprzedaży produktów jest wspierane zarówno przez samorząd rolniczy, służby doradcze, jak i samorządy lokalne.

Coraz więcej inicjatyw w tej dziedzinie kończy się sukcesem. Działania rolników i samorządów kilku gmin ziemi sądeckiej, mające na celu wypromowanie tutejszych starych sadów pełnych jabłoni dawnych odmian, zaowocowały powstaniem jednego z najbardziej znanych lokalnych szlaków turystycznych, czyli Łąckiej Drogi Owocowej, a „Jabłka Łąckie” zostały wpisane na listę produktów tradycyjnych i zgłoszone do europejskiego systemu jakości żywności, gdzie otrzymały chronione oznaczenie geograficzne. Uprawa starej odmiany wiśni – nadwiślanki – jest źródłem utrzymania dla ponad stu sadowników z ziemi sandomierskiej i południowego Mazowsza.

Wzrastające zainteresowanie ekologiczną żywnością sprawia, że bardzo dynamicznie rozwija się uprawa orkiszu – starej odmiany pszenicy, czy lnianki – zapomnianej rośliny oleistej. Powstaje coraz więcej szkółek oferujących sadzonki dawnych odmian drzew owocowych (m.in. w Dolinie Dolnej Wisły, na Kurpiach i Dolnym Śląsku) i cieszą się one coraz większym zainteresowaniem klientów. Promocji działań odtwarzających tradycje polskiego rolnictwa i rybołówstwa, a także związane z nimi dziedzictwa kulinarnego, poświęcone są liczne publikacje, szkolenia i konferencje.

Uczestnicy projektu „Kurpiowski model bioróżnorodności” w starym sadzie (woj. mazowieckie)

Kurpiowski model różnorodności biologicznej

Był to pierwszy w Polsce projekt tak szeroko promujący różnorodność biologiczną na wsi. Inicjatorem był Społeczny Instytut Ekologiczny (SIE) w Warszawie. Celem projektu było odtworzenie w gospodarstwach na terenie Kurpiów rodzimych ras zwierząt i lokalnych odmian roślin oraz podniesienie świadomości ekologicznej na wsi. W projekcie uczestniczyło ponad 250 rolników. SIE rozdał uczestnikom projektu zakupione w instytutach naukowych dawne odmiany ziemniaków, fasoli, zbóż, jabłoni oraz zwierzęta starych polskich ras. Rolnicy zobowiązali się prowadzić chów zwierząt i uprawę roślin zgodnie z zasadami rolnictwa ekologicznego oraz przekazać jedno odchowane potomka żeńskiego otrzymanego zwierzęcia i część zebranego plonu kolejnemu rolnikowi przystępującemu do programu. Projekt żyje już własnym życiem, rolnicy przekazują sobie zwierzęta (jest to już ich trzecie pokolenie). Pierwszy potomek oddawany jest bezpłatnie, pozostałe sztuki są sprzedawane.

Prosięta rasy złotnickiej białej

Żrebięta rasy huculskiej

Okres realizacji:
2003–2009.

Efekty:

- wzrost liczby gospodarstw ekologicznych na Kurpiach z 20 do ponad 60;
- przystąpienie około 50 rolników do programu rolno-środowiskowego;
- zwiększenie się dochodów rolników;
- wprowadzenie do gospodarstw 50 krów rasy polskiej czerwonej, 130 świń złotnickich białych,

► Kontakt:

www.sie.org.pl

2700 gęsi pomorskich, 1500 minikaczek i kaczek rasy polski pekin, ok. 10 tys. kur zielononózek i żółtonózek;

- wprowadzenie dziewięciu rodzimych odmian ziemniaków, kilku odmian starych zbóż i ok. 15 tys. dawnych odmian drzew owocowych.

Finansowanie projektu:

Małe Dotacje na rzecz Globalnego Środowiska (GEF/SGP), Fundacja EkoFundusz.

Spółdzielnia Producentów Owoców i Warzyw „Nadwiślanka”

Spółdzielnia powstała z inspiracji Świętokrzyskiej Izby Rolniczej oraz grupy producentów z okolic Tarłowa, Ożarowa i Lipska. Celem było przeciwdziałanie skutkom spadku cen skupu wiśni w 2004 roku. Grupa postanowiła wykorzystać niepowtarzalne walory starej, lokalnej odmiany wiśni, zwanej nadwiślanką. Odmiana ta związana jest z warunkami klimatycznymi i glebowymi ziemi sandomierskiej. Utworzono spółdzielnię, do której mogą należeć wszyscy producenci nadwiślanki z tego terenu. Obecnie zrzeszonych jest 130 rolników z czterech powiatów woj. świętokrzyskiego i mazowieckiego. Spółdzielnia zarejestrowana jest jako wstępnie uznana grupa producentów (to znaczy grupa, która w ciągu nie więcej niż pięciu lat spełni wszystkie wymagania, by stać się uznaną prawnie grupą producentów) i może korzystać z funduszy pomocowych. Powierzchnia należących do członków spółdzielni upraw wiśni nadwiślanki wynosi około 1000 ha.

Pielęgnacja drzewek owocowych wiśni nadwiślanki

Owoce wiśni nadwiślanki

Historia przedsięwzięcia:

2004–2006 – zebranie założycielskie, zarejestrowanie Spółdzielni (63 członków założycieli), zgłoszenie „Nadwiślanki” do krajowej listy produktów tradycyjnych;
2007–2009 – tworzenie bazy magazynowo-dystrybucyjnej;
grudzień 2009 – wiśnia nadwiślanka została zarejestrowana w UE w rejestrze chronionych nazw pochodzenia (ChNP).

Efekty:

- poprawienie warunków sprzedaży;

► Kontakt:

www.nadwiślanka.com.pl

- lepsza pozycja do negocjacji cen;
- obniżenie kosztów produkcji;
- podpisanie długoterminowego kontraktu z firmą Materne;
- otrzymanie znaku ChNP;
- utrwalenie wysokiej renomy wiśni;
- promocja regionu.

Finansowanie:

Składki członkowskie, Świętokrzyska Izba Rolnicza (pomoc w kosztach opracowywania statutu i rejestracji), wsparcie dla wstępnie uznanych grup producentów.

Orkisz przyjazny człowiekowi

Produkty z orkisz cieszą się z roku na rok coraz większym zainteresowaniem. Orkiszowy boom zapoczątkowali już w latach 80. Aleksandra i Mieczysław Babalscy z Pokrzydowa pod Brodnicą (woj. kujawsko-pomorskie). Wraz z innymi rolnikami z okolicy współpracują oni z Instytutem Hodowli i Aklimatyzacji Roślin w Radzikowie. Na 60 poletkach doświadczalnych rozmnażają stare zboża: orkisz, pszenicę płaskurkę i samopszę.

Babalscy przerabiają około tony zboża dziennie na kasze i makarony, które można kupić w całym kraju. Od wielu lat Mieczysław Babalski sprawuje funkcję prezesa Stowarzyszenia Producentów Żywności Metodami Ekologicznymi „Ekoland”, zajmuje się też propagowaniem dawnych odmian i ras wśród polskich rolników. W jego gospodarstwie odbywają się pokazy i warsztaty. Jest współzałożycielem Stowarzyszenia „Dla Dawnych Odmian i Ras” w Pokrzydowie.

Orkisz

Mieczysław Babalski – rolnik ekologiczny

Historia przedsięwzięcia:

1993 – podjęcie współpracy z Instytutem Hodowli i Aklimatyzacji Roślin (IHAR) w Radzikowie;
2007–2009 – warsztaty na temat pszenicy orkisz w Pokrzydowie, powstanie Stowarzyszenia „Dla Dawnych Odmian i Ras”, międzynarodowa konferencja poświęcona różnorodności biologicznej.

Efekty:

- zachęcenie rolników do uprawy starych odmian zbóż (na Pojezierzu Brodnickim

15 gospodarstw ekologicznych uprawia orkisz, w tym jedyny w Europie orkisz jary);

- przekazanie wiedzy na temat dawnych odmian i ras;
- dobrze prosperująca firma, wytwarzająca ekologiczne produkty;
- nagroda w konkursie Fundacji Wspomagania Wsi na temat bioróżnorodności.

Partnerzy:

IHAR, „Ekoland”, IRENE (Innovative Rural Development Strategy), Brodnicki Park Krajobrazowy, SGGW.

► Kontakt:

www.biobabalscy.pl

STARE RASY WRACAJĄ DO ŁASK

Jeszcze w latach 60. XX wieku na pastwiskach w Polsce paśło się wiele krów rasy polskiej czerwonej, na nizinach skubały trawę owce wrzosówki i świniarki, na górskie hale wyprowadzane były owce rasy górskiej cakiel i owce olkuskie. Wokół zagród grzebały w ziemi kury zielononóżki, żółtonóżki i karmazyny, gęgały gęsi (w zależności od regionu rasy pomorskiej, suwalskiej, rypińskiej albo biłgorajskiej), a w przydomowych stawikach pływały rodzime kaczki.

Teraz w oborach dominują krowy obcych ras, w jednym „kurniku” hodowanych jest często kilkaset tysięcy kur, zniknęły z pejzażu wsi kaczki i gęsi. Nowe rasy – wyhodowane po to, by zwierzęta dawały więcej mleka czy jaj i szybciej przyrastały na wadze – stopniowo wyparły rasy rodzime, związane z lokalną przyrodą i kulturą, dające surowiec o wybitnych walorach smakowych.

Od kilku lat dawne rasy zwierząt powracają jednak na wieś za sprawą lokalnych inicjatyw, inspirowanych nie tylko przez ekologów, lecz także przez rozmaite organizacje i stowarzyszenia, w tym koła gospodyń wiejskich. Wiele działań na rzecz odnowy różnorodności zwierząt gospodarskich na wsi wpisanych jest w strategię lokalnych grup działania. Ciekawe programy odnowy tradycji pasterskich w Tatrach, Beskidach i Jurze Krakowsko-Częstochowskiej opracowano w Małopolsce i na Śląsku. Ich ważnym celem jest m.in. doprowadzenie do powrotu na te tereny starych, rodzimych ras owiec: olkuskiej i cackla podhalańskiego. Ogłaszane są konkursy grantowe na działania związane z bioróżnorodnością, które mobilizują lokalne społeczności do realizacji podobnych projektów. Polski krajobraz znów uatrakcyjniają owce wypasane na górskich halach, a na pastwiskach coraz częściej spotyka się krowy rasy polskiej czerwonej.

Świnia rasy złotnickiej białej

Krowa czerwona i narwiańskie przysmaki

Krowy rasy polskiej czerwonej żyły w gospodarstwie Danuty i Andrzeja Popków z Kościuków w gminie Choroszcz (woj. podlaskie) od zawsze. Łatwe w utrzymaniu, długowieczne, wytrzymałe fizycznie, doskonale się czuły na nadnarwiańskich łąkach. Państwo Popkowie byli beneficjentami jednego z pierwszych projektów ekologicznych, wspomagających rolników mieszkających w otulinie Narwiańskiego Parku Narodowego. Dzięki wsparciu merytorycznemu i finansowemu Fundacji EuroNatur z Nadrenii Północnej-Westfalii, pani Danuta stała się uznaną w Polsce wytwórczynią tradycyjnych serów i właścicielką przydomowej serowni. Gospodarze mają dziesięć krów rasy polskiej czerwonej. Mleko tych zwierząt – o aksamitnym ziarnie – ma doskonałe właściwości serowarskie. W gospodarstwie prowadzone są warsztaty i szkolenia dotyczące hodowli krów czerwonych i serowarstwa. Z inicjatywy Danuty Popko powstało Stowarzyszenie „Narwiańskie Prysmaki”. Należy do niego 17 członków. Celem była mobilizacja rolników do poszukiwania dodatkowych źródeł dochodów i działanie pod wspólnym szyldem.

Krowy rasy polskiej czerwonej

Źródła finansowania:

EuroNatur, programy rolno-środowiskowe: Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2004–2006, 2007–2013.

Efekty:

- rozwój hodowli krów rasy polskiej czerwonej na terenie otuliny Narwiańskiego Parku Narodowego;
- wzrost liczby producentów serów;
- promocja regionu i lokalnej marki.

► Kontakt:

www.euronatur.org, www.bsks.de, www.npn.pl

Sąsiedzi hodują świnię złotnicką, kury zielononózki i kaczki

W 2003 roku rolniczki z Goworowa i Wąsewa (pow. ostrołęcki w woj. mazowieckim), zachęczone przez Społeczny Instytut Ekologiczny, zaczęły hodować kury zielononózki kuropatwiane. Stało się to początkiem ich szerszej, społecznej działalności. Rolniczki powołały do życia nieformalną grupę „Sąsiad”, która napisała projekt do Fundacji Heifer Project International i otrzymała dotację na zakup świń rodzimej rasy złotnickiej białej. Świnie zostały rozdane członkom grupy, następnie zakupiono kaczki. Dziś grupa, która założyła Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju Wsi „Sąsiad”, realizuje kilka projektów związanych z hodowlą świni złotnickiej białej, kur zielononózek i karmazynów oraz polskich ras kaczek. W tych projektach biorą udział rolnicy z ok. 30 wsi, a ich celem jest poprawienie sytuacji ekonomicznej gospodarstw poprzez szukanie alternatywnych źródeł dochodu.

Kaczka pekińska

Stadko kur zielononózek

Kogut zielononózki

Historia przedsięwzięcia:

2004–2009 – napisanie czterech projektów dotyczących pomnażania dochodów członków grupy poprzez zaopatrzenie gospodarstw w zwierzęta rodzimych ras, założenie Stowarzyszenia na rzecz Rozwoju Wsi „Sąsiad” (ponad 30 członków).

Efekty:

- rozwój gospodarstw w gminach Goworowo i Wąsewo;
- rozwinięcie sieci sprzedaży produktów bezpośrednio z gospodarstw, zwiększenie dochodów;

► Kontakt:

Jadwiga Farat, Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju Wsi „Sąsiad”,
tel. (29) 645 83 34, e-mail: goksirgoworowo@op.pl.

- nabycie umiejętności współpracy w grupie.

Źródła finansowania:

EkoFundusz, Małe Dotacje na rzecz Globalnego Środowiska (GEF/UNDP), Heifer Project International, Fundacja Wspomagania Wsi.

Partnerzy:

Społeczny Instytut Ekologiczny, Heifer Project International, Towarzystwo Przyjaciół Goworowszczyzny, Gminne Centrum Informacji w Goworowie.

Wypas owiec rasy olkuskiej na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej

Projekt jest realizowany od 2007 roku przez samorząd województwa śląskiego na terenie Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej. Jego celem jest przywrócenie i utrzymanie na tych terenach wypasu owiec na halach i polanach górskich oraz muraw kserotermicznych. Nieobecność owiec w tych miejscach spowodowała ich zarastanie, a to z kolei wywołało nieodwracalne zmiany w krajobrazie regionu. Program zakładał współpracę z lokalnymi partnerami. Koordynatorem projektu „Owca plus” na terenie powiatu częstochowskiego, myszkowskiego i zawierciańskiego jest Towarzystwo Miłośników Ziemi Zawierciańskiej, które wygrało konkurs ogłoszony przez Śląski Urząd Marszałkowski. W ramach projektu organizowane są szkolenia dla hodowców i kursy związane z kulturą pasterską (m.in. kurs filmowania wełny, tkactwa). Uczestniczący w programie rolnicy otrzymują dopłaty za wypas owiec i kóz w wyznaczonych miejscach o szczególnych wartościach przyrodniczych. W ten sposób odtwarzane są i utrzymywane murawy kserotermiczne.

Historia przedsięwzięcia:

2007–2010 – sukcesywne zakupy owiec rasy olkuskiej dla rolników, wytyczenie ścieżki turystycznej, wybudowanie zagrody edukacyjnej, zakup przyczepy do przewozu zwierząt na wypas, zakup wyposażenia;

2010–2011 – budowa Centrum Dziedzictwa Przyrodniczego i Kulturowego Jury w Podlesiach.

Źródła finansowania:

Fundacja EkoFundusz, Fundacja Heifer Project International, Norweski Mechanizm Finansowy, budżet województwa śląskiego, Regionalny Program Operacyjny woj. śląskiego, WFOŚiGW w Katowicach, środki własne TMZZ.

► Kontakt:

www.podlesice.org.pl

Efekty:

- zahamowanie zarastania hal;
- powiększenie terenów pastwisk;
- zwiększenie погоłowia owiec rasy olkuskiej (powstało 17 nowych stad liczących ponad 400 owiec);
- zwiększenie dochodów rolników poprzez wsparcie hodowli owiec oraz sprzedaż ich wyrobów;

Partnerzy:

Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, Żespól Parków Krajobrazowych Województwa Śląskiego, Sołectwo Podlesice, Starostwo Powiatowe w Zawierciu, Śląski Ośrodek Doradztwa Rolniczego i Śląski Urząd Marszałkowski, Wydział Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego.

Wypas owiec rasy olkuskiej na murawach kserotermicznych, rezerwat przyrody Góra Zborów

DZIEDZICTWO POLSKIEGO RYBOŁÓWSTWA

Rybołówstwo morskie i lądowe w Polsce to od wieków nie tylko sposób zdobywania pożywienia, ale i niezwykle ważny element dziedzictwa kulturowego. Wiążą się z nim specyficzne zwyczaje, tradycje rękodzielnicze i nazewnictwo.

Stawy hodowlane istnieją w Polsce od co najmniej X wieku, a od kilkuset lat króluje w nich karp. Polska jest największym w Europie producentem tej ryby, hodowanej w wielu odmianach. Poza powszechnie cenionym karpiem zatorskim i milickim jest także karp starzawski, gołyski, knyszyński, jaktorowski i inne. Charakteryzują się one dużą różnorodnością wyglądu i walorów smakowych.

Od kilku lat karpia i inne ryby słodkowodne promuje Towarzystwo Promocji Rybactwa i Produktów Rybnych „Pan Karp” przy Instytucie Rybactwa Śródlądowego w Żabieńcu. Kampania promocyjna ma zwrócić uwagę konsumentów także na miejsce rybactwa w kulturze i krajobrazie naszego kraju. Stawy rybne są ostoją różnorodności biologicznej, azylem dla rzadkich gatunków ptaków i ekosystemem dla rzadkich roślin, utrzymują też prawidłowe stosunki wodne.

Tradycyjne, rodzime rasy ryb znajdziemy także w jeziorach. W tych polodowcowych, zwłaszcza na Pojezierzu Suwalskim, można napotkać sieję i jej mniejszą kuzynkę sielawę. Sieja występuje niezmiernie rzadko, już w końcu XIX wieku w Wigrach było jej tak mało, że obowiązywał zakaz połowu.

Porty rybackie, suszące się sieci, leżące na brzegu kutry – kaszubskie „pomeranki” – tak tradycyjnie wyglądał nasz brzeg Bałtyku. Wprawdzie polskie kutry stale wypływają na morze, ale otaczająca rybaków tradycja zanika. Od Jastarni po Świnoujście jest dziś odtwarzana głównie jako atrakcja turystyczna.

W taki sam sposób można odtwarzać tradycję związaną z przygotowaniem potraw i przetworów z ryb. Podob-

nie jak inne produkty lokalne i tradycyjne, mogą one rozświetlać region i przyczyniać się do podniesienia dochodów jego mieszkańców.

Odłowy sielawy na Jeziorze Ińsko (woj. zachodniopomorskie)

Dolina Karpia

Kilkusethektarowy kompleks stawów w dolinie Wisły, Skawy i Wieprzówki (woj. małopolskie) to miejsce tradycyjnej hodowli karpia zatorskiego. Inicjatorami wspólnych działań były gminy z Doliny Górnej Wisły: Zator, Przeciszów, Spytkowice, Osiek, Polanka Wielka, Brzeźnica i Tomice. Tak powstał projekt Dolina Karpia, którego celem jest utworzenie na tym terenie głównego ośrodka hodowli karpia oraz wędkarstwa w Polsce, z kompleksową ofertą turystyczną. Lokalne Święto Karpia w Zatorze rozrosło się do rozmiarów dużego wydarzenia turystycznego, Festiwalu Karpia – siedmiu (bo organizowanych pod jednym szyldem w każdej z siedmiu gmin biorących udział w projekcie) dwudniowych imprez promocyjnych. Festiwalowe wydarzenia mają na celu przedstawianie i zachwalanie dań z karpia.

Dolina Karpia – ludzie, ryby i ptaki

Polów z łodzi w Dolinie Karpia

Historia przedsięwzięcia:

2003 – prezentacja projektu na Forum Aktywizacji Obszarów Wiejskich;
2006 – pierwsze „Święto Karpia” w Zatorze, założenie Stowarzyszenia „Dolina Karpia”;
2007 – wpisanie karpia zatorskiego na listę produktów tradycyjnych, wniosek o unijną ochronę karpia zatorskiego w UE;
2009 – założenie lokalnej grupy działania; pierwszy Festiwal Doliny Karpia;
2010 – opublikowanie w Dzienniku Urzędowym UE wniosku o rejestrację „karpia zatorskiego” jako chronionej nazwy pochodzenia.

► Kontakt:

www.dolinakarpia.org

Efekty:

- rozpoznawalność marki karpia zatorskiego;
- poprawa kondycji gospodarstw rybackich;
- dodatkowe dochody dla Kół Gospodyń Wiejskich;
- wzrost zainteresowania turystów tym terenem.

Partnerzy:

Lokalna grupa działania, Koła Gospodyń Wiejskich, Zatorskie Towarzystwo Wędkarskie, Rybacki Zakład Doświadczalny, Instytut Rybactwa Śródlądowego w Zatorze, samorządy, ośrodki kultury.

Źródła finansowania:

Oś 4 PROW 2007–2013, środki własne gmin, sponsorzy lokalni.

Święto Śledzia

Celebrowanie święta zaczęło się w 2000 roku, od odpustu rybackiego na podwórku pani Aleksandry Wachowiak-Budner, żony rybaka, autorki słynnych śledziowych koreczków. Od kilku lat impreza odbywa się przy Muzeum Rybołówstwa Morskiego w Niechorzu (gmina Rewal, woj. zachodniopomorskie). Celem inicjatorów, czyli Stowarzyszenia Miłośników Tradycji Rybołówstwa Bałtyckiego i Centrum Informacji, Promocji i Rekreacji Gminy Rewal, jest propagowanie kultury morskiej, promocja lokalnych potraw z ryb oraz popularyzacja „etosu rybackiego” i ginącego zawodu rybaka łodziowego. Największą atrakcją festynu są potrawy ze śledzia bałtyckiego (tak zwanej sałaki). Oprócz konkursów kulinarnych odbywają się liczne koncerty. Organizacją części artystycznej od lat zajmuje się legendarny autor tekstów o tym, co na wodzie i pod wodą, rybak Jerzy Porębski. Co rok zaprasza on zespoły grające muzykę morską, czyli szanty. Festynowi towarzyszą wystawy o tematyce morskiej. Można obejrzeć stanowisko średniowiecznych rybaków, zapoznać się z kolekcją eksponatów ryb i ptaków, a także z kolekcją narzędzi służących do połowów. Stałym elementem są pogadanki o rybach i „rybałce” w wykonaniu Jerzego Jasickiego, niechorskiego gawędziarza i rybaka.

W czasie festynu turyści mogą zapoznać się z bogatą kulturą nadbałtyckiego rybołówstwa we wszystkich jego aspektach: od tych najbardziej materialnych (potrawy z ryb) po bardziej wysublimowane (koncerty, pokazy, prezentacje).

Uczestnicy „Święta Śledzia”

Organizatorzy częstują uczestników festynu wędzonymi rybami morskimi

Historia przedsięwzięcia:

1993–1994 – powstaje Stowarzyszenie Miłośników Tradycji Rybołówstwa Bałtyckiego i komitet budowy muzeum; otwarcie Muzeum Rybołówstwa Morskiego;
2004 – przeniesienie festynu „Święto Śledzia” na teren Muzeum Rybołówstwa Morskiego; konkurs na potrawę ze śledzia;
2008 – powstaje stanowisko średniowiecznych rybaków;
2009 – „Perła” w konkursie „Nasze Kulinarne Dziedzictwo” dla niechorskich koreczków Neptuna.

Efekty:

- pobudzenie inicjatywy mieszkańców gminy;
- promocja turystyczna Wybrzeża Rewalskiego.

Partnerzy:

Muzeum Rybołówstwa Morskiego, Stowarzyszenie Miłośników Tradycji Rybołówstwa Bałtyckiego, Gminny Ośrodek Kultury, Urząd Gminy w Rewalu.

Źródła finansowania:

Środki własne, sponsorzy prywatni, samorząd gminny.

► Kontakt:

Henryk Gmyrek, Stowarzyszenie Miłośników Tradycji Rybołówstwa Bałtyckiego, tel. 091 386 33 59; gmyrek56@wp.pl, www.muzeum.rewal.pl

Ryby dla Zatoki – Zatoka dla ryb

Okonie, sandacze, wędrownie łososie, trocie, węgorze... Wspaniałe okazy od wieków zapępiały Zatokę Pucką, dając utrzymanie lokalnej ludności. Przypływały tu ryby morskie (śledzie, belony, dorsze), w słonawych wodach dobrze się czuły ryby słodkowodne, a płocie i szczupaki osiągały w tych specyficznych warunkach wyjątkowe rozmiary. W latach 20. i 30. XX wieku odławiano tu jeszcze jesiotry ostronose – największe bałtyckie ryby. Coraz bardziej ekspansywna gospodarka rybacka, a także degradacja środowiska naturalnego w Zatoce i wokół niej doprowadziły do niemal całkowitego wyginienia szlachetnych, ważnych gospodarczo gatunków ryb, zaś rybacy byli zmuszeni zaprzestać tu połowów i przenieśli się na otwarte morze.

W 1998 roku rozpoczęto przywracanie dawnych gatunków ryb w Zatoce Puckiej. Inicjatorami był Komunalny Związek Gmin we Władysławowie (obecnie Związek Międzygminny Zatoki Puckiej) i Spółka Wodna Swarzewo oraz naukowcy z Morskiego Instytutu Rybackiego w Gdyni i Stacji Morskiej Instytutu Oceanografii Uniwersytetu Gdańskiego na Helu. Projekt „Ryby dla Zatoki” objął teren Zatoki Puckiej Wewnętrznej, a w jego realizację zaangażowały się wszystkie lokalne samorządy: Władysławowa, Helu, Jastarni, Pucka, Kosakowa i Gdyni.

Zarybianie Zatoki Puckiej

Kuter rybacki

Narybek

Działania:

Odtwarzanie zagrożonych wyginieniem rodzimych gatunków ryb (co roku do Zatoki wpuszczanych jest nawet do 200 000 okazów siei, płoci, sandacza, szczupaka, pstrąga), odtworzenie naturalnych i budowa sztucznych tarlisk, prowadzenie zarybień oraz redukcja gatunków zagrażających szlachetnym rydom.

Efekty:

- poprawa wielkości populacji szlachetnych ryb;

► Kontakt:

www.rybydlazatoki.pl

- poprawa stanu roślinności wodnej;
- ograniczenie zanieczyszczenia wód Zatoki Puckiej;
- rozwój turystyki wędkarskiej;
- rozwój usług dla wędkarzy i turystów;
- współpraca między samorządami.

Źródła finansowania:

Ekofundusz, Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska, Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska w Gdańsku, samorządy – regionalny i lokalne.

120-123

**Produkt regionalny
wizytówką regionu**

124-127

**Produkt regionalny daje
zatrudnienie i dodatkowy
dochód**

**Turystyka kulinarna –
w poszukiwaniu starych
smaków**

128-131

TRADYCJE KULINARNE

Potrawy i produkty regionalne odgrywały i nadal odgrywają istotną rolę w naszym życiu. To wokół stołu świętujemy najważniejsze wydarzenia w życiu (chrzciny, komunie, wesela, stypy), obchodzimy co roku Wigilię, święta wielkanocne, imieniny, urodziny, a także spędzamy czas z przyjaciółmi. Zmiany cywilizacyjne, szybki tryb życia i z drugiej strony chęć prowadzenia zdrowej diety sprawiają, że mieszkańcy miast na co dzień rzadko spożywają potrawy regionalne, jednak chętnie powracają do nich od czasu do czasu, a na wakacjach wręcz bardzo sobie cenią możliwość spożycia prawdziwego regionalnego posiłku.

Kultywowanie i odtwarzanie tradycji kulinarnych jest istotnym czynnikiem integrującym środowisko wiejskie. A jeśli związane z tym działania zorganizuje się odpowiednio pod względem biznesowym, mogą się stać ważnym, dodatkowym źródłem dochodów mieszkańców terenów wiejskich.

PRODUKT REGIONALNY WIZYTÓWKĄ REGIONU

Produkty regionalne, wyrabiane kiedyś zarówno na potrzeby własne, jak i na sprzedaż, w powojennym 50-leciu zniknęły ze sklepów. Na szczęście zachowały się w wielu przydomowych spiżarniach. Pamięć o ich smaku i wyglądzie oraz o sposobie wytwarzania przekazywano z pokolenia na pokolenie. Dziś w Polsce, a od dawna już w Europie, można zauważyć wzrost zainteresowania artykułami wyrabianymi z naturalnych składników i według tradycyjnych receptur. Kuszą one swoim smakiem mieszkańców wsi, ale przede wszystkim miast. W wielu przypadkach produkt staje się wizytówką regionu, a nieznana przedtem szerzej nazwa miejscowości zaczyna być kojarzona w całym kraju. Dzięki temu zwiększa się renoma okolicy i podnosi poczucie tożsamości lokalnych społeczności. Produkcja, a szczególnie zwiększanie jej skali, różnicowanie form sprzedaży, uzyskiwanie europejskich znaków jakości dla wytwarzanych produktów – mogą przysporzyć mieszkańcom wsi znacznych dochodów. Organizowanie się w tym celu producentów jest wspierane przez MRiRW i samorządy. Zyskują na tym konsumenci, którzy chcą jeść smaczniej, wiedzieć skąd produkt pochodzi, w jaki sposób został wytworzony i kto go sprzedaje.

Ser koryciński

Jak Korycin znów serem zastynął

Ser w Korycinie wytwarzano od bardzo dawna. Dopiero w latach 60. XX wieku, na skutek zlikwidowania punktu skupu i spadku opłacalności przestano go produkować na sprzedaż. Jednak zwyczaj wytwarzania sera na własne potrzeby przetrwał, a przyjezdny, który zobaczył i go spróbował, często pytał o możliwość kupna. Skłoniło to gospodynie do podjęcia działań prowadzących do zwiększenia produkcji i sprzedaży wytwarzanego w tradycyjny sposób sera korycińskiego. Cel nie został osiągnięty ani łatwo, ani szybko, ale dzięki zaangażowaniu samych producentek, wójta i Urzędu Gminy Korycin, a także wielu innych organizacji – dzisiaj ser koryciński „Swojski”, produkowany w gospodarstwach z zachowaniem starej receptury, stał się znany, sprzedawany i ceniony w całej Polsce. Po kilku latach wspólnego działania producentek, został złożony wniosek o rejestrację sera w Unii Europejskiej z nadanym znakiem chronionego oznaczenia geograficznego (ChOG).

Ser koryciński sprzedawany w Warszawie podczas kiermaszu produktów tradycyjnych

Gomółka sera korycińskiego

Historia przedsięwzięcia:

2004 – nagroda w konkursie „Nasze Kulinarne Dziedzictwo” oraz rejestracja Zrzeszenia Producentów Sera Korycińskiego;
 2005 – wpis sera korycińskiego na listę produktów tradycyjnych;
 2005–2009 – udział w targach, kiermaszach i innych imprezach, m.in.: w Polagra-Farm, w targach we Frankfurcie n/Odrą, w Dniu Ziemi w Warszawie; udział producentów w licznych szkoleniach; internetowa sprzedaż sera korycińskiego, praca nad wnioskiem o rejestrację sera korycińskiego w Komisji Europejskiej;
 2010 – przyjęcie przez MRiRW wniosku o rejestrację marki sera korycińskiego „Swojskiego” jako chronionego oznaczenia geograficznego w Komisji Europejskiej.

► Kontakt:

www.korycin.pl

Efekty:

- zalegalizowanie wprowadzenia produktu na rynek, wypromowanie marki;
- zwiększenie dochodów mieszkańców;
- współpraca zamiast konkurencji;
- promocja regionu;
- od 2010 roku produkt jest chroniony na terenie RP.

Partnerzy:

Urząd Gminy Korycin i Związek Gmin Wiejskich z woj. podlaskiego, MRiRW, Fundacja Wspomagania Wsi, Urząd Marszałkowski woj. podlaskiego, Ośrodek Doradztwa Rolniczego Szeptetowo, Fundacja dla Polski.

Renesans powideł krzeszowskich

Z uprawianych od dawna nad brzegiem Sanu w Krzeszowie śliwek węgerek wyrabiano kiedyś powidła krzeszowskie – smażone w wielkich miedzianych kotłach, bez dodatku cukru. Przed wojną znajdowały się w stałej sprzedaży w sklepach kolonialnych Warszawy, Lwowa czy Krakowa. Po wojnie tradycja ta zanikła. Dopiero w latach 90. gospodarz Stanisław Kutman odrestaurował miedziany kocioł i zaczął na nowo smażyć powidła. Swoją pasją zaraził sąsiadów, a także Koło Gospodyń Wiejskich. W 1996 roku zorganizował na swoim podwórku pierwsze święto smażenia i degustacji powideł – Powidlaki. Następny kocioł odrestaurowano do wspólnego użytku w Urzędzie Gminy, a Powidlaki stały się dorocznym gminnym zwyczajem, w którym uczestniczy wielu gości z Polski i z zagranicy. Celem krzeszowian jest wprowadzenie powideł do obrotu i ochrona ich poprzez nadanie im chronionego oznaczenia geograficznego (ChOG).

Produkcja powideł – mieszanie drewnianą kopyścią w miedzianym kotle

Powidła krzeszowskie gotowe na sprzedaż

Historia przedsięwzięcia:

1990 – odnowienie starego kotła i odszukanie tradycyjnych receptur;
1996 – pierwsze Powidlaki, kreowanie lokalnej marki;
2006 – wpis powideł krzeszowskich na listę produktów tradycyjnych;
2009 – statuetka „Perła” w konkursie „Nasze Kulinarne Dziedzictwo”, prace nad nadaniem powidłom znaku ChOG.

► Kontakt:

Tel. (15) 8798303; krzeszowgok@o2.pl

Efekty:

- promocja gminy, rozwój turystyki;
- mobilizacja mieszkańców do wspólnych działań.

Partnerzy:

Gminny Ośrodek Kultury i UG w Krzeszowie, Fundacja dla Polski.

Śląskie smaki pochodzą z Orontowic

Śląsk to bogactwo smaków pomnożone przez wpływ dziedzictwa różnych narodów. Tradycyjne potrawy nigdy nie zniknęły ze śląskich stołów, ale zostały zmarginalizowane, podobnie jak nazewnictwo i obyczaje z nimi związane. Podczas trzeciego Festiwalu Kuchni Śląskiej „Śląskie Smaki” Koło Gospodyń Wiejskich z Orontowic zwyciężyło w kategorii amatorów, otrzymując trzy Złote Durszlaki oraz tytuł Eksperta Śląskich Smaków. Skłoniło to samorząd gminy Orontowice do wpisania promocji tradycji kulinarnej Orontowic w strategię rozwoju gminy i podjęcia działań, których celem będzie przodowanie w promocji kuchni śląskiej. Urząd Gminy zaangażował się organizacyjnie i finansowo we wsparcie i promocję działań Koła Gospodyń Wiejskich. Orontowice – siedziba Śląskiej Kapituły Smaku – mają szansę stać się kulinarną stolicą Śląska. Wizytówką wsi jest tradycyjne ciasto – kopa orontowicka.

Kopa orontowicka

Przedstawicielki Koła Gospodyń Wiejskich z Orontowic

Historia przedsięwzięcia:

2006–2008 – Koło Gospodyń Wiejskich z Orontowic wygrywa w „Śląskich Smakach”;
 2007 – powołanie w Orontowicach Śląskiej Kapituły Smaku do promocji kuchni śląskiej, początku promowania dziedzictwa kulinarnego Śląska w radiu i telewizji, a także na targach w Poznaniu;
 2008–2009 – miejscowa cukiernia rozpoczyna produkcję „kopy orontowickiej”, lokalnego specjału;
 2009 – 4 pory roku w kuchni śląskiej. Przewodnik kulinarny – książka wydana przez Urząd Gminy Orontowice, dofinansowana ze środków Śląskiej Organizacji Turystycznej;
 2008–2010 – przedstawicielki Koła Gospodyń Wiejskich z Orontowic w jury „Śląskich Smaków”; kolejne edycje Festiwalu mają swoją kontynuację w postaci publikacji

– folder „Śląskie Smaki” zawiera przepisy wszystkich konkursowych potraw, wraz ze sposobami ich wykonania oraz zdjęciami, jest wydawany w trzech wersjach językowych: polskiej, angielskiej i niemieckiej, i cieszy się ogromnym zainteresowaniem w punktach „it” oraz na targach turystycznych w kraju i za granicą.

Efekty:

- mobilizacja mieszkańców;
- wzrost rozpoznawalności gminy, rozwój turystyki;
- współpraca organizacji lokalnych i regionalnych oraz osób prywatnych.

Partnerzy:

Urząd Gminy i Koło Gospodyń Wiejskich w Orontowicach, Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego, Śląska Organizacja Turystyczna.

► Kontakt:

Tel. (32) 3306264; promocja@ornontowice.pl

PRODUKT REGIONALNY DAJE ZATRUDNIENIE I DODATKOWY DOCHÓD

Proces odchodzenia od zawodów rolniczych jest stały – ze wsi chcą uciekać głównie młode kobiety, które nie widzą dla siebie przyszłości w tradycyjnym rolnictwie. Wiele gospodarstw poszukuje jednak dodatkowych, pozarolniczych źródeł dochodu, które pozwolą rodzinie rolników utrzymać się i pozostać na wsi. Dzięki trwającemu od 2001 roku konkursowi „Nasze Kulinarne Dziedzictwo”, prowadzonej przez MRiRW liście produktów tradycyjnych, a także rozwijającej się agroturystyce poznaliśmy wiele znakomitych dań, przetworów, potraw regionalnych, a także osób, które je przygotowują. Często w konkursach biorą udział Koła Gospodyń Wiejskich, które w ostatnich latach przeżywają renesans. Dzięki szerokiej promocji tych produktów producentki wyszły z ukrycia, ich praca została doceniona i nabrała wyższej rangi, a jej owoce coraz częściej stają się poszukiwanym na rynku towarem. Upodobanie konsumentów do nowych albo znanych z przeszłości smaków i produktów, a także rosnące zainteresowanie produktami regionalnymi i tradycyjnymi, sprawia, że coraz więcej młodych ludzi zaczyna wiązać swoją przyszłość z ich wytwarzaniem i decyduje się na pozostanie na wsi. Z roku na rok zwiększa się liczba dostępnych produktów regionalnych i tradycyjnych, uzyskują one rejestrację unijną i zdobywają rynki. Ich stała obecność okazuje się ważna dla konsumentów.

Ogórki kiszone – produkt przygotowany w tradycyjnej przetwórni owocowo-warzywnej, Zochcin (woj. świętokrzyskie)

„Zagroda Handzlowianka” podbija Rzeszów

W Handzlówce lokalne przysmaki to stara tradycja. Na Wielkanoc – podaje się serwatkę i maślane baranki, latem – chleb na liściu, wiosną i jesienią – suszy się zioła na herbatki, a przez cały rok – piecze proziaki, gomółki, ciasta drożdżowe. Powstałe w latach 90. gospodarstwa agroturystyczne pokazały handzlowiankom, że wykorzystując tradycje kulinarne, mogą zarabiać nie tylko u siebie na miejscu, ale także wysyłając produkty do miasta. Ówczesny rektor Politechniki Rzeszowskiej, przyjeżdżający na wakacje do Handzłówki, przekonał Koło Gospodyń Wiejskich do zorganizowania się do sprzedaży bezpośredniej specjalów wytwarzanych według tradycyjnych receptur i na bazie własnych surowców. Od wielu już lat handzłowskie produkty co tydzień sprzedają się jak świeże bułeczki m.in. na stoiskach na Politechnice Rzeszowskiej i w Podkarpackim Urzędzie Marszałkowskim.

Produkty „Zagrody Handzlowianka”

Stoisko z produktami w Podkarpackim Urzędzie Marszałkowskim

Historia przedsięwzięcia:

1997 – powstaje Stowarzyszenie Promocji i Rozwoju Wsi Handzlówka (SPRWH);
1998–1999 – pierwszy Handzłowski Kiermasz Wielkanocny, pierwszy rajd pojazdów trójkołowych z produktami lokalnymi z „Zagrody Handzlowianki” działającej przy SPRWH;
2006 – Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich „Zagroda Handzlowianka” wydzieli się ze SPRWH; „Zagroda Handzlowianka” wytwarza i sprzedaje produkty z własnych surowców (w sposób nieformalny);
2007 – przygotowanie kuchni, zakup sprzętów do gotowania, prezentacji i sprzedaży produktów na targach i festynach; nagroda specjalna kapituły Orzeł Agrobiznesu;
2010 jest przełomowy – zmiana statutu Stowarzyszenia, które zyskuje prawo prowadzenia działalności gospodarczej; uzyskanie zatwierdzenia zakładu

► Kontakt:

www.handzlowianka.pl

przez Powiatowego Inspektora Sanitarnego, co pozwala na legalne wytwarzanie i sprzedaż.

Efekty:

- rozslawienie Handzłówki i produktów w niej wytwarzanych w Polsce i za granicą;
- nawiązanie stałej współpracy z działającymi instytucjami regionalnymi i założenie własnego stowarzyszenia;
- pozyskanie dodatkowych źródeł dochodu;
- zalegalizowanie działalności;
- możliwość dalszego rozwoju.

Partnerzy:

Stowarzyszenie Promocji i Rozwoju Wsi Handzlówka, Podkarpacki Urząd Marszałkowski i podkarpacki Ośrodek Doradztwa Rolniczego, Koło Gospodyń Wiejskich z Handzłówki, Gmina i Starostwo Powiatowe w Łańcucie, Polska Izba Produktu Regionalnego i Lokalnego.

Spizarnia Prababuni

We wsi Zochcin koło Opatowa, u stóp Gór Świętokrzyskich, powstało małe gospodarstwo rolne założone przez katolicką organizację Wspólnota Chleb Życia. Znalazły w nim pracę osoby wcześniej bezrobotne i bezdomne. W Spizarni Prababuni, czyli tradycyjnej przetworni owocowo-warzywnej, przy piecu opalanym drewnem, na podstawie odgrzebanych starych receptur zaczęły powstawać domowe przetwory, sprzedawane na miejscu, zamawiane przez telefon i przez Internet oraz dostępne w dwóch sklepach w Warszawie. Przetwory wytwarzane są z surowców uprawianych w gospodarstwie lub skupowanych od okolicznych rolników. Wytwarzane artykuły to dżemy, konfitury, kiszunki, a także olej tłoczony na zimno. W gospodarstwie hoduje się też stare odmiany drzew owocowych i sprzedaje ich owoce, a oprócz Spizarni Prababuni działa jeszcze regionalna szwalnia i stolarnia.

Produkcja konfitur

Ogórki kiszone

Wnętrze sklepu „Skarby Prababuni” mieszczącego się przy ul. Nowogrodzkiej 8, w Warszawie

Historia przedsięwzięcia:

1990 – w Polsce powstaje organizacja Wspólnota Chleb Życia (WChŻ);
1997 – zakup gospodarstwa w Zochcinie i praca z bezrobotnymi;
2002 – powstanie Fundacji Domy Wspólnoty Chleb Życia, rozbudowa gospodarstwa – wyrób konfitur, przetworów;
2004 – rok promocji: Międzynarodowe Targi Turystyczne w PKiN w Warszawie, stoisko na Targach Polskiej Żywności w Berlinie, Biesiady Macieja Kuronia, Urząd Marszałkowski Woj. Świętokrzyskiego;
2006 – zatwierdzenie zakładu przez Sanepid, dwa sklepy w Warszawie;

► Kontakt:

www.skarbyprababuni.org.pl

2007 – statuetka „Perła” w konkursie „Nasze Kulinarne Dziedzictwo” za tradycyjny ser jableczny i jarzębinę na miodzie;
2009 – modernizacja przetworni.

Efekty:

- źródło utrzymania dla bezdomnych i bezrobotnych i rynek zbytu dla rolników;
- wykorzystanie naturalnego i kulturowego bogactwa regionu.

Partnerzy, finansowanie:

Sponsorzy indywidualni z kraju i zagranicy, granty konkursu Kompanii Piwowarskiej.

Miód drahimski – tradycja Pojezierza Drawskiego

Miód był wytwarzany w Drahimiu i okolicach przed wojną, kiedy większość stanowili tam Niemcy. Po wojnie Niemców wysiedlono, a do Drahimia, zwanego teraz Stare Drawsko, przyjechali przesiedleńcy, najczęściej ze wschodu. Wielu przyniosło ze sobą ule, przenosząc jednocześnie własną tradycję wytwarzania miodu. Sprzedawali go jednak hurtowo i nieudolnie. I pewnie tradycja wytwarzania miodu na tym terenie wyginęłaby, gdyby nie inicjatywa Marka Sztarka z Towarzystwa Wspierania Rozwoju Pomorza Zachodniego (TWRPH) i Marzanny Godlewskiej z Izby Muzealnej Ziemi Czaplineckiej, którzy podjęli działania w kierunku odtworzenia i wzmocnienia tożsamości regionalnej mieszkańców. Uznali, że miód, czyli produkt regionalny, może być do tego odpowiednim spoiwem.

Historia przedsięwzięcia:

2001 – mobilizacja partnerów i praca nad strategią promocji produktu i organizacją klientów, wycieczki szkolne z programem edukacyjnym;
2002–2004 – promocja miodu w różnych miejscach Pojezierza podczas Jarmarków Drahimskich;
2007 – powstanie Stowarzyszenia Producentów Miodów Drahimskich;
2011 – Miód Drahimski został zarejestrowany w UE w rejestrze chronionych nazw pochodzenia (ChNP).

Efekty:

- uratowanie tradycyjnego zawodu i produktu, wzrost identyfikacji mieszkańców z kulturą lokalną i regionem;

► Kontakt:

Stowarzyszenie Producentów Miody Drahimskie, tel. (94) 3754350

- wykreowanie silnej lokalnej marki, promocja i wzrost atrakcyjności turystycznej regionu;
- produkcja przed projektem – 60 ton po 5 zł/kg, po zakończeniu projektu – 100 ton po 20 zł/kg, a w detalu nawet 45 zł/kg.

Partnerzy:

Izba Muzealna Ziemi Czaplineckiej, TWRPH, Urząd Marszałkowski i Urząd Wojewódzki Województwa Zachodniopomorskiego, UMiG w Złocieńcu i w Czaplinku.

TURYSTYKA KULINARNA – W POSZUKIWANIU STARYCH SMAKÓW

W czasach, gdy podróżowano konnymi pojazdami, każdy nocleg u rodziny we dworze, w chacie wiejskiej, w oberży czy za jeździe poprzedzała kolacja z lokalnych specjałów. Dziś przemierzanie kraju samochodem, koleją lub rowerem jest jedną z form spędzenia wakacji czy weekendu. Turystów interesują zabytki, krajobrazy i lokalne tradycje – również kulinarne. Ważną rolę odgrywa jakość restauracji, pensjonatów i gospodarstw agroturystycznych.

Do Francji i Włoch turyści przybywają licznie dla pejzaży i architektury, ale też dla doskonałych lokalnych specjalności. Atrakcją turystyczną jest tam np. szlak wina czy serów. W Polsce jest też kilka takich atrakcji, np. Łącka Droga Owocowa czy szlak powideł z Doliny Dolnej Wisły. Nie są to jednak jeszcze szlaki gastronomiczne z prawdziwego zdarzenia, z noclegami i degustacjami. Przybywa natomiast restauracji z tradycyjnymi, przygotowanymi według starych przepisów daniami, o wnętrzach z autentycznymi dawnymi sprzętami, oraz gospodarstw agroturystycznych oferujących gościom lokalne specjały. Dobre jedzenie na polskiej wsi stanowi już ważną atrakcję.

Wnętrze Gospody pod Czarnym Łabędziem, Rydzewo (woj. warmińsko-mazurskie)

Tatarska jurta – tatarskie tradycje w Kruszynianach

W Kruszynianach, wsi położonej na Podlasiu pod białoruską granicą, mieszkają nieliczni Tatarzy, jest meczet i mizar, czyli cmentarz. Do wioski przyjeżdżali turyści i nie mieli gdzie się posilić, porozmawiać, przenocować. Dżenneta Bogdanowicz postanowiła porzucić pracę w mieście i stworzyć w Kruszynianach miejsce identyfikacji społeczności tatarskiej, otwarte jednocześnie na innych. Mąż Dżennety, Tatar z Supraśla, odziedziczył tam mały domek. Do prowadzenia w nim restauracji przekonał ją Robert Makłowicz: „Podzielcie się, dajcie innym poprobować tego, co jecie na co dzień”. I tak białusz, pilaw, pieriekaczewnik, kołduny i czebureki wyszły z ukrycia. Powstało przyjazne miejsce, w którym można porozmawiać o przeszłości polsko-tatarskiej, skosztować lokalnych przysmaków, i do którego, mimo oddalenia, turyści docierają latem i zimą.

Historia przedsięwzięcia:

2002 – początek agroturystyki weekendowej u Dżennety – stół i ławki na werandzie, spanie w namiotach;

2006 – postawienie jurty tatarskiej;

2007 – zgłoszenie pieriekaczewnika do europejskiej rejestracji pod znakiem gwarantowanej tradycyjnej specjalności (GTS);

2007–2008 – rozbudowa starego domu i decyzja o prowadzeniu gospodarstwa agroturystycznego przez cały rok;

2008 – statuetka „Perła” dla pieriekaczewnika w konkursie „Nasze Kulinarne Dziedzictwo”;

► Kontakt:

www.kruszyniany.pl

2009 – rejestracja pieriekaczewnika jako gwarantowanej tradycyjnej specjalności (GTS) w Komisji Europejskiej.

Efekty:

- powstanie gospodarstwa agroturystycznego, dającego utrzymanie trzypokoleniowej rodzinie;
- popularyzacja wśród turystów historii tego terenu, kultury i kuchni tatarskiej;
- zwiększenie liczby turystów w Kruszynianach w ciągu ostatnich dwóch lat o 1000%!

Dżenneta Bogdanowicz prezentuje pieriekaczewnik

Zagroda Roztocze zaprasza

Podczas zagranicznych podróży Zofia i Henryk Kaproniowie nieraz obserwowali dumę mieszkańców z ich lokalnych tradycji. Zainspirowało ich to i sami postanowili otworzyć „Zagrodę Roztocze” w rodzinnej wsi Obsza, leżącej na szlaku rowerowym do Puszczy Solskiej w województwie lubelskim. Oferują noclegi i posiłki, jazdę konną, zwiedzanie skansenu i regionu Roztocza, organizację spływów kajakowych, a także spotkań biznesowych i wesel. Turyści ulokowani w tradycyjnych, odrestaurowanych budynkach mogą poprobować charakterystycznych potraw Lubelszczyzny, takich jak piróg biłgorajski, gołąbki z kaszą gryczaną, mieszki po obszańsku, czyli woreczki z mięsa nadziewane grzybami, i popić je domowymi nalewkami z brusznicy leśnej, grochu, wiśni i malin.

Piróg biłgorajski

Stoisko „Zagrody Roztocze” w czasie konkursu kulinarnego „Smaki Zamościa i Roztocza”, 2009

Piróg biłgorajski składa się z gotowanych ziemniaków, kaszy gryczanej, kwaśnego białego sera, skwarków oraz przypraw

Okres realizacji:

2002 – wykup upadającej restauracji od gminy i przekształcenie w „Zagrodę Roztocze”;
2006 – piróg biłgorajski najsmaczniejszą potrawą województwa lubelskiego – statuetka „Perła” w konkursie „Nasze Kulinarne Dziedzictwo”;
2008 – wyróżnienie prezydenta Zamościa i zarządu Lokalnej Organizacji Turystycznej za przedsięwzięcie „Zagroda Roztocze” i za promocję kuchni regionu, a w konkursie Starostwa

Powiatowego „Nasze biłgorajskie” dla najprężniej działającej firmy;
2009 – piróg biłgorajski zajął drugie miejsce w konkursie „Smaki Zamościa i Roztocza”.

Efekty:

- zatrudnienie początkowo trzech, później dziesięciu osób;
- promocja regionu i rozwój turystyki;
- rozpropagowanie dań z Roztocza.

Partnerzy:

Starostwo Powiatowe w Biłgoraju.

► Kontakt:

www.zagrodaroztocze.pl

Gospoda „Pod Czarnym Łabędziem” – bogata kuchnia mazurska, sport, turystyka i rekreacja

W trudnych latach 80. Selwina i Jurek Nowakowscy przeprowadzili się z Warszawy do Giżycka, a potem do Rydze-
wa, gdzie przez 10 lat prowadzili camping nad jeziorem Niegocin, pra-
cując jednocześnie w Giżycku. Motywowani zmianą sytuacji w kraju,
rozwojem turystyki i perspektywą przystąpienia Polski do Unii Euro-
pejskiej, otworzyli w przeniesionej starej stodole, wyposażonej w meble
zbierane z okolicznych strychów i komórek, Gospodę „Pod Czarnym Ła-
będzem”. W Gospodzie królują specjały kuchni regionalnej – polskiej,
pruskiej i litewskiej – przyrządzone według oryginalnych, często od-
tworzonych przepisów. Podstawowe są dwie zasady: jakość produktów
i sezonowość serwowanych dań. Warzywa i owoce Nowakowscy kupu-
ją od okolicznych sprawdzonych producentów, a wędliny są wyrabiane
na miejscu. Latem podają pierogi z jagodami z lasu i zsiadłe mleko albo
chłodnik litewski, zimą – pieczenie i grzyby, a przez cały rok – świeże
i wędzone ryby słodkowodne. Gospoda stała się centrum dużego obiek-
tu rekreacyjnego, składającego się ze świetnie wyposażonego kempingu,
przystani żeglarskiej i hotelu.

Wnętrze Gospody pod Czarnym Łabędziem

Historia przedsięwzięcia:

1990 – założenie kempingu;
2000 – otwarcie restauracji
i początek „Rydzewskich majówek”,
organizowanych wspólnie
z Kołem Gospodyń Wiejskich
(goście śpią w gospodarstwach
agroturystycznych);
2002 – tytuł „Najlepszej restauracji
Warmii i Mazur” na Festiwalu Ryby,
Wędki i Muzyki „Sielawa Blues”
w Starych Jabłonkach;
2004 – oferty świąteczne,
modernizacja restauracji;
2005 – otwarcie 17 pokoi, wykup
dzierzawionego od gminy terenu.

► Kontakt:

www.gospoda.pl

Efekty:

- współpraca Gospody, Urzędu Gminy i gospodarstw agroturystycznych;
- zatrudnienie na stałe czterech osób i dziesięciu w sezonie letnim;
- podniesienie atrakcyjności turystycznej regionu.

Finansowanie:

Program Operacyjny SAPARD –
240 tys. złotych.

134-136

**Odtwarzanie tradycji
rzemieślniczych**

137-140

**Kultywowanie tradycji
przemysłowych**

**Edukacja – nabywanie
nowych umiejętności**

141-143

TRADYCJE RZEMIEŚLNICZE I PRZEMYSŁOWE

Wieś to nie tylko pola, uprawa roślin, hodowla zwierząt – to także miejsce, w którym można znaleźć ośrodki przemysłu i ludzi uprawiających rzemiosło. W wioskach funkcjonowały nie tylko małe, rodzinne firmy rzemieślnicze, wytwarzające sprzęty codziennego użytku czy zabawki, ale też rozwijał się przemysł z zastosowaniem innowacyjnych rozwiązań technologicznych. Dawne tradycje przemysłowe i rzemieślnicze są dzisiaj w wielu wsiach kontynuowane lub odtwarzane poprzez edukację dotyczącą tradycji przemysłowych i rzemieślniczych wsi. Coraz większe zapotrzebowanie rynku na oryginalne, wytwarzane w tradycyjnych technologiach przedmioty „z duszą” i na zdrowe produkty spożywcze jest szansą nie tylko na ratowanie ginących zawodów rzemieślniczych i wiejskich zabudowań przemysłowych, ale także na rozwój obszarów wiejskich.

ODTWARZANIE TRADYCJI RZEMIEŚNICZYCH

Dzisiaj, kiedy wytwarzaniem dóbr i świadczeniem usług rządzą: cena, czas i wymóg homogenizacji produktów (jako efekt produkcji przemysłowej), renesans przeżywają usługi i produkty wytwarzane z wykorzystaniem starych, tradycyjnych technologii, droższe, wymagające czasu, ręcznej pracy i zupełnie „nieprzemysłowego” podejścia.

Do tradycyjnych metod wytwarzania zaczęto powracać za sprawą inicjatyw lokalnych i regionalnych oraz za sprawą wolnego rynku – oryginalność, niepowtarzalność i jakość są cechami, za które konsumenci są skłonni płacić więcej. Dzięki zapotrzebowaniu rynku, odtwarzanie tradycji rzemieślniczych nie przyjmuje wyłącznie postaci „skansenowo-edukacyjnej”, wymagającej ciągłej „kroplówki” funduszy zewnętrznych. To nabierający znaczenia sektor gospodarki, który łączy edukację, rozwój turystyki, promocję oraz rozwój przedsiębiorczości. Z kolei dostępność zewnętrznego finansowania i zainteresowanie tematem sektora samorządowego pozwala na uruchamianie projektów wielowymiarowych, realizujących ważne cele gospodarcze i społeczne. Rosnąca liczba udanych inicjatyw w zakresie odtwarzania tradycji rzemieślniczych kreuje również rynkową konkurencję, a konsumentom pozwala na szeroki wybór oraz eliminację przedsięwzięć kiepskich, będących *de facto* „podróbkami tradycji”. Dziś już można stwierdzić, że powrót do tradycyjnych metod wytwarzania nie jest tylko chwilowym kaprysem, ale interesem, który przynosi dochód.

Garncarska wioska w Kamionce (woj. warmińsko-mazurskie)

Garncarska Wioska

W 2007 roku we wsi Kamionka zostało uruchomione Przedsiębiorstwo Społeczne „Garncarska Wioska”. Partnerstwo lokalne z powiatu nidzickiego, złożone z przedstawicieli gmin, organizacji pozarządowych, urzędu pracy oraz przedsiębiorców (razem dziesięciu partnerów), zrealizowało projekt na rzecz osób długotrwale bezrobotnych. Jego główną ideą było nawiązanie do dawnych tradycji nidzickich rzemieślników. W projekcie uczestniczyło 100 bezrobotnych mieszkańców wsi. W pierwszym etapie działalności przedsiębiorstwa powołanego pod nazwą „Garncarska Wioska” uruchomiono trzy pracownie: garncarską, papieru czerpanego i krawiecką.

Kamionka – dawne budynki gospodarcze zyskały nową funkcję

Historia przedsięwzięcia:

2005–2006 – utworzenie partnerstwa, przygotowanie projektu;
2006–2007 – szkolenia dla 100 bezrobotnych osób (szkolenia teoretyczne oraz nauka ginących zawodów), przygotowanie budynków do prowadzenia działalności gospodarczej, zakup narzędzi;
2007 – uruchomienie działalności przedsiębiorstwa.

Efekty:

- zatrudnienie sześciu długotrwale bezrobotnych osób;
- cykliczne organizowanie staży i szkoleń z zakresu ginących zawodów dla 100 osób rocznie;
- inspirowanie innych wiejskich przedsiębiorstw społecznych.

Finansowanie projektu:

Inicjatywa Wspólnotowa EQUAL, Fundacja Wspomagania Wsi, Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska w Olsztynie, Nidzicka Fundacja Rozwoju NIDA, Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, LEADER+, Fundusz Inicjatyw Obywatelskich.

► Kontakt:

www.garncarskawioska.pl

Odtwarzanie łyżkarskich tradycji

Uniwersytet Ludowy Rzemiosła Artystycznego (ULRA) w Woli Sękowej postanowił uchronić przed zapomnieniem ginący zawód łyżkarza. W tym celu zorganizowano warsztaty, pokazy oraz wystawy, w czasie których przekazywano tajniki tego zawodu. Projekt był realizowany przy współpracy z ludowymi muzeami, brali w nim udział sędziwi łyżkarze, zorganizowano także wyjazdy studyjne do pracowni łyżkarskich. Zrekonstruowano warsztat i tradycyjne narzędzia umożliwiające prowadzenie zajęć. Wydarzeniem podsumowującym projekt była wystawa fotograficzna poświęconą łyżkarstwu. Powstał także plan promocji łyżki jaworowej jako pamiątki regionalnej. ULRA prowadzi stale warsztaty z różnych dziedzin rzemiosła artystycznego.

Pokaz i nauka strugania łyżek

Historia przedsięwzięcia:

2007 – rekonstrukcja warsztatu i narzędzi, organizacja pracowni, opracowanie dokumentacji, wyjazdy studyjne i spotkania z łyżkarzami, warsztaty łyżkarskie, wycieczki do muzeów;
2007/2008 – pokazy wyrobu łyżek organizowane dla dzieci i młodzieży oraz słuchaczy ULRA; powstaje plan promocji pamiątki lokalnej;
2008 – organizacja wystawy.

► Kontakt:

www.uniwlud.republika.pl

Efekty:

- zachowanie tradycji wytwarzania łyżek;
- utworzenie miejsca edukacji w zakresie regionalnych tradycji;
- stworzenie regionalnej pamiątki ludowej.

Partnerzy, finansowanie:

Fundacja Wspomagania Wsi, Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Bukowskiej, wolontariusze, Gmina Bukowsko.

Zabawkarstwo ludowe w Stryszawie

Tradycje zabawkarstwa ludowego wśród górali żywieckich sięgają XVIII–XIX wieku. Gmina Stryszawa była wówczas jednym z głównych ośrodków zabawkarstwa ludowego w Polsce. Zabawki wytwarzano tu przede wszystkim z drewna, a do najbardziej popularnych należały ptaszki, konie i kuczki. Począwszy od 1996 roku w Stryszawie co roku organizowane jest Święto Zabawki Ludowej. Głównym celem imprezy jest zainteresowanie dzieci i młodzieży przeszłością własnego regionu i tradycją własnej rodziny, prezentacja regionalnej twórczości ludowej, kształtowanie świadomości regionalnej, promocja regionu. W Stryszawie uruchomiono Muzeum Zabawki Ludowej, a w Gminnym Ośrodku Kultury są prowadzone warsztaty twórcze, na których można się uczyć historii zabawkarstwa oraz wytwarzania prostych zabawek. Tradycyjne zabawki zostały włączone do grupy produktów uhonorowanych znakiem lokalnej marki „Łączy nas Babia Góra” i sprzedawanych w sieci babiogórskich sklepików.

Zabawki wykonane w ramach projektu

Historia przedsięwzięcia:

1995 – pierwsze warsztaty twórcze w Gminnym Ośrodku Kultury;
od 1996 – realizowane projekty: Święto Zabawki Ludowej, Muzeum Zabawki Ludowej, Zabawki naszych rodziców;
od 2002 – szkolenia dla 50 bezrobotnych, warsztaty, promocja tradycji zabawkarstwa;
2003 – utworzenie babiogórskich sklepików sprzedających produkty lokalnej marki „Łączy nas Babia Góra”.

Efekty:

- promocja regionu oparta na dawnych tradycjach zabawkarskich;
- utworzenie miejsca promocji rzemiosła ludowego i edukacji w zakresie rzemiosła ludowego;
- wykreowanie produktu – pamiątki promującej region.

Finansowanie i kluczowi partnerzy:

Gminny Ośrodek Kultury w Stryszawie, Fundacja „Partnerstwo dla Środowiska”, Grupa Partnerska „Łączy nas Babia Góra”.

► Kontakt:

www.stryszawa.pl

KULTYWOWANIE TRADYCJI PRZEMYSŁOWYCH

Do cech wyróżniających jedne społeczności lokalne od innych, współtworzących historię danych obszarów, a czasem nawet definiujących całe regiony, należą lokalne zwyczaje, kultura i tradycje, w tym także tradycje o charakterze przemysłowym. Może trudno w to uwierzyć w czasach, w których lokalizacja ośrodków przemysłowych rzadko ma związek z historycznymi tradycjami danego regionu, a częściej – ze względami natury ekonomicznej czy logistycznej. Tymczasem przemysł, rozwijany nierzadko przez setki lat, charakteryzował gospodarczo całe regiony – przykładem może być Staropolski Okręg Przemysłowy. Dawne zabudowania przemysłowe i oryginalne rozwiązania (takie jak np. kanał staszycowski w walcowni w Nietulisku Dużym, pow. ostrowiecki, woj. świętokrzyskie) dają dziś świadectwo myśli technicznej i stwarzają okazję do prowadzenia działalności edukacyjnej.

Zmiany zachodzące w dziedzinie przemysłu na przestrzeni lat, wprowadzane technologie i nowatorska myśl techniczna – wiążą się ściśle z rozwojem gospodarczym i cywilizacyjnym danego obszaru, stanowią też wkład w jego dziedzictwo kulturowe. Z tego punktu widzenia do kluczowych zadań należy nie tylko kultywowanie tradycji przemysłowych, ale również ochrona i opieka nad zabytkami z tej dziedziny, systematyczne porządkowanie wiedzy o nich oraz edukacja.

Wnętrze wiatraka w Muzeum Młynarstwa i Wodnych Urządzeń Przemysłu Wiejskiego w Jaraczu (woj. wielkopolskie)

Dymarki Świętokrzyskie

Coroczna impreza plenerowa „Dymarki Świętokrzyskie” odbywa się od 1967 roku u podnóża Łysej Góry, w Nowej Słupi. Głównym celem przedsięwzięcia jest rekonstrukcja i prezentacja starych metod uzyskiwania żelaza, stosowanych jeszcze przed dwoma tysiącami lat. Metody te są odtwarzane na podstawie wyników badań archeologicznych i metalurgicznych, prowadzonych od kilkudziesięciu lat. Pokaz archeologiczny w Nowej Słupi jest prawdopodobnie jedynym festywnym organizowanym aktualnie w Europie, który w tak pełny i ciekawy sposób prezentuje problematykę starożytnego hutnictwa żelaza. Festyn „Dymarki Świętokrzyskie” ma nie tylko walory edukacyjne, ale też jest najdłużej funkcjonującą w regionie imprezą cykliczną, oferującą gamę dodatkowych atrakcji (koncerty, kiermasze, wystawy). Po sukcesach w latach 70. i 80. XX wieku, w kolejnej dekadzie koncepcja „Dymarek Świętokrzyskich” przeszła gruntowne zmiany. Opracowano interaktywny i ciekawy dla widzów program, który nie przysłonił przekazu edukacyjnego. Podczas imprezy można uczestniczyć we wszystkich fazach cyklu produkcyjnego, od wydobycia i przygotowania rudy i węgla drzewnego, na obróbce kowalskiej kończąc. Dodatkowymi atutami „Dymarek Świętokrzyskich” są liczne wydarzenia towarzyszące, jak np. prezentacje rzemiosła, prezentacje technik wykonywania odlewów z brązu i srebra, warsztaty garncarskie, tkackie, pokazy uzbrojenia itp.

Dymarki Świętokrzyskie – impreza plenerowa u podnóża Łysej Góry

Rekonstrukcja piecowiska dymarskiego i pokaz wytopu żelaza

Tłuma na Dymarkach, 2008

Historia przedsięwzięcia:

1967 – pierwsze „Dymarki Świętokrzyskie”;
od 1968 do dziś – coroczna impreza plenerowa.

Efekty:

- promocja tradycyjnych metod wytapiania żelaza;
- stworzenie atrakcji turystycznej w regionie;
- edukacja w zakresie tradycyjnych rzemiosł.

► Kontakt:

www.dymarki.pl

Partnerzy:

Gminny Ośrodek Kultury w Nowej Słupi, Urząd Gminy w Nowej Słupi, Świętokrzyskie Stowarzyszenie Dziedzictwa Przemysłowego, współpraca: Akademia Świętokrzyska, Uniwersytet Jagielloński, Akademia Górniczo-Hutnicza, Urząd Marszałkowski Województwa Świętokrzyskiego.

Muzeum Młynarstwa i Wodnych Urządzeń Przemysłu Wiejskiego w Jaraczu

Muzeum powstało w 1981 roku na terenie części dawnej osady młyńskiej w Jaraczu koło Obornik w Wielkopolsce. Prace remontowe oraz uruchamianie ekspozycji muzealnej trwały do roku 1997. Wcześniej, bo w 1989 roku, udostępniono zwiedzającym młyn wodny. Zbiory muzeum są związane z historią przetwórstwa i przemysłu zbożowo-młynarskiego oraz rybactwa śródlądowego na ziemiach polskich. Samo muzeum nie ogranicza się zresztą do budynku młyna – w 1993 roku oddano do eksploatacji jaz ruchomy regulujący rzekę Wełnę, a w 1995 roku zakończono remont kanału umożliwiający dopływ wody do młyna. W roku 1997 uruchomiono w muzeum małą elektrownię wodną. Ekspozycja muzealna prezentowana jest obecnie zarówno w domu młynarza i młynie wodnym, jak również w stajni przymłyńskiej oraz na terenie muzealnym. Zgromadzone w muzeum ekspozyty pozwalają na prowadzenie lekcji i interaktywnych zajęć na temat historii młynarstwa albo na temat wykorzystania wody w procesie produkcji energii. Muzeum posiada m.in. urządzenia napędowe wytwarzające energię elektryczną, które służyły kiedyś do napędu maszyn i urządzeń młynarskich. Dzięki rozległemu otoczeniu muzeum placówka może aktywnie uczestniczyć także w innych wydarzeniach artystycznych i kulturalnych.

Wnętrze młyna wodnego zaadaptowane na potrzeby ekspozycji

Wiatrak znajdujący się na terenie muzeum

Topienie Marzanny – zabawa dla dzieci i dorosłych

Historia przedsięwzięcia:

1981 – rozpoczęcie prac remontowych;
1989 – udostępnienie dla zwiedzających młyna;
1997 – uruchomienie ekspozycji muzealnej – małej elektrowni.

Efekty:

- powstanie muzeum, które daje możliwość prowadzenia lekcji interaktywnych (wykorzystanie wody w produkcji energii, historia młynarstwa);

► Kontakt:

www.muzeum-szreniawa.pl

- powstanie miejsca umożliwiającego organizację plenerów plastycznych, pikników i imprez, obsługę spływów kajakowych, świadczenie usług hotelowych;
- podniesienie atrakcyjności turystycznej okolicy.

Finansowanie, organizacja:

W latach 1964–1998 Muzeum podlegało Ministerstwu Rolnictwa, a od 1999 roku organizatorem Muzeum jest Sejmik Samorządowy Województwa Wielkopolskiego.

Biała sztuka

Młyn papierniczy, bardzo nowoczesny jak na warunki Prus Książęcych i Rzeczypospolitej, działał w papierni w Lubiczu już na przełomie XVII i XVIII wieku. Od 2004 roku w pobliskim Grębocinie koło Torunia funkcjonuje Muzeum Piśmiennictwa i Drukarstwa, w którym swoją siedzibę ma Fundacja „Świątynia Sztuki”. Jej celem jest stworzenie centrum promującego sztukę i dawne tradycje przemysłu papierniczego. Inicjatywa ta nawiązuje do dawnej papierni w Lubiczu i drukarni miejskiej w Toruniu. Fundacja organizuje na terenie muzeum „żywe” lekcje historii, tworzy atrakcje dla zwiedzających, takie jak ekspozycje muzealne i zajęcia warsztatowe z młodzieżą, organizuje wydarzenia kulturalne. W ramach projektu „Biała sztuka – 150 lat historii papierni w Lubiczu” zrekonstruowano XVIII-wieczne stanowisko do czerpania papieru. Przyjeżdżają tu turyści i uczniowie, aby we wnętrzu zaadaptowanego średniowiecznego poewangelickiego kościoła własnoręcznie czerpać papier, pisać gęsim piórem, poznawać historię papieru i pergaminu, techniki pisania i iluminowania. Uczestnicy warsztatów dowiadują się, co to znaczy „przeczytać książkę od deski do deski”.

Czerpanie papieru

Warsztaty z zakresu piśmiennictwa

Nauka pisania gęsim piórem

Historia przedsięwzięcia:

Od 1998 – rozpoczęcie prac remontowych;
Od 2004 – prowadzenie zajęć dla dzieci i młodzieży.

- stała promocja dawnych tradycji przemysłu papierniczego;
- zachowanie zabytkowego budynku do kultuwowania tradycji.

Efekty:

- stworzenie miejsca edukacji dzieci i młodzieży w zakresie historii piśmiennictwa;

Finansowanie,

Fundacja Wspomagania Wsi w ramach programu „Kultura bliska”.

► Kontakt:

www.grebocin.pl

EDUKACJA – NABYWANIE NOWYCH UMIEJĘTNOŚCI

Rozwój tradycyjnych metod wytwarzania wymaga zarówno edukacji prowadzonej na podstawie dostępnych materiałów i opracowań, jak i – przede wszystkim – praktycznego szkolenia kolejnych adeptów przez doświadczonych mistrzów rzemieślniczych. Należy zbierać i rejestrować wszelkie informacje na temat tradycji rzemieślniczych w regionie, a jednocześnie prowadzić szeroką ich promocję, zachęcając młodych ludzi do zainteresowania się lokalnym rzemiosłem. Szkoły starych zawodów powstają w wielu miejscach Polski staraniem samorządów lokalnych, organizacji pozarządowych i szkół. Kolejnym krokiem jest wspieranie pasji młodych ludzi w ich dążeniu do zdobycia wiedzy i umiejętności i w przekuwaniu ich w udane przedsięwzięcia przynoszące dochód. Niezbędna jest w tym celu współpraca z doświadczonymi mistrzami, ale także wiedza na temat prowadzenia przedsiębiorstwa, rozeznanie potrzeb rynku, umiejętna promocja.

Produkty rzemiosła wymagają konsumentów, którzy stworzą dla nich rynek zbytu. Zachowanie i rewitalizacja różnych elementów dziedzictwa, takich jak stare budynki, czy kulturowanie różnego typu rodzinnych i sąsiedzkich rytuałów, sprawiają, że wyroby tradycyjnego rzemiosła stają się znów potrzebne. Wyroby te okazują się też coraz częściej atrakcyjnym i poszukiwanym towarem, wyróżniającym się spośród zunifikowanych wyrobów przemysłowych. Mają wielką szansę stać się dodatkową atrakcją turystyczną. Można oczekiwać, że wysoką jakość tych produktów oraz ich wyjątkową urodę i niepowtarzalność klienci będą skłonni rekompensować odpowiednią zapłatą.

Wyplatanie kosza z wikliny

Jak to drzewiej było – galeria ginących zawodów

Projekt „Jak to drzewiej było” był jednym z wielu działań zrealizowanych przez nauczycieli i uczniów szkoły podstawowej w Kasince Małej w powiecie limanowskim w ramach zajęć ze ścieżki przedmiotowej „Dziedzictwo kulturowe w regionie”. Celem projektu było udokumentowanie ginących zawodów z regionu zagórzańskiego i publikacja materiałów związanych z ich wykonywaniem. Opracowane materiały zostały zaprezentowane na stronie internetowej (www.ginacezawody.za.pl). Strona zawiera dokumentację rozmów z osobami wykonującymi stare, tradycyjne zawody, wraz ze zdjęciami (np. dokładny opis sposobu przygotowania i przedzenia lnu, techniki przedzenia itp.). Istotnym elementem projektu był udział młodzieży w rozmowach z twórcami i sporządzanie dokumentacji – bezpośredni kontakt z twórcami pogłębił wiedzę uczniów o dawnym rzemiośle.

Twórca ludowy przy pracy

Nauka przedzenia

Działania:

- utworzenie strony internetowej (2005 rok);
- zajęcia warsztatowe i „żywe” lekcje historii;
- promocja regionu i idei ginących zawodów.

Efekty:

- zgromadzenie informacji na temat dawnych zawodów w regionie;
- stworzenie materiału edukacyjnego w zakresie ginących zawodów.

Finansowanie:

Fundacja im. S. Batorego, Fundacja Wspomagania Wsi.

► Kontakt:

www.szkola2kasinka.republika.pl

Zabytkowa kuźnia i piekarnia – wspomnienie dawnych rzemioł

We wsi Kuniów, przy trasie rowerowej Kluczbork–Opole, można obejrzeć pozostałości XIX-wiecznych kuźni i piekarni. Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Wsi Kuniów zorganizowało w tym miejscu kompleks regionalnych zabudowań – Izbę Pamięci Regionalnej i Rzemiosła. W jej skład wchodzi kuźnia, piekarnia i izba regionalna. Na kuźnię i piekarnię zostały zaadaptowane dawne pomieszczenia gospodarskie. W kuźni, w piecu z cegły klinkierowej, za pomocą dawnych narzędzi kowalskich z XIX wieku, wykuwa się na szczęście „Podkowę Kuniową”. Turyści i uczniowie mogą uczestniczyć w praktycznym kursie kowalstwa. Pod okiem kowala mogą samodzielnie rozpalić w kowalskim piecu i wykuć własną, oryginalną pamiątkę z Kuniowa. W piekarni można własnoręcznie wyrobić ciasto według tradycyjnej receptury i wypieć w tak zwanym piecu sabatnikowym Chleb Kuniowski. W izbie regionalnej zgromadzono wiele tradycyjnych narzędzi i sprzętów z regionu.

Wnętrze kuźni

Historia przedsięwzięcia:

2005 – odtworzenie zabytkowej kuźni i piekarni oraz utworzenie izby regionalnej.

Efekty:

- zagospodarowanie zabytkowych zabudowań z przeznaczeniem na kultywowanie tradycji rzemieślniczych;
- utworzenie miejsca edukacji w zakresie tradycji regionalnych;

► Kontakt:

www.kuniow.pl

- promocja dawnego rzemiosła wiejskiego.

Realizatorzy i finansowanie:

Stowarzyszenie Rozwoju Wsi Kuniów, Rada Sołecka. Finansowane ze środków Unii Europejskiej w ramach projektu „Rolnictwo ekologiczne i społeczeństwo wspierające zrównoważony rozwój w regionie Morza Bałtyckiego bis” i Fundacji Wspomagania Wsi.

Jarmark Pawłowski – ginące zawody

Pawłów (w gminie Rejowiec Fabryczny) był przed wojną znaczącym ośrodkiem rzemieślniczym na Lubelszczyźnie. Obecnie w każdą pierwszą niedzielę sierpnia jest w nim organizowany Jarmark Pawłowski. Celem imprezy jest promowanie folkloru nadbużańskiego pogranicza, kultywowanie starych tradycji i rzemiosła ludowego oraz popularyzowanie charakterystycznego, pawłowskiego garncarstwa i bednarstwa. W czasie Jarmarku Pawłowskiego odbywa się kiermasz, są prezentowane ginące zawody, można próbować staropolskich regionalnych potraw, posłuchać koncertu muzyki ludowej. W ramach tej inicjatywy utworzono w Gminnym Ośrodku Kultury w Pawłowie Izbę Garncarstwa i Bednarstwa Pawłowskiego, w której zgromadzono wyroby ceramiczne i bednarskie sprzed wielu lat oraz wykonane zgodnie ze starą technologią przez współczesnych rzemieślników.

Jarmark oraz działania jemu pokrewne były realizowane w ramach kilku różnych projektów. Dzięki nim udało się zachować tradycyjne rzemiosło. W jarmarku w 2010 roku uczestniczyło 200 twórców ludowych i rzemieślników.

Sprzedaż glinianych naczyń

Stoisko bednarskie

Stagan z drewnianymi figurkami

Historia przedsięwzięcia:

1998 – powołanie Pawłowskiej Izby Garncarstwa i Bednarstwa, przygotowanie stałej ekspozycji;
1999 – kursy i warsztaty garncarskie;
Od 2001 – doroczny Jarmark Pawłowski w każdą pierwszą niedzielę sierpnia.

Partnerzy, finansowanie:

Urząd Gminy Rejowiec Fabryczny, Gminny Ośrodek Kultury w Pawłowie, Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego, Rejowieckie Stowarzyszenie Agroturystyczne, Starostwo Powiatowe w Chełmie. Środki Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Programu Sąsiedztwa Polska–Białoruś–Ukraina INTERREG III A /TACIS CBC 2004–2006, PROW Leader oraz dotacja z budżetu państwa.

► Kontakt:

www.ug.rejowiec.pl/jarmark.htm

146-148

Rodzina

149-152

Sąsiedztwo

Wspólnota

153-159

RODZINA, SĄSIEDZTWO, WSPÓLNOTA

Życie rodzinne, kontakty sąsiedzkie i udział we wspólnocie lokalnej kształtują nasze poczucie tożsamości i zakorzenienia. Przynależność do trzech tytułowych grup pozwala nam odpowiedzieć sobie na pytania: kim jestem oraz skąd pochodzę, gdzie są moje korzenie? Historie rodzinne, historie o nieżyjących mieszkańcach naszych miejscowości potrafią zainspirować i zachęcić do działania osoby, które choćby przez przypadek na nie natrafią. Życie osób, które zajmują się zachowywaniem i odtwarzaniem tradycji, obrzędów, obyczajów, podań, przysłów ludowych, tańca, muzyki, strojów ludowych itd., nabiera głębi i staje się ciekawsze i pełniejsze. Działalność w stowarzyszeniach, przynależność do ponadlokalnych partnerstw czy sieci współpracy, ukazuje w innym świetle nasze miejsce w świecie i pozwala dostrzec bogactwo zasobów lokalnego dziedzictwa kulturowego. Okazją do spotkań i prezentacji zasobów lokalnego dziedzictwa kulturowego są święta, targi, jarmarki, festiwale. Udział w tych wydarzeniach tworzy i wzmacnia więzi międzyludzkie, które cementują wspólnotę.

RODZINA

Większość rodzin posiada własne zwyczaje i tradycje, wypracowane i przekazywane z pokolenia na pokolenie, m.in. w czasie obrzędów, takich jak chrzciny, pierwsze komunie, wesela, pogrzeby. W rodzinie jest kształtowane poczucie tożsamości (kim jestem?) i zakorzenienia (skąd pochodzę?). Dla tożsamości rodziny ważne jest pielęgnowanie pamięci rodzinnej. Może ono polegać na zbieraniu, porządkowaniu i przekazywaniu następnym pokoleniom pamiątek, fotografii, opowiadań i historii związanych z rodziną.

Druga wojna światowa i związane z nią zmiany granic, przesiedlenia, utraty małych ojczyzn były wspólnym doświadczeniem milionów rodzin zamieszkujących państwo polskie. Wiele z nich przesiedlono w miejsca im nieznane, obce. W ten sposób te rodziny utraciły nie tylko pamiątki rodzinne, ale i miejsca drogie i bliskie sercu.

Wiele inicjatyw związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego wsi polega na poznaniu historii miejscowości, do której przesiedlono dziadków, rekonstruowaniu drzewa genealogicznego, wyjeżdżaniu do miejsc utraconych. Uniwersytety, organizacje pozarządowe, parafie, biblioteki dokumentują obrzędy, zbierają historie, pamiętniki, wspomnienia, przedmioty, pisma i fotografie – świadectwa życia i historii rodzin. Organizowane są wystawy, spektakle teatralne, koncerty, widowiska. Przedsięwzięcia te są ważne dla rodzin, których dotyczą, ale także dla społeczności, które te rodziny tworzą – dzięki nim lepiej rozumieją, kim są i skąd pochodzą.

Zdjęcie ślubne, lata 30 XX wieku

Muzeum Ludowe Rodziny Brzozowskich w Sromowie

Założycielem muzeum był rolnik Julian Brzozowski, który w wolnych chwilach rzeźbił w drewnie. Pierwsze figury powstały w latach 50. i były przechowywane w pokojach mieszkalnych, a kiedy ich liczba wzrosła – gospodarz za własne pieniądze wybudował pierwszy pawilon wystawowy. Otwarcie muzeum nastąpiło w 1972 roku. Przez kolejnych dziesięć lat urządzano ruchome sceny ekspozycji i budowano kolejne pawilony. W muzeum zgromadzono około 600 eksponatów stworzonych przez rodzinę Brzozowskich, m.in. przez córkę Juliana, Marię, oraz syna Wojciecha. W muzeum można zobaczyć ekspozycje przedstawiające łowickie wesele, procesję Bożego Ciała, wnętrza łowickiej izby, skrzynie posagowe, maszyny rolnicze, bryczki i wolanty. Wszelkie koszty związane z konserwacją eksponatów i utrzymaniem muzeum finansowane są przez rodzinę Brzozowskich.

Procesja Bożego Ciała – ekspozycja muzealna

Historia przedsięwzięcia:

1950 – powstają pierwsze figury;
1970–2001 – budowa czterech pawilonów wystawienniczych;
1970–2001 – prace nad ożywieniem wystawy, montaż urządzeń poruszających figury.

Efekty:

- powstanie muzeum sztuki i obyczajów ludowych ziemi łowickiej, odwiedzanego przez tysiące turystów;
- wzrost atrakcyjności turystycznej okolicy.

► Kontakt:

www.muzeumludowe.pl

Molendowie – genealogia rodziny

Zaraziłam się genealogią – pisze na swoim blogu Ewa Molenda, która od 2007 roku wraz z mężem i dorosłymi dziećmi przeszukuje archiwa i księgi parafialne, przeprowadza wywiady z członkami rodziny w poszukiwaniu informacji o przodkach. Poszukiwania rozpoczęły się od rozmów i spotkań z rodziną. Następnie Molendowie nawiązali kontakt z urzędami stanu cywilnego i odbyli wizyty w archiwach państwowych i kościelnych. Odkryli protoplastę rodu, Jana Molendę – wielkopolskiego chłopca urodzonego około 1759 roku. Założyli stronę internetową poświęconą życiu rodu Molendów i opisującą wieś wielkopolską – migracje zarobkowe, stroje ludowe, obyczaje. Strona daje obraz zmian, które nastąpiły w regionie na przestrzeni wieków.

Baner strony internetowej rodziny Molendów wykonany z wykorzystaniem zdjęć rodzinnych

*Katolickie księgi kościelne z zaboru pruskiego były zawsze pisane w języku łacińskim. W parafii znajdowały się oryginały ksiąg, czyli **unikaty**, oraz ich kopie, czyli **duplikaty**. Te ostatnie proboszczowie oddają po około stu latach do archiwów państwowych, a oryginały do odpowiednich archiwów kościelnych: diecezjalnych lub archidiecezjalnych. Od października 1874 roku zaczęły działać pruskie urzędy stanu cywilnego. Od tego momentu księgi metrykalne prowadzone były w obu instytucjach równolegle, tak jest po dzień dzisiejszy.*

(Fragment bloga prowadzonego przez Ewę Molendę).

Efekty:

Dzięki pracy Molendów powstała strona internetowa oraz blog

poświęcony historii chłopskiej rodziny mieszkającej od pokoleń w Wielkopolsce.

► Kontakt:

www.molendowie.eu

Rodzinna Kapela „Kurasie”

Liderką Rodzinnej Kapeli „Kurasie” z Lubziny w gminie Ropczyce jest ponadosiemdziesięcioletnia Albina Kuraś. Kapelę założył jej ojciec w latach 50. XX wieku. Pani Albina nauczyła się gry na skrzypcach od ojca, występując z nim na zabawach i weselach. Tradycje muzyczne przekazała swoim dzieciom i wnukom. Układa teksty przyśpiewek, gra na skrzypcach i jest solistką w zespole. Zebrała i opracowała scenariusze kilku widowisk obrzędowych. Kapela koncertuje na licznych festiwalach w kraju i za granicą, m.in. na Ogólnopolskich Spotkaniach Rodzin Muzykujących we Wrocławiu, czy na Ogólnopolskim Festiwalu Kapel i Śpiewaków Ludowych w Kazimierzu. Grają też podczas rodzinnych uroczystości, z okazji świąt lub po prostu po niedzielnym obiedzie. Talent muzyczny przekazywany jest w tej rodzinie z pokolenia na pokolenie i już czwarta generacja zasiła szeregi kapeli.

Rodzinna Kapela „Kurasie”, na zdjęciu po prawej Albina Kuraś

Historia przedsięwzięcia:

1947 – Władysław Kamiński, ojciec Albiny Kuraś, zakłada kapelę;
1950–2009 – kolejne generacje muzyków dołączają do kapeli i zdobywają nagrody i wyróżnienia;
1992 – koncert dla Jana Pawła II w Watykanie na prywatnej audyencji.

► Kontakt:

www.kurasie.pl

Efekty:

- zachowanie tradycji muzycznych ziemi rzeszowskiej;
- promocja tych tradycji w kraju i za granicą.

Partnerzy:

Ośrodek Kultury w Ropczycach.

SĄSIEDZTWO

Sąsiedztwo to najbliższe otoczenie domu. Kontakty sąsiedzkie na polskiej wsi wyrażały się tradycyjnie świadczeniem sobie wzajemnej pomocy w pracach gospodarskich, wspólnymi wyjazdami na jarmarki, odpusty, spotkaniami na ślubach, pogrzebach, imieninach itp. Relacje sąsiedzkie to także wspólne spędzanie wolnego czasu, udział w lokalnych organizacjach, takich jak Koło Gospodyń Wiejskich, Ochotnicza Straż Pożarna i in. W czasie spotkań w świetlicach czy organizowania przez sąsiadów i dla sąsiadów działalności artystycznej czerpie się zwykle pełnymi garściami z zasobów dziedzictwa kulturowego – wymaga tego i nauka rękodzieła, i poznawanie historii własnej miejscowości.

Pamięć o dawnych sąsiadach – Żydach, Niemcach, Ukraińcach i innych – mieszkających niegdyś w tej samej miejscowości zobowiązuje do dbania o pozostawione przez nich dziedzictwo. Odnowa więzi sąsiedzkich może polegać na nawiązaniu kontaktów z dawnymi mieszkańcami lub ich potomkami oraz na realizacji przedsięwzięć zmierzających do zachowania także ich dziedzictwa kulturowego – pamiątek, wspomnień, pomników, domów modlitwy, cmentarzy. Działania tego typu, czasem realizowane razem z dawnymi sąsiadami, stają się elementem wspólnego dziedzictwa, są również lekcją wzajemnego szacunku i życzliwości.

Tykocin (woj. podlaskie)

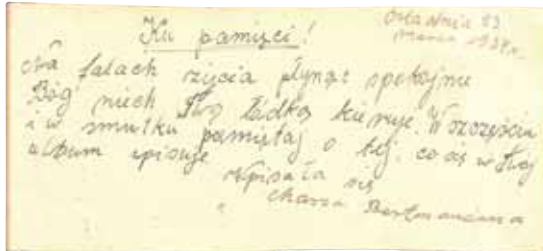

Orla – historia zapisana obrazem

Orla – historia zapisana obrazem to tytuł publikacji i zarazem projektu poświęconego położonej na Podlasiu Orli i jej mieszkańcom. Książka jest efektem wieloletniej pracy kilku miłośników historii lokalnej. Organizatorem i inicjatorem projektu było Kółko Rolnicze w Orli. Projekt rozpoczął się od zebrania od mieszkańców starych fotografii i dokumentów: metryk urodzin, chrztu, świadectw ukończenia szkoły, zaświadczeń, legitymacji członkowskich. Powstał zbiór ponad trzech tysięcy zdjęć oraz dokumentów rodzinnych, z czego na potrzeby publikacji wybrano 450. Najstarsza fotografia pochodzi z 1878 roku i przedstawia dwóch ówczesnych mieszkańców Orli w mundurach armii carskiej. Najmłodsze fotografie, które znalazły się w albumie, wykonano w 1945 roku. W czasie trwania projektu odbyły się liczne spotkania ze starszymi mieszkańcami Orli. Zostały one nagrane i w ten sposób powstała dokumentacja audiowizualna, której bardzo ważnym elementem jest zapis oryginalnej gwary mieszkańców. Wydanie albumu poprzedziła wystawa fotografii i dokumentów wykorzystanych w publikacji. Wystawa miała miejsce w starej orlańskiej synagodze.

„Z całą pewnością dużo zdjęć posiadali orlańscy Żydzi. Część z fotografii przypuszczalnie spłonęła w czasie wielkiego pożaru, te ocalone zabrali ze sobą, opuszczając Orle i udając się w nieznaną. Nie przypuszczali, że droga do Treblinki będzie ich ostatnią. Razem z ludźmi odeszły ich fotografie. W albumie znajdziemy kilkanaście zdjęć orlańskich Żydów. Przetrawiały tylko te ofiarowane kiedyś w dowód pamięci, przyjaźni, wspólnych interesów, darowane chrześcijańskim znajomym, kolegom, przyjaciółom, oraz fotografie zbiorowe, na których wśród chrześcijańskich mieszkańców odnajdziemy orlańskich Żydów”.

Orla – historia zapisana obrazem, red. M. Chmielewski, D. Horodecki, Kółko Rolnicze w Orli, Orla 2009, s. 20.

Wpis do pamiętnika
Janiny Borzym, 1937

Jedno z wielu spotkań z mieszkańcami Orli, w czasie którego dyskutowano o przeszłości miejscowości

Wnętrze synagogi w Orli

Historia przedsięwzięcia:

styczeń 2006–kwiecień 2008 – pierwsze spotkania z mieszkańcami, rozmowy, wywiady, początek zbierania fotografii;
maj 2008–maj 2009 – systematyczne zbieranie fotografii;
czerwiec–lipiec 2009 – wydanie publikacji połączone z jej promocją w orlańskiej synagodze.

Efekty:

- mieszkańcy Orli poznali fragment historii ich miejscowości;

► Kontakt:

www.krorla.free.ngo.pl

- wzmocnienie więzi sąsiedzkich;
- promocja Orli w kraju i za granicą.

Partnerzy, finansowanie:

Fundacja Wspomagania Wsi, Polsko-Amerykańska Fundacja Wolności, Akademia Rozwoju Filantropii w Polsce, Lokalna Organizacja Grantowa w Hajnówce, Bank Spółdzielczy w Bielsku Podlaskim, Urząd Gminy Orla, osoby prywatne.

Na wieczory

We wsi Rogi w gminie Miejsce Piastowe na Podkarpaciu wiele grup (emerytowani rolnicy, niepracująca młodzież, dzieci) nie miało pomysłu na ciekawe i pożyteczne spędzanie wolnego czasu. Aby temu zaradzić, członkowie Stowarzyszenia Miłośników Wsi Rogi postanowili ożywić tradycję chodzenia „na wieczory”, czyli wiejskie spotkania połączone z wykonywaniem rękodzieła, słuchaniem bajek i opowiadań. Stowarzyszenie zorganizowało trwający ponad rok cykl spotkań w wiejskiej świetlicy. W trakcie spotkań najstarsze pokolenie uczyło młodsze dawnych rzemiosł, odbyły się warsztaty: łyżkarstwa, kołodziejstwa, bibułkarstwa, obróbki lnu, gotowania i pieczenia. Zorganizowano też konkurs na „Rogowskiego Mikołaja”, czyli tradycyjne ciastko wypiekane z okazji 6 grudnia.

Warsztaty dla dzieci w świetlicy w Rogach

Rogowski Mikołaj

Historia przedsięwzięcia:

grudzień 2005 – zorganizowanie konkursu na „Rogowskiego Mikołaja” i wskrzeszenie tradycji pieczenia ciastek–mikołajów z okazji 6 grudnia;

marzec–wrzesień 2006 – warsztaty kołodziejstwa, łyżkarstwa, obróbki lnu, gotowania i pieczenia, kurs wykonywania zapomnianej koronki, zwanej frywolitką.

Efekty:

- ożywiono tradycję pieczenia ciastka „Rogowskiego Mikołaja”;
- dzieci i młodzież poznały dawne zawody;

► Kontakt:

www.rogi.org.pl

- w warsztatach uczestniczyło ponad 200 osób;
- udana akcja promocyjna, audycja w I programie Polskiego Radia;
- wydanie książki Janiny Gołąbek *Dobra gospodyni cuda w domu czyni. Słów kilka o rogowskiej tradycji i kuchni*, Stowarzyszenie Miłośników Wsi Rogi, Miejsce Piastowe 2006.

Partnerzy, finansowanie:

Akademia Rozwoju Filantropii w Polsce, Koło Gospodyń Wiejskich, Gminny Ośrodek Kultury w Rogach.

W poszukiwaniu lemkowski korzeni – działalność artystyczna w Rzepowie

Rzepowo to wieś leżąca na terenie gminy Czaplinek, zamieszkała w znacznej części przez osoby o lemkowskiach korzeniach. Celem projektu było przekazanie młodszemu pokoleniu lemkowski tradycji zapisanej w pieśniach pamiętanych przez przodków. Uczestnikami byli mieszkający w Rzepowie przodkowie ze Średniej Wsi z Bieszczadów oraz ich rodziny. W ramach projektu odbywały się spotkania, w czasie których śpiewano pieśni, przypomniano język przodków i dawne obyczaje. Trzon projektu stanowiła grupa dziesięciu starszych kobiet, dzięki którym powstał śpiewnik „Pieśni z Rzepowa i Średniej Wsi” wraz z płytą. Zorganizowano wieczór kolęd z konkursem rodzinnego kołędowania, w którym brały udział zespoły śpiewające po polsku i lemkowski. Przygotowano też spektakl poświęcony życiu społeczności bieszczadzkiej przodków na Ziemiach Zachodnich. W widowisku brały udział wszystkie pokolenia z Rzepowa. Spektakl zatytułowany „Opowieści babci Stefy” otrzymał nagrodę na XXV Ogólnopolskim Sejmiku Teatrów Wsi Polskiej w Tarnobrodzie (październik 2008 roku).

Przedstawienie przygotowane przez uczestników projektu

Efekty:

- integracja wszystkich pokoleń mieszkańców wsi;
- wzmocnienie tożsamości lokalnej.

► Kontakt:

Tel. 606 44 21 29, kotelioty@tlen.pl

Partnerzy, finansowanie:

Teatr Kotelioty, Fundacja Wspomagania Wsi, Mieszkańcy Rzepowa.

WSPÓLNOTA

Mieszkanie w tej samej miejscowości, bycie razem, uczestniczenie w spotkaniach, zebraniach, realizowanie wspólnych przedsięwzięć – to wszystko tworzy wspólnotę. Okazje do spotkań mogą być różne: święta, takie jak dożynki, sobótka, andrzejki, zapusty itp., ale też targi czy festiwale, ukazujące bogactwo i różnorodność miejscowej kultury oraz siłę i umiejętności organizacyjne społeczności lokalnej.

Obecnie pomiędzy samorządem, organizacjami pozarządowymi i przedsiębiorcami tworzone są nowe formy współpracy. Programy typu Leader czy Odnowa wsi w swoich założeniach zachęcają do współpracy różnych partnerów z terenu kilku gmin. Tworzone są ponadlokalne partnerstwa, które wypracowują własne sposoby komunikacji pomiędzy mieszkańcami z obszaru kilku lub nawet kilkunastu gmin. Powstają strategie działania i lokalne plany rozwoju odwołujące się do zasobów miejscowego dziedzictwa kulturowego oraz czerpiące z tych zasobów. Mieszkańcy w ramach projektów porządkują przestrzeń publiczną (rynki, skwery, parki), odnawiają stare cmentarze, zwracają uwagę na piękno miejscowego krajobrazu i konieczność jego ochrony, zbierają wspomnienia dotyczące historii miejscowości, piszą monografie wsi. Wspomnienia, opowiadania, odtworzone tradycje muzyczne stają się z kolei podstawą do organizowania przedstawień teatralnych, festiwali, koncertów muzyki tradycyjnej. Zasoby dziedzictwa kulturowego są opracowywane i prezentowane na stronach internetowych. Powstają skierowane do mieszkańców portale internetowe, które zawierają nie tylko bieżące informacje z ich okolic, ale również opisy ciekawych i wartych zobaczenia miejsc w regionie, opisy lokalnych świąt, filmy itp.

Kusaki Jedlińskie, widowisko plenerowe „ścięcia śmierci” z okazji zakończenia karnawału i rozpoczęcia Wielkiego Postu, Jedlińsk (woj. mazowieckie)

Czarne Wesele

Słowińcy, grupa ludności pomorskiej pokrewna Kaszubom, do połowy XX wieku zamieszkiwała okolice jeziora Gardno i Łeba. W maju Słowińcy rozpoczynali sezon kopania torfu, a uroczystość otwierająca ten sezon była nazywana Czarnym Weselem. Torf wykorzystywano jako materiał opałowy, kopano go wspólnie, zaopatrując na zimę kolejne gospodarstwa, a każdy dzień pracy kończono wspólną biesiadą.

Na początku lat 90. XX wieku etnografowie z Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku i Muzeum Wsi Słowińskiej w Klukach opracowali koncepcję ożywienia gospodarczego i zagospodarowania turystycznego wsi Kluki. Zrodził się pomysł zorganizowania Czarne Wesele, imprezy plenerowej nawiązującej do dawnej tradycji kopania torfu za pomocą prostych narzędzi. Kolejne edycje imprezy wzbogacono o prezentacje codziennych zajęć Słowińców, o występy kaszubskich zespołów ludowych, kiermasz sztuki ludowej i rękodzieła. Od kilku lat Czarne Wesele odbywa się w dniach 1–3 maja na terenie Muzeum Wsi Słowińskiej, a do Kluk przyjeżdża wówczas około siedmiu tysięcy osób, by spróbować własnych sił przy kopaniu torfu czy przy innych mało znanych zajęciach byłych mieszkańców tych ziem, a także, by przy dźwiękach kaszubskiej muzyki spróbować żuru i chleba słowińskiego ze smalcem.

Kopanie torfu przez Słowińców w połowie XX wieku

Współczesne kopanie torfu

Sprzedż rękodzieła w czasie „Czarne Wesele”

Historia przedsięwzięcia:

1995 – pierwsza edycja Czarne Wesele;
1997 – wyróżnienie w konkursie Ministerstwa Kultury na wydarzenie muzealne roku;
2008 – trzecie miejsce w konkursie na produkt turystyczny województwa pomorskiego.

Efekty:

- ożywienie turystyczne regionu;

► Kontakt:

www.muzeumkluki.pl

- wypromowanie marki turystycznej regionu;
- wzrost atrakcyjności Muzeum Wsi Słowińskiej;
- zwiększenie dochodów mieszkańców.

Partnerzy:

Muzeum Wsi Słowińskiej w Klukach, Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku.

Wście wianków zielnych na Boże Ciało

Celem projektu było ożywienie ginącego zwyczaju wicia wianków zielnych i ich święcenia przy drewnianej kapliczce oraz remont samej starej kapliczki znajdującej się we wsi Role. Równolegle w ramach projektu prowadzono zajęcia dla dzieci i młodzieży. Starsze mieszkanki Ról opowiedziały dzieciom i młodzieży, jak wyglądał dawniej zwyczaj wicia i święcenia wianków, oraz nauczyły je wicia. W oktawę Bożego Ciała (czyli ósmego dnia po tym święcie) odbyła się uroczysta procesja mieszkańców do starej kapliczki. Tam ksiądz poświęcił wianki zielne, które mieszkańcy zawiesili później na domach oraz budynkach gospodarczych.

Mieszkańcy z kwiatami, z których uwiją wianki

Historia przedsięwzięcia:

styczeń–kwiecień 2006 – Rada Sołecka Wsi Role postanawia odremontować starą kapliczkę;
wrzesień 2006–czerwiec 2007 – remont starej kapliczki, założenie ogródka zielnego;
styczeń 2006–czerwiec 2007 – zajęcia dla dzieci i młodzieży, wycieczki do muzeów, spotkania ze starszymi mieszkańcami wsi, nauka wicia wianków zielnych.

► Kontakt:

www.role.gminalukow.pl

Efekty:

- odremontowanie drewnianej kapliczki;
- ożywienie dawnego zwyczaju obchodzonego w oktawę Bożego Ciała;
- dzieci nauczyły się rozpoznawać i zbierać zioła.

Partnerzy:

Fundacja Wspomagania Wsi, Rada Sołecka, Szkoła Podstawowa i mieszkańcy wsi Role.

Targi końskie

Miejscowość Lutowiska w Bieszczadach leżała niegdyś na skrzyżowaniu szlaków handlowych z południa na północ i ze wschodu na zachód. W latach 1742–1939 kilka razy do roku odbywały się tutaj targi, na których można było sprzedać lub kupić m.in. konie.

W 2001 roku Gminny Ośrodek Kultury w Lutowiskach wspólnie z innymi organizacjami postanowił urządzić imprezę nawiązującą do przedwojennej tradycji targów w Lutowiskach. Impreza rozpoczyna się od uroczystej parady koni, następnie odbywa się aukcja koni, konne konkursy zręcznościowe, pokazy kowalstwa, a gwoździem programu jest spacer po ścieżce huculskiej. Dodatkowe atrakcje to jadło regionalne i targi produktów lokalnych oraz występy zespołów, zaś na koniec – wspólna zabawa mieszkańców i turystów. Impreza organizowana jest co roku w pierwszy weekend lipca.

Parada w trakcie „Targów Końskich”

Efekty:

- powstała cykliczna impreza promująca w regionie jazdę konną;
- zacieśnienie współpracy pomiędzy lokalnymi organizacjami;
- podniesienie atrakcyjności turystycznej regionu.

► Kontakt:

www.lutowiska.pl

Sabałowe Bajania – Ogólnopolski Konkurs Gawędziarzy, Instrumentalistów, Śpiewaków, Drużbów i Starostów Weselnych

Sabałowe Bajania zrodziły się z podhalańskiej tradycji gawędziarstwa, umiłowania tańca, śpiewu i muzyki góralskiej. Jest to kilkuniedniowa, cykliczna impreza folklorystyczna, w czasie której artyści ludowi prezentują swoje umiejętności opowiadania, śpiewu i gry na tradycyjnych instrumentach. Pierwszy konkurs odbył się w 1967 roku na deskach Domu Ludowego. Pomysłodawcą był ówczesny kierownik Domu Ludowego, Józef Pitorak. Pierwsze Sabałowe Bajania pomyślane były jako konkurs dla góralskich gawędziarzy i instrumentalistów, a towarzyszyć mu miały występy zespołów regionalnych i przedstawienia teatralne. Miała to być impreza lokalna, obejmująca swoim zasięgiem były powiat nowotarski. Po kilku latach program poszerzono o konkursy śpiewaków ludowych, a następnie o konkurs na mowę starosty weselnego i na śpiew drużby weselnego zapraszającego na wesele. Rozbudował się również program imprez towarzyszących, który obecnie zawiera m.in. ogólnopolską wystawę i kiermasz sztuki ludowej, wystawy fotograficzne, zawody strzeleckie i występy zagranicznych zespołów regionalnych.

Przejazd kapel, zespołów regionalnych i zaproszonych gości zaprzęgami konnymi przez Bukowinę Tatrzańską

Prezentacje i przesłuchania konkursowe

Efekty:

- powstała cykliczna impreza folklorystyczna, podtrzymująca tradycję góralskiej gawędy, tańca oraz śpiewu;
- do tej pory w imprezie wzięło udział kilka tysięcy uczestników, dziesiątki zespołów regionalnych z Polski i z zagranicy, a ich występy obejrzało kilkadziesiąt tysięcy widzów.

► Kontakt:

www.domludowy.pl

Partnerzy, finansowanie:

Urząd Gminy w Bukowinie Tatrzańskiej, Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, lokalne stowarzyszenia, przedsiębiorcy i sponsorzy.

Lepsze jutro dla wsi, czyli jak poprawić jakość życia mieszkańców

Partnerstwo „Kwiat Lnu” zawiązało się w ramach Programu Leader+ w 2006 roku na terenie gmin Lubawka, Kamienna Góra i Marciszów w województwie dolnośląskim. Projekt „Lepsze jutro...” zakładał poprawę jakości życia mieszkańców, rozwój miejscowości oparty na lokalnych zasobach dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego. W ramach projektu zrealizowano około 120 zadań.

Spotkania w ramach Partnerstwa „Kwiat Lnu”

Turyści na szlaku konnym

Historia przedsięwzięcia:

2006 – utworzenie galerii rękodzieła, przeprowadzenie warsztatów i szkoleń z bibułkarstwa i wypieku chleba;
2007 – szkolenie sprzedawców na temat atrakcji turystycznych regionu, przygotowanie „Przewodnika spod lady”, to jest informatora o zasobach przyrodniczych i kulturowych regionu, który sprzedawcy bezpłatnie przekazują turystom, wytyczenie stukilometrowego szlaku konnego, odnowienie 200 kilometrów szlaku turystycznego, opracowanie koncepcji zagospodarowania placów w centrach dziewięciu miejscowości;
2008 – wydanie map promujących region: Mapy Produktu Lokalnego i Mapy Ziemi Kamiennogórskiej.

► Kontakt:

www.kwiatlnu.eu/fundacja

Efekty:

- promocja ziemi kamiennogórskiej w kraju i za granicą;
- wykorzystanie zasobów przyrodniczych i kulturowych do promocji regionu;
- zwiększenie atrakcyjności turystycznej terenu;
- integracja społeczności lokalnej.

Partnerzy, finansowanie:

Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „Kwiat Lnu”, Fundacja na Rzecz Rozwoju Ziemi Kamiennogórskiej „Kwiat Lnu”, PTTK Ziemia Kamiennogórska, Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa, urzędy gmin, koła gospodyń wiejskich, lokalne organizacje pozarządowe, osoby fizyczne, Forum Aktywizacji Obszarów Wiejskich, Dolnośląska Sieć Lokalnych Grup Działania.

Faryny w starej fotografii

Założone w XVII wieku Faryny, dziś wieś w gminie Rozogi w woj. warmińsko-mazurskim, przez trzysta lat należały do państwa pruskiego. W styczniu 1945 roku wraz ze zbliżaniem się frontu Armii Czerwonej ludność Faryn w dramatycznych okolicznościach opuściła wieś, a na ich miejsce przybyli nowi mieszkańcy, głównie z Kurpiów. Fundacja Wspomagania Wsi we współpracy z Domem Spotkań z Historią i mieszkańcami Faryn zorganizowała w Warszawie wystawę, na której zaprezentowano fotografie obrazujące życie mieszkańców Faryn w latach 1914–1945 oraz w okresie powojennym do lat sześćdziesiątych. Fotografie pochodziły ze zbiorów ks. Romana Wiśniewskiego. Na zakończenie wystawy odbyła się konferencja, w której badacze lokalnych dziejów przedstawili trudne dzieje Faryn z tego okresu. Organizatorzy podkreślają: *Chcielibyśmy, aby nasz projekt stanowił lekcję szacunku i życzliwości dla byłych farynian, dziś gości odwiedzających wieś, oraz aby przypominał, że lokalne dzieje nie zaczęły się w roku 1945.*

Drużyna piłkarska w Farynach, 1943 rok

Przedwojenna kapela faryńska

Wystawa w Domu Spotkań z Historią w Warszawie, 2009

Historia przedsięwzięcia:

1990–2009 – powstaje kolekcja fotografii ks. Romana Wiśniewskiego, Faryny odwiedza Walter Kurtz, dawny mieszkaniec wioski, który przekazuje ks. Wiśniewskiemu fotografie z Faryn z lat 1914–1945;
2008–2009 – prace nad przygotowaniem wystawy;
luty–marzec 2009 – wystawa oraz konferencja prezentujące historię Faryn.

Efekty:

- integracja mieszkańców;
- powstanie modelowego przykładu odtworzenia i wykorzystania historii lokalnej.

Partnerzy, finansowanie:

Fundacja Wspomagania Wsi, Dom Spotkań z Historią, Ochotnicza Straż Pożarna w Farynach, mieszkańcy Faryn, księża.

► Kontakt:

www.faryny.eu

Nasza Izba

Celem projektu było zagospodarowanie i wyposażenie w niezbędny sprzęt Izby Regionalnej w Albigowej, wsi położonej w gminie Łańcut, a następnie zebranie i prezentacja materiałów dotyczących tradycji wsi. W Izbie zgromadzono pamiątki związane z wsią, m.in. dokumenty, zapiski, kroniki, fotografie, dzieła plastyczne. Do pracy nad pierwszą wystawą zaangażowano nauczycieli, uczniów szkoły podstawowej i gimnazjum oraz mieszkańców wsi, którzy przekazywali eksponaty do Izby. W wykonanie wystroju i ekspozycji zaangażowanych było około 60 osób – mieszkańców Albigowej. Inauguracyjna wystawa składała się z dwóch części. Pierwsza była poświęcona dziejom Albigowej (portrety wójtów, proboszczów, sołtysów, wydawnictwa i publikacje o wsi, inne materiały archiwalne, pamiątki rodzinne, sztandar), druga zaś przedstawiała „Gody w Albigowej” (wystrój chaty chłopskiej, choinki, świąteczne wypieki). Od dnia otwarcia Izba Regionalna stała się licznie odwiedzanym miejscem zarówno przez mieszkańców, jak i turystów.

Lekcja w izbie regionalnej

Dzieci prezentują stroje regionalne

Okres realizacji projektu:
wrzesień 2006–luty 2007.

Efekty:

- we wsi powstało miejsce, w którym dokumentuje się zasoby dziedzictwa kulturowego regionu;
- wzrost zainteresowania wśród mieszkańców historią własnej miejscowości.

► Kontakt:

www.albigowa.org.pl

Partnerzy, finansowanie:
Fundacja Wspomaganie Wsi,
Stowarzyszenie „Dla Albigowej”,
mieszkańcy Albigowej.

162-171

**Co podlega ochronie
– przedmiot ochrony**

**Konserwacja i restauracja
obiektu wpisanego do rejestru
zabytków**

188-194

172-187

**W jaki sposób chronić zabytki
– instytucje, formy ochrony,
działania**

**Konwencje, ustawy
i rozporządzenia dotyczące
ochrony dziedzictwa
kulturowego**

195-197

UWARUNKOWANIA PRAWNE I INSTYTUCJONALNE

W tej części książki zebraliśmy informacje na temat regulacji prawnych dotyczących ochrony i waloryzacji dziedzictwa kulturowego, a także na temat instytucji, które tą dziedziną się zajmują. Informacje te przedstawiamy w czterech rozdziałach.

W rozdziale pierwszym zostały omówione kategorie zabytków podlegających ochronie prawnej: zabytki nieruchome, ruchome, archeologiczne i niematerialne, a także produkty regionalne. Znajdą tu Państwo informacje o tym, jakie zabytki są zaliczane do poszczególnych kategorii. Wymienione są również nazwy instytucji, które mogą służyć pomocą przy opracowywaniu projektów dotyczących poszczególnych kategorii zabytków. Przedstawiamy także podstawowe informacje o formach opieki nad zabytkami, sposobach ich ochrony i przykłady możliwych działań.

W rozdziale drugim przedstawiamy instytucje zajmujące się ochroną zabytków. Prezentujemy bardziej szczegółowo formy ochrony zabytków i działania, jakie można podejmować wobec poszczególnych kategorii zabytków.

Rozdział trzeci zawiera najważniejsze pojęcia związane z rewaloryzacją obiektu zabytkowego. Opisujemy również problemy, jakie może napotkać właściciel obiektu wpisanego do rejestru zabytków jeszcze przed rozpoczęciem prac konserwatorskich czy restauratorskich lub w ich trakcie.

Rozdział czwarty prezentuje najważniejsze regulacje prawne dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego: ratyfikowane przez Polskę konwencje międzynarodowe oraz ustawy i rozporządzenia. To właśnie na ich podstawie powstała ta część książki.

Wybór środków prawnych dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego powinien być adekwatny do potrzeb przedmiotu ochrony i do celu przygotowywanego projektu. Nie trzeba na przykład tworzyć parku kulturowego, żeby chronić jeden budynek. Ale jeśli chodzi o zespół elementów tworzących krajobraz kulturowy, wykorzystanie tej formy ochrony może okazać się słuszne. Dlatego tak istotna okazuje się wiedza na temat obowiązujących regulacji prawnych i możliwości, jakie stwarzają.

Co podlega ochronie – przedmiot ochrony

Co to jest zabytek?

Jest to nieruchomość (budowla), jej część lub zespół nieruchomości, a także przedmiot ruchomy, jego część lub zespół takich przedmiotów, które są dziełem człowieka bądź związane są z jego działalnością i które mają wartość historyczną, artystyczną lub naukową, i z tego względu ich zachowanie leży w interesie społecznym.

Uwaga! Określenie „zabytek” nie oznacza wyłącznie obiektu objętego ochroną prawną.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wprowadziła rozróżnienie prawne między ochroną zabytków i opieką nad zabytkami.

Kto zajmuje się ochroną zabytków?

Zgodnie z ustawą ochrona zabytków należy do zadań administracji publicznej. W tym celu powołane zostały służby konserwatorskie, które w imieniu państwa polskiego sprawują pieczę nad polskim dziedzictwem kulturowym.

Kto sprawuje opiekę nad zabytkami?

Zgodnie z ustawą opieka nad zabytkiem sprawowana jest przez jego właściciela, posiadacza albo przez dyrektora muzeum – jednostki organizacyjnej wyspecjalizowanej w opiece nad zabytkami.

Ochrona zabytków polega na:

1. zapewnieniu warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych w celu trwałego ich zachowania, zagospodarowania i utrzymania;
2. zapobieganiu zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek na ich wartości;
3. udaremnianiu niszczenia i niewłaściwego z nich korzystania;
4. przeciwdziałaniu kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi za granicę;
5. kontroli stanu ich zachowania i przeznaczenia;
6. uwzględnianiu zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Opieka nad zabytkami polega na zapewnieniu warunków do:

1. badania i dokumentowania zabytku;
2. prowadzenia prac konserwatorskich i restauratorskich oraz robót budowlanych przy zabytku;
3. zabezpieczenia zabytku i jego otoczenia oraz utrzymania go w jak najlepszym stanie;
4. korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
5. popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku i o jego znaczeniu dla historii i kultury.

Zabytki nieruchome

- a. krajobrazy kulturowe;
- b. układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane;
- c. dzieła architektury i budownictwa;
- d. dzieła budownictwa obronnego;
- e. obiekty techniki, a zwłaszcza kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe;
- f. cmentarze;
- g. parki, aleje, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni;
- h. miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Instytucje, które mogą służyć pomocą w podejmowaniu decyzji przy tworzeniu projektów dotyczących zabytków nieruchomych i przy realizacji tych projektów:

- wojewódzcy konserwatorzy zabytków, działający w imieniu wojewodów i przy urządach wojewódzkich;
- wojewódzkie urzędy ochrony zabytków wraz z delegaturami;
- architekci, urbaniści i architekci krajobrazu z doświadczeniem w wykonywaniu prac przy obiektach zabytkowych;
- Narodowy Instytut Dziedzictwa w Warszawie;

Zagroda zamknięta we wsi Starkowo (woj. pomorskie)

- Oddziały Terenowe Narodowego Instytutu Dziedzictwa w miastach wojewódzkich;
- Ośrodek Ochrony Zbiorów Publicznych w Warszawie;
- Towarzystwo Opieki na Zabytkami;
- lokalne instytucje kultury wyspecjalizowane z opiece nad zabytkami;
- Stowarzyszenie Konserwatorów Zabytków;
- Polska Izba Artystów Konserwatorów Dzieł Sztuki.

Działania związane z ochroną zabytków nieruchomych:

- wpis do rejestru zabytków;
- umieszczenie na liście pomników historii;
- umieszczenie odpowiednio w gminnej, wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- utworzenie parku kulturowego.
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego z nich korzystania;
- kontrola stanu ich zachowania i przeznaczenia;
- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych w celu trwałego ich zachowania, zagospodarowania i utrzymania;
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek na ich wartości;

Działania związane z opieką nad zabytkami nieruchomymi:

- przygotowanie karty ewidencyjnej zabytku (tzw. karty białej);
- wykonanie niezbędnych badań konserwatorskich;
- przygotowanie programu prac konserwatorskich;
- przygotowanie programu prac restauratorskich, rewitalizacyjnych;
- prowadzenie prac konserwatorskich;
- przygotowanie informatora na temat obiektu.

Działania związane z planowaniem przestrzennym i ochroną środowiska:

- przygotowanie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego z rozdziałem poświęconym dziedzictwu kulturowemu gminy, wraz z listą obiektów znajdujących się w rejestrze i ewidencji zabytków;
- przygotowanie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego z wnioskami dotyczącymi przedmiotu i zakresu ochrony zabytków;
- zapis o ustaleniu ochrony zabytków (wpisanych do rejestru zabytków oraz objętych gminną ewidencją zabytków) w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Działania o charakterze strategicznym:

- umieszczenie obiektu w gminnym programie opieki nad zabytkami;
- umieszczenie obiektu w lokalnym programie rewitalizacji;
- uwzględnienie zadań związanych z ochroną zabytków w lokalnym programie rozwoju;
- uwzględnienie obiektu w strategii rozwoju gminy;
- wskazanie na cenne obiekty w strategii turystycznej gminy;
- umieszczenie stref ochrony w planie ochrony parku narodowego, rezerwatu przyrody lub parku krajobrazowego.

Kilka praktycznych informacji o organizacji przestrzeni

Co to jest krajobraz kulturowy?

Jest to przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji (historyczny układ wiejski, historyczny układ urbanistyczny, historyczny zespół budowlany) oraz elementy przyrodnicze (aleje, parki i inne założenia krajobrazowe, np. zadrzewienia śródpolne, charakterystyczne, drobno podzielone struktury pól z dużym udziałem przyrodniczych elementów towarzyszących, takich jak śródpolne oczka wodne, miedze, zakrzaczenia).

Uwaga! Ochrona krajobrazu to nie ochrona poszczególnych jego elementów składowych. Krajobraz jest jak układanka, która robi wrażenie jako całość, to znaczy wtedy, kiedy każdy element jest na odpowiednim miejscu. W krajobrazie kulturowym chroni się przestrzeń taką, jaka powstała w wyniku nawarstwienia się w ciągu wieków różnych elementów składowych.

Co to jest historyczny układ wiejski?

Jest to założenie przestrzenne, zawierające zespoły zabudowy wiejskiej, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni (np. parki), rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg oraz pól.

Co to jest historyczny zespół budowlany?

Jest to powiązana przestrzennie grupa budynków, wyodrębniona i wyróżniająca się ze względu na szczególną formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi.

Co to jest otoczenie zabytku?

Jest to teren wokół zabytku lub przy nim, wyznaczony w decyzji o wpisie tego obiektu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Jakiej ochronie może podlegać krajobraz kulturowy?

Podobnie jak pojedynczy obiekt zabytkowy, może podlegać na podstawie Ustawy o ochronie zabytków czterem formom ochrony. Może zostać wpisany do rejestru zabytków (jako otoczenie obiektu zabytkowego, jako historyczny zespół budowlany, historyczny układ wiejski, historyczny zespół urbanistyczny); może zostać wpisany na listę pomników historii; może zostać objęty granicami parku kulturowego; może zostać objęty strefą ochrony w miejscowym planie zagospodarowa-

Krajobraz Beskidów w okolicach wsi Rogi, woj. podkarpackie

nia przestrzennego. Może także zostać objęty ochroną poprzez zastosowanie (na podstawie Ustawy o ochronie przyrody) jednej z form ochrony przyrody, chroniących również lub przede wszystkim krajobraz.

Czy Twoja gmina, Twoja wieś ma już miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego? Czy wiesz, co w nim zapisano na temat ochrony krajobrazu kulturowego Twojej wsi? Jeśli planu nie ma, bądź rzecznikiem jego uchwalenia. I kontroluj, czy są w nim zawarte zapisy na temat ochrony krajobrazu kulturowego, a także, w jaki sposób ta ochrona ma być sprawowana.

Zabytki ruchome

- a. dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej;
- b. kolekcje – zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które je tworzyły;
- c. numizmaty oraz pamiątki historyczne, a zwłaszcza militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i ordery;
- d. wytwory techniki, a w szczególności urządzenia, środki transportu oraz maszyny i narzędzia świadczące o dawnej kulturze materialnej;
- e. szczególne materiały biblioteczne;
- f. instrumenty muzyczne;
- g. wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne;
- h. przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Lokomobila parowa, Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie

Institucje, które mogą służyć pomocą przy tworzeniu i realizacji projektów dotyczących zabytków ruchomych:

- Wojewódzki Konserwator Zabytków;
- Ośrodek Ochrony Zbiorów Publicznych;
- Narodowy Instytut Dziedzictwa;
- Oddziały Terenowe Narodowego Instytutu Dziedzictwa w miastach wojewódzkich;
- lokalne instytucje kultury, muzea regionalne;
- oddziały Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków;
- Polska Izba Artystów Konserwatorów Dzieł Sztuki.

Działania związane z ochroną zabytków ruchomych:

- wpis do rejestru zabytków ruchomych;

- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek na ich wartości;
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego z nich korzystania;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi za granicę;
- kontrola stanu zachowania i przeznaczenia zabytków.

Opieka nad zabytkami należącymi do tej kategorii polega na wykonaniu karty ewidencyjnej zabytku nieruchomego oraz zabezpieczeniu i konserwacji obiektu.

Działania o charakterze strategicznym polegają na umieszczeniu informacji o zabytkach ruchomych w gminnym programie opieki nad zabytkami.

Zabytki archeologiczne

Zabytki archeologiczne to pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa – obiekty wpisane do rejestru zabytków oraz znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków, takie jak:

- cmentarzyska;
- kurhany;
- relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Institucje, które mogą służyć pomocą w podejmowaniu decyzji przy tworzeniu projektów dotyczących zabytków archeologicznych i przy realizacji tych projektów:

- Narodowy Instytut Dziedzictwa;
- Oddziały Terenowe Narodowego Instytutu Dziedzictwa w miastach wojewódzkich;
- Wojewódzki Konserwator Zabytków;

- lokalna, wyspecjalizowana instytucja kultury, np. dział archeologiczny muzeum regionalnego.

Działania związane z ochroną zabytków archeologicznych:

- wpis do rejestru zabytków wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego z nich korzystania;
- kontrola stanu ich zachowania i przeznaczenia;
- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych w celu trwałego ich zachowania, zagospodarowania i utrzymania;
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek na ich wartości.

Działania związane z opieką nad zabytkami archeologicznymi:

- przygotowanie karty ewidencyjnej stanowiska archeologicznego (KESA);
- zabezpieczenie przed zniszczeniem, rozkopaniem;
- przeprowadzenie badań archeologicznych.

Działania związane z planowaniem przestrzennym i ochroną środowiska:

- wyznaczenie strefy ochrony archeologicznej w studium uwarunkowań zagospodarowania przestrzennego;
- przygotowanie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego z wnioskami dotyczącymi przedmiotu i zakresu ochrony zabytków uwzględnionych w rejestrze i ewidencji zabytków, wraz z wyznaczoną strefą ochrony archeologicznej;
- zapis o ustaleniu ochrony zabytków (wpisanych do rejestru zabytków oraz objętych gminną ewidencją zabytków) w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego,

Zabytek archeologiczny, grodzisko w Tumie pod Łęczycą

decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Działania o charakterze strategicznym:

- zapis o umieszczeniu stref ochrony archeologicznej w gminnym programie opieki nad zabytkami;
- zapis o oznaczeniu stref ewentualnych badań archeologicznych w gminnym programie rewitalizacji;
- uwzględnienie badań archeologicznych w strategii rozwoju gminy;
- ujęcie zabytków archeologicznych w strategii turystycznej gminy;
- zapis o ustaleniu stref ochrony w planie ochrony parku narodowego, rezerwatu przyrody lub parku krajobrazowego.
- przygotowanie informatora na temat obiektu.

Niematerialne dziedzictwo kultury lokalnej

W myśl ustaleń Konwencji UNESCO, która została przyjęta w Paryżu w 2003 roku i dotyczyła dziedzictwa niematerialnego, mianem tym określa się zwyczaje, przekaz ustny, wiedzę i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturową, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki. Zakłada się, że w ramach wspólnoty dziedzictwo takie przekazywane jest z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzane, a działania te odbywają się w relacji ze środowiskiem, historią i przyrodą. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i jedności z poprzednimi pokoleniami.

Dziedzictwo niematerialne obejmuje:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język jako narzędzie przekazu;
- spektakle i widowiska;
- zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne;
- wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki;
- umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

Jakie elementy dziedzictwa niematerialnego mogą zostać wpisane do rejestru zabytków przez wojewódzkich konserwatorów zabytków?

Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Co to jest Lista arcydzieł ustnego i niematerialnego dziedzictwa ludzkości?

Jest to lista prowadzona przez UNESCO na wzór Listy Światowego Dziedzictwa. Znajdują się na niej elementy dziedzictwa

niematerialnego, to znaczy zjawiska związane z kulturą mowy i śpiewu jako niematerialnego dziedzictwa ludzkości.

Jakie mniejszości uznaje się w Polsce za mniejszości etniczne?

Za mniejszości etniczne uznaje się mniejszości: karaimską, łemkowską, romską, tatarską.

Jakie mniejszości uznaje się w Polsce za mniejszości narodowe?

Do mniejszości narodowych w Polsce należą: Białorusini, Cześci, Litwini, Niemcy, Ormianie, Rosjanie, Słowacy, Ukraińcy, Żydzi.

Co to jest język mniejszości?

Jest to własny język mniejszości narodowej lub etnicznej. Obok urzędowych nazw miejscowości, ulic, rzek, jezior, gór itp. można używać nazw dodatkowych właśnie w takim języku. Nazwa w języku mniejszości może być ustalona na wniosek rady gminy, jeżeli liczba mieszkańców należących do mniejszości w danej gminie jest nie mniejsza niż 20% ogólnej liczby mieszkańców, albo gdy za ustaleniem dodatkowej nazwy w języku mniejszości opowiedziała się w konsultacjach społecznych ponad połowa mieszkańców miejscowości. Dodatkowe nazwy mogą być używane tylko w gminach wpisanych do specjalnego rejestru gmin, prowadzonego przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji. Polskie prawo zapewnia mniejszościom możliwość swobodnego posługiwania się językiem mniejszości w życiu prywatnym i publicznym; rozpowszechniania i wymiany informacji w języku mniejszości; zamieszczania w języku mniejszości informacji o charakterze prywatnym; nauki języka mniejszości lub w języku mniejszości.

Co to jest język pomocniczy?

Jest to język mniejszości uznany za równoważny z językiem polskim w gminach, w których liczba mieszkańców należących do mniejszości, posługujących się tym językiem, jest nie mniejsza niż 20% ogólnej liczby mieszkańców gminy i które zostały wpisane do Urzędowego Rejestru Gmin. W gminach tych osoby należące do mniejszości mają prawo do zwracania się do organów gminy w języku pomocniczym w formie pisemnej lub ustnej i na wyraźne życzenie uzyskiwania od nich odpowiedzi w tym języku.

Co to jest język regionalny?

Jest to język tradycyjnie używany przez grupę obywateli, która jest mniej liczna od reszty ludności. To język różniący się od języka oficjalnego, niebędący dialektem, gwarą języka oficjalnego ani językiem migrantów. W Polsce językiem takim jest kaszubski.

Co to jest dialekt, gwara, narzecze?

Są to odmiany literackiego języka polskiego występujące na określonym obszarze kraju.

Jakiej ochronie podlegają dialekty i gwary?

Zgodnie z Ustawą o języku polskim ochrona języka polskiego polega m.in. na upowszechnianiu szacunku dla regionalizmów i gwar, a także przeciwdziałaniu ich zanikowi.

Instytucje, które mogą służyć pomocą w podejmowaniu decyzji przy tworzeniu projektów dotyczących niematerialnego dziedzictwa kultury lokalnej i przy realizacji tych projektów:

- Wojewódzki Konserwator Zabytków;

- Narodowy Instytut Dziedzictwa;
- Oddziały Terenowe Narodowego Instytutu Dziedzictwa w miastach wojewódzkich;
- Narodowe Centrum Kultury;
- lokalna instytucja kultury;
- Zespół do Spraw Kultury Mniejszości Narodowych i Etnicznych przy Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji.

Działania związane z ochroną niematerialnego dziedzictwa kultury lokalnej:

- wpis do rejestru zabytków wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- ochrona na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

Taką ochroną mogą być objęte nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Działania związane z opieką nad niematerialnym dziedzictwem kultury lokalnej:

- prowadzenie badań nad lokalną tradycją związaną z nazewnictwem (również związaną z tradycją dawnych mieszkańców);
- popularyzowanie i upowszechnianie wiedzy o dawnych nazwach i ich znaczeniu dla historii i kultury miejsca.

Działania związane z planowaniem przestrzennym i ochroną środowiska:

- uwzględnienie w studium uwarunkowań zagospodarowania przestrzennego oraz w planie zagospodarowania

przestrzennego nazw geograficznych, historycznych lub tradycyjnych nazw obiektów budowlanych, placów, ulic lub jednostek osadniczych, wpisanych do rejestru i ewidencji zabytków;

- zapis o ustaleniu ochrony zabytków (wpisanych do rejestru zabytków oraz objętych gminną ewidencją zabytków) w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Działania o charakterze strategicznym:

- przygotowanie informacji o świadectwach kultury lokalnej i o żyjących na danym terenie mniejszościach narodowych;
- przygotowanie programu edukacyjnego związanego z poszukiwaniem elementów dziedzictwa niematerialnego;
- umieszczenie informacji o zabytkach dziedzictwa niematerialnego w gminnym programie opieki nad zabytkami;
- umieszczenie informacji o zabytkach dziedzictwa niematerialnego w: gminnym programie rewitalizacji, strategii rozwoju gminy, strategii turystycznej gminy, planie ochrony parku narodowego, rezerwatu przyrody lub parku krajobrazowego.

Produkty regionalne

Są to produkty żywnościowe wytwarzane w niektórych regionach Unii Europejskiej, a ich nazwa, miejsca pochodzenia i technologia wytwarzania są prawnie chronione. Do oznaczenia ich służą znaki – chronione oznaczenie geograficzne, chroniona nazwa pochodzenia i gwarantowana tradycyjna specjal-

ność (patrz strona 182–183). Ponadto w Polsce prowadzona jest lista produktów tradycyjnych.

Co to jest lista produktów tradycyjnych?

Taka lista została stworzona w celu identyfikacji i promocji produktów wytworzonych tradycyjnymi metodami w Polsce. Listę prowadzi Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi i marszałkowie województw. Na listę wpisywane są produkty, których jakość lub wyjątkowe cechy i właściwości wynikają ze stosowania tradycyjnych metod produkcji. Te produkty stanowią element dziedzictwa kulturowego regionu, w którym są wytwarzane, i są składnikiem tożsamości społeczności lokalnej. Za tradycyjne metody produkcji uważa się metody wykorzystywane co najmniej od 25 lat. Wpis na listę produktów tradycyjnych nie przyznaje ochrony produktom, lecz informuje o spełnieniu przez nie powyższych wymogów. Z wpisem produktu na listę nie wiąże się także żadna dodatkowa kontrola produktów ani żadne dodatkowe prawa dla ich wytwórców.

Instytucje, które mogą służyć pomocą w podejmowaniu decyzji przy tworzeniu projektów dotyczących produktów regionalnych i przy realizacji tych projektów:

- jednostki certyfikujące upoważnione przez Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi;
- Fundacja dla Polski;
- Polska Izba Produktu Regionalnego i Lokalnego;
- ośrodki doradztwa rolniczego;
- Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

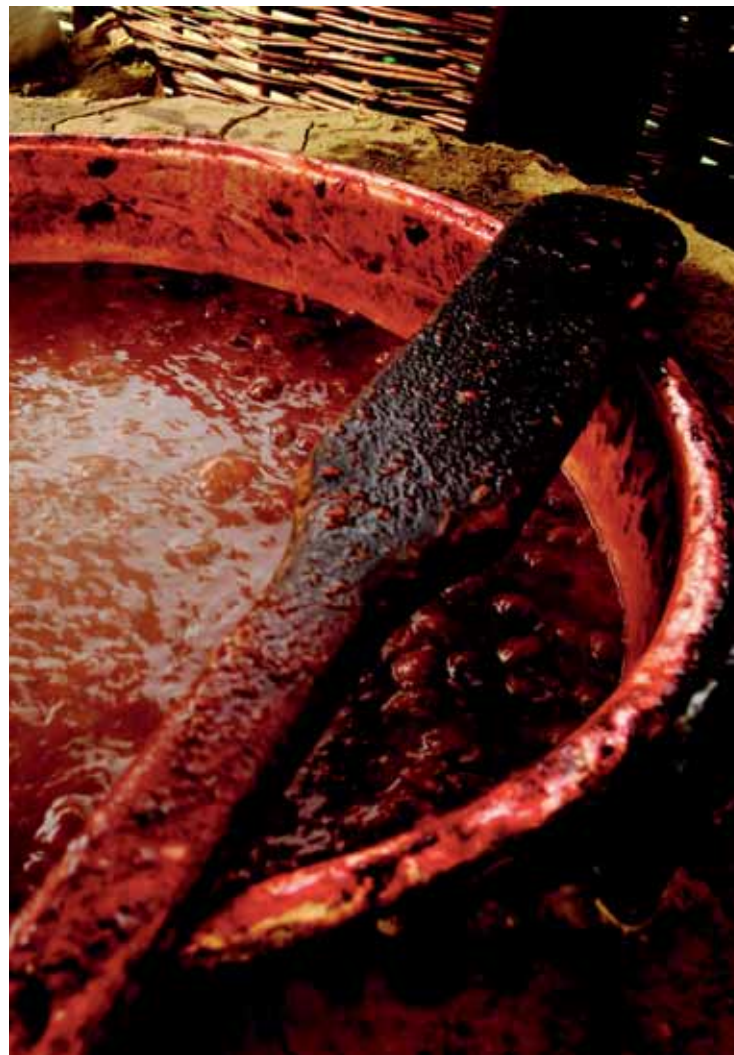
Objęcie ochroną produktów regionalnych polega na nadaniu im międzynarodowego znaku:

- chronione oznaczenie geograficzne (ChOG);

- chroniona nazwa pochodzenia (ChNP);
- gwarantowana tradycyjna specjalność (GTS).

Działania o charakterze strategicznym dotyczące produktów regionalnych:

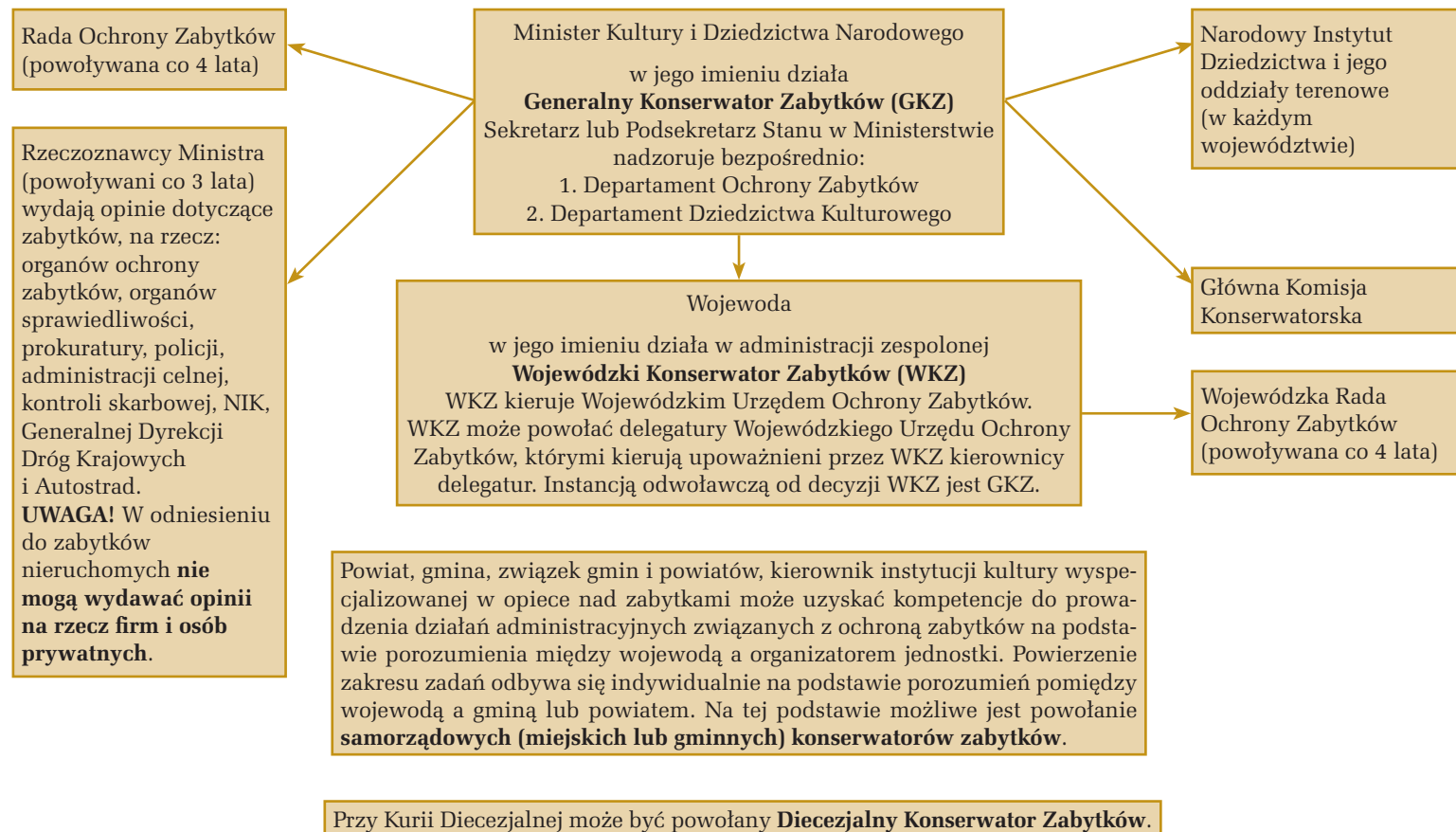
- umieszczenie produktów na polskiej liście produktów tradycyjnych;
- przygotowanie informatora o produktach regionalnych z danego terenu;
- przygotowanie programu edukacyjnego związanego z lokalną tradycją kulinarną;
- umieszczenie informacji o produktach regionalnych w gminnym programie opieki nad zabytkami;
- umieszczenie informacji o produktach regionalnych w: gminnym programie rewitalizacji, strategii rozwoju gminy, strategii turystycznej gminy, planie ochrony parku narodowego, rezerwatu przyrody lub parku krajobrazowego.

Produkcja powideł metodą tradycyjną

W jaki sposób chronić zabytki – instytucje, formy ochrony, działania

Instytucje

Schemat struktury organizacyjnej organów ochrony zabytków w Polsce

Narodowy Instytut Dziedzictwa

Jest to instytucja powołana przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Zajmuje się koordynacją działań na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce. Celem Instytutu jest realizacja polityki państwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego oraz opieki na tym dziedzictwem (www.nid.pl).

Oddziały Terenowe Narodowego Instytutu Dziedzictwa

W Polsce działa 16 Oddziałów Terenowych NID w: Białymstoku, Gdańsku, Katowicach, Kielcach, Krakowie, Lublinie, Łodzi, Olsztynie, Opolu, Poznaniu, Rzeszowie, Szczecinie, Toruniu, Warszawie, Wrocławiu, Zielonej Górze (www.nid.pl).

Ośrodek Ochrony Zbiorów Publicznych

Jest to instytucja zajmująca się działaniami prewencyjnymi – związanymi z zabezpieczaniem zabytków i muzeów przed pożarem i przestępczością (www.ooczp.pl).

Narodowe Centrum Kultury

Do zadań Centrum należy podtrzymywanie i upowszechnianie tradycji narodowej i państwowej, promocja polskiego dziedzictwa narodowego, edukacja oraz zwiększanie zainteresowania kulturą i sztuką. Ta instytucja może również inspirować i wspomagać ruchy społeczne i organizacje pozarządowe działające w sferze kultury i dziedzictwa narodowego. Zajmuje się także rozpowszechnianiem informacji kulturalnych oraz pracami badawczymi w zakresie kultury i dziedzictwa narodowego; prowadzi również szkolenia dla kadr zajmujących się działalnością kulturalną (www.nck.pl).

Towarzystwo Opieki nad Zabytkami

Jest to organizacja pozarządowa działająca na rzecz ochrony zabytków. TOnZ jest kontynuatorem działań Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości, które zostało założone w 1906 roku w celu ochrony narodowego dziedzictwa (www.zabytki-tonz.pl/).

Czym są lokalne instytucje kultury wyspecjalizowane w opiece nad zabytkami?

Takie instytucje to przede wszystkim muzea regionalne i skanseny, mające działy poświęcone różnym dziedzinom sztuki i nauki w zależności od swojej specyfiki (archeologiczne, etnograficzne, historyczne, artystyczne). W takich muzeach i skansenach pracują specjaliści, którzy mogą służyć pomocą w przygotowywaniu projektów dotyczących dziedzictwa kulturowego.

Stowarzyszenie Konserwatorów Zabytków

Stowarzyszenie to zrzesza konserwatorów dzieł sztuki, fachowców i rzeczoznawców w dziedzinie konserwacji dzieł sztuki. SKZ ma swoje oddziały na terenie każdego województwa (www.skz.pl).

Polska Izba Artystów Konserwatorów Dzieł Sztuki

Izba zrzesza konserwatorów, którzy posiadają uprawnienia do wykonywania prac przy obiektach zabytkowych.

Regionalne izby architektów, regionalne izby urbanistów

Takie izby skupiają architektów bądź urbanistów i działają w każdym województwie. Można w nich uzyskać informacje o architektach, urbanistach, architektach krajobrazu, posiadających doświadczenie w wykonywaniu prac przy obiektach zabytkowych.

Rzeczoznawcy w dziedzinie ochrony zabytków i krajobrazu

Są to specjaliści w jednej z wymienionych dziedzin: 1) archeologia; 2) architektura i budownictwo; 3) urbanistyka; 4) krajobraz kulturowy; 5) rzeźba, detal architektoniczny i powierzchnie architektoniczne; 6) rzemiosło artystyczne i sztuka użytkowa; 7) zabytki techniki; 8) parki, ogrody i cmentarze; 9) zabezpieczenie techniczne zabytków; 10) ocena i wycena zabytków ruchomych. Tacy rzeczoznawcy są powoływani przez Ministra Kultury co trzy lata. Wydają opinie na rzecz instytucji publicznych.

Spółeczni opiekunowie zabytków

Są to osoby, które społecznie troszczą się o zachowanie wartości zabytków i utrzymanie ich w jak najlepszym stanie. Społeczni opiekunowie zabytków upowszechniają także wiedzę o zabytkach. W zakresie ochrony zabytków i opieki nad nimi współdziałają z wojewódzkimi konserwatorami zabytków i starostami. Społecznego opiekuna zabytków ustanawia, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, starosta właściwy dla miejsca zamieszkania (siedziby) kandydata na tę funkcję. Społeczny opiekun zabytków jest uprawniony do pouczania osób naruszających przepisy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Ośrodki doradztwa rolniczego

Ośrodki takie działają w każdym województwie. Są podległe marszałkowi i w zależności od specyfiki regionu prowadzą działalność doradczą i szkoleniową w zakresie produkcji rolnej, organizacji grup producenckich, marketingu i przedsiębiorczości, wiejskiego gospodarstwa domowego i agroturystyki, ekologii i ochrony środowiska, w tym programów rolno-środowiskowych, a także programów zachowania dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego wsi. Służą doradztwem w staraniach o wsparcie finansowe ze środków unijnych i innych.

Polska Izba Produktu Regionalnego i Lokalnego

Izba zrzesza producentów produktów regionalnych i lokalnych. Jej zadaniem jest budowa (wspólnie z administracją rządową i samorządową) systemu wsparcia dla producentów produktów tradycyjnych, regionalnych i lokalnych. Wzorem dla Izby jest podobny system działający w krajach Unii Europejskiej (www.produktyregionalne.pl).

Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska

Jest to nowa (działająca od listopada 2009 roku) instytucja centralna podległa Ministrowi Środowiska. Prowadzi Centralny Rejestr Form Ochrony Przyrody. Zajmuje się również sprawami z zakresu ochrony przyrody i kontroli procesu inwestycyjnego o randze krajowej, w tym dotyczącymi programu Natura 2000 oraz ocen oddziaływania na środowisko (www.gdos.gov.pl).

Regionalne dyrekcje ochrony środowiska

Są to podległe GDOŚ instytucje działające we wszystkich 16 województwach (niektóre mają jeszcze oddziały terenowe) przy urządach wojewodów. Zastępcami regionalnych dyrektorów ochrony środowiska są regionalni konserwatorzy przyrody, odpowiadający w regionach za sprawy ochrony przyrody i krajobrazu. Wśród kompetencji RDOŚ jest m.in. uzgadnianie i opiniowanie projektów miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin w części dotyczącej form ochrony przyrody wraz z otulinami, a także uzgadnianie uchwał sejmików województw dotyczących powoływania parków krajobrazowych, obszarów chronionego krajobrazu, zespołów przyrodniczo-krajobrazowych i pomników przyrody, jak również przeprowadzanie postępowań z zakresu ocen oddziaływania na środowisko.

Dyrekcje parków krajobrazowych lub zespołów parków krajobrazowych

Realizują zadania ochronne wynikające z planów ochrony parków oraz współpracują z samorządami w zakresie ochrony walorów obszarów parków. Podejmują także działania edukacyjno-informacyjne dotyczące ochrony wartości przyrodniczych i walorów krajobrazowych parków.

Zespół do Spraw Kultury Mniejszości Narodowych i Etnicznych

Jest to zespół specjalistów działający przy Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji. Do jego zadań należy m.in.:

- przygotowywanie informacji i upowszechnianie wiedzy na temat kultury mniejszości narodowych i etnicznych, a także na temat języka regionalnego;
- prowadzenie działań na rzecz wspierania instytucji kulturalnych, ruchu artystycznego i twórczości mniejszości oraz imprez artystycznych, mających istotne znaczenie dla kultury mniejszości oraz zachowania i rozwoju języka regionalnego;
- prowadzenie działań na rzecz wydawania książek, czasopism, periodyków i druków ulotnych w językach mniejszości, języku regionalnym lub w języku polskim, w postaci drukowanej oraz w innych technikach zapisu obrazu i dźwięku;
- wspieranie prowadzenia bibliotek oraz dokumentacji życia kulturalnego i artystycznego mniejszości oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym;
- udział w opracowaniu propozycji do założeń polityki państwa wobec mniejszości narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego.

(www.mswia.gov.pl)

Formy ochrony dziedzictwa kulturowego

Ustawowe formy ochrony zabytków:

- wpis do rejestru zabytków wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- utworzenie parku kulturowego;
- uznanie za pomnik historii;
- zapis o ustaleniu ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego;
- zapis o ustaleniu ochrony zabytków (wpisanych do rejestru zabytków oraz objętych gminną ewidencją zabytków) w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Rejestr zabytków

Jest to podstawowa forma ochrony zabytków, potwierdzająca wartość artystyczną, historyczną bądź naukową zabytku. Do rejestru wprowadza się obiekty, których wartość ma znaczenie w skali całego kraju.

Kto prowadzi rejestr zabytków?

Wojewódzki konserwator zabytków, dla zabytków znajdujących się na terenie danego województwa.

Kto może złożyć wniosek o wpis do rejestru zabytków nieruchomych i rejestru zabytków ruchomych?

Obiekt nieruchomy może być wpisany na wniosek właściciela lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym zabytek się znajduje. Postępowanie o wpis do rejestru zabytków może

wszczęć również z urzędu wojewódzki konserwator zabytków. W przypadku obiektów ruchomych wpis do rejestru zabytków odbywa się wyłącznie na wniosek właściciela zabytku. WKZ może wszczęć postępowanie jedynie w przypadku, jeśli ma uzasadnioną obawę o możliwość zniszczenia, uszkodzenia bądź nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę.

Jakie dokumenty są potrzebne?

Potrzebny jest wniosek o wpis zabytku do rejestru, wraz z załącznikami: aktualnym odpisem z księgi wieczystej nieruchomości, wydanym przez właściwy Sąd Rejonowy (powinien dotyczyć całości nieruchomości); aktualnym wypisem i wrysem z rejestru gruntów, wydanym i poświadczonym przez właściwy oddział geodezji i gospodarki gruntami; aktualnym adresem wszystkich współwłaścicieli i administratora nieruchomości. W przypadku współwłasności trzeba także dostarczyć poświadczoną notarialnie zgodę wszystkich współwłaścicieli nieruchomości. Trzeba też dołączyć kartę ewidencyjną zabytku architektury i budownictwa (tzw. białą kartę).

Kto dokonuje wpisu do rejestru zabytków i na jakiej podstawie?

Dokonuje go wojewódzki konserwator zabytków na podstawie decyzji administracyjnej.

Gdzie umieszcza się informację o wpisie do rejestru zabytków nieruchomych?

Umieszcza się ją w księdze wieczystej nieruchomości, wojewódzkim dzienniku urzędowym oraz katastrze nieruchomości. Z wnioskiem o umieszczenie takiej informacji ma obowiązek wystąpić do właściwych organów wojewódzki konserwator zabytków.

Jakie korzyści dla właściciela wynikają z faktu wpisania obiektu do rejestru zabytków?

Właściciel może się dzięki temu ubiegać o dotację na dofinansowanie prac konserwatorskich i restauratorskich lub robót budowlanych z budżetu państwa, powiatu albo gminy. Jest też zwolniony z podatku od nieruchomości, jeśli są to grunty i budynki wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji, zgodnie z przepisami o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej.

Kto skreśla obiekt z rejestru i na jakiej podstawie?

Zabytek nieruchomy można skreślić z rejestru, jeśli stwierdzono, że obiekt nie istnieje bądź utracił wartość, dzięki której został wpisany do rejestru (artystyczną, historyczną bądź naukową), lub też jeśli nowe badania nie potwierdzają wartości, dla której obiekt został wpisany. Skreśla się też z rejestru zabytków obiekt wpisany do inwentarza muzealnego bądź bibliotecznego. Można również skreślić z rejestru część zabytku. Zabytek ruchomy można skreślić z rejestru, jeśli został na stałe wywieziony za granicę.

Jakie dokumenty są potrzebne?

Potrzebny jest umotywowany wniosek o skreślenie zabytku z rejestru, wraz z niezbędnymi załącznikami: aktualnym odpisem z księgi wieczystej nieruchomości, wydanym przez właściwy Sąd Rejonowy w jednym egzemplarzu (wypis powinien dotyczyć całości nieruchomości); aktualnym wypisem i wrysem z rejestru gruntów, wydanym i poświadczonym przez właściwy oddział geodezji i gospodarki gruntami, w jednym egzemplarzu; aktualnymi adresami wszystkich współwłaścicieli i administratora nieruchomości. Wojewódzki konserwator

zabytków może również wymagać przedłożenia inwentaryzacji obiektu.

Co to jest park kulturowy?

Jest to jedna z form ochrony krajobrazu kulturowego, czyli przestrzeni historycznie ukształtowanej w wyniku działalności człowieka, zawierającej wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze. Taką formę ochrony przewiduje Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Kto tworzy park kulturowy?

Taki park tworzy rada miasta albo gminy, na podstawie uchwały, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Uchwała rady określa nazwę parku kulturowego, jego granice i sposób ochrony, a także zakazy i ograniczenia, które mają obowiązywać na terenie parku.

Jaki jest cel tworzenia parku kulturowego?

Taki park tworzy się w celu ochrony wyjątkowych wartości kulturowych i krajobrazowych, rozciągających się również na zabytki nieruchome, charakterystyczne dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

Jakie obowiązki wynikają z uchwały o utworzeniu parku kulturowego?

Wójt (burmistrz, prezydent miasta) zobowiązany jest do sporządzenia (w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków) planu ochrony parku kulturowego. Plan ten wymaga zatwierdzenia przez radę gminy. W celu realizacji zadań związanych z ochroną parku kulturowego rada gminy może utworzyć jednostkę organizacyjną do zarządzania parkiem. Ochrona parku kulturowego powinna też zostać uwzględ-

niona w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy. Dla terenu parku przygotowuje się obowiązkowo miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego.

Co to jest pomnik historii?

Jest to tytuł nadawany przez prezydenta RP, na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, obiektom wpisanym do rejestru zabytków mającym szczególną wartość dla kultury. Tytuł ten nadaje się w drodze rozporządzenia, które wymaga podpisu Prezesa Rady Ministrów. Wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego wymaga opinii Rady Ochrony Zabytków.

Jaki jest cel wpisania obiektu na listę pomników historii?

Wpisanie na taką listę jest działaniem nobilitującym, podkreślającym ponadregionalną rangę obiektu zabytkowego. Uznanie za pomnik historii jest podstawą do ubiegania się o wpisanie danego obiektu na listę światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego.

Jakie są kryteria wpisu obiektu na listę pomników historii?

Muszą to być zabytki wybitne w swoim rodzaju. Mogą to być: krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne, ruralistyczne, zespoły budowlane, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty dziedzictwa przemysłowego, inżynierii lądowej i wodnej, parki, ogrody, cmentarze, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź związane z działalnością wybitnych osobistości lub instytucji, zabytki archeologiczne. Muszą być jednorodnie stylowo, dobrze wyeksponowane w przestrzeni lub być dziełami wybitnych twórców: architektów, planistów, architektów krajobrazu. Ważne jest

też, by takie zabytki zachowały się w dobrym stanie, lub by możliwe było przywrócenie im pierwotnej formy. Powinny być przedmiotem troski konserwatorskiej.

Co to jest Lista światowego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego ludzkości?

Jest to lista obiektów objętych szczególną ochroną międzynarodowej organizacji UNESCO (agendy ONZ), ze względu na ich wyjątkową wartość kulturową bądź przyrodniczą dla ludzkości. Podstawą ochrony obiektów jest Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego, podjęta w Paryżu w 1972 roku.

Kto i co decyduje o wpisie danego obiektu na listę?

Decyduje o tym Komitet Światowego Dziedzictwa w trakcie corocznej sesji. Dany obiekt musi reprezentować „unikatową uniwersalną wartość”, musi też spełniać warunek integralności i autentyczności (miejsca kulturowe) oraz posiadać efektywny system ochrony i zarządzania. Obiekt musi spełniać przynajmniej jeden z dziesięciu warunków.

Jeśli chodzi o kryteria kulturowe, obiekt musi:

- stanowić wybitne osiągnięcie twórczego geniuszu człowieka;
- ilustrować znaczące oddziaływanie wartości w danej epoce lub w ramach danego kręgu kulturowego, w zakresie rozwoju architektury lub techniki, zabytkowej sztuki, planowania przestrzennego miast lub kształtowania krajobrazu;
- wnosić unikatowe lub co najmniej wyjątkowe świadectwo tradycji kulturowej bądź cywilizacji, żywej lub umarłej;
- stanowić wybitny przykład rodzaju budowli bądź zespołu architektonicznego lub technicznego, który ilustruje znaczący etap w historii ludzkości;

- stanowić wybitny przykład tradycyjnego sposobu osiedlenia się lub zagospodarowania terenu, reprezentatywny dla danej kultury (lub kultur), zwłaszcza w przypadku, kiedy miejsce narażone jest na wpływ nieodwracalnych zmian;
- łączyć się w sposób bezpośredni lub namacalny z wydaniami lub tradycjami żywymi, z ideami, wierzeniami, z dziełami artystycznymi lub literackimi mającymi szczególne powszechne znaczenie. (Komitet uznaje, że to kryterium powinno być stosowane w połączeniu z innymi kryteriami). Jeśli chodzi o kryteria przyrodnicze, obiekt musi:
- stanowić wybitny przykład ilustrujący główne okresy w historii Ziemi, łącznie ze śladami życia, ważnymi postępującymi procesami geologicznymi w rozwoju Ziemi albo z cechami geomorfologicznymi i fizjograficznymi o dużym znaczeniu;
- stanowić wybitny przykład ilustrujący ważne postępujące procesy ekologiczne i biologiczne oraz rozwój ekosystemów lądowych, wodnych, brzegowych i morskich, a także skupisk roślin i zwierząt;
- obejmować niezwykle zjawiska przyrodnicze lub obszary o nadzwyczajnym pięknie i znaczeniu estetycznym;
- obejmować naturalne siedliska najważniejsze i najbardziej znaczące dla ochrony różnorodności biologicznej, łącznie z tymi, które zawierają zagrożone gatunki o szczególnej wartości uniwersalnej z punktu widzenia nauki i ochrony przyrody.

Kto może przedstawić wniosek o wpis polskiego obiektu na listę?

Może to zrobić minister właściwy do spraw kultury i dziedzictwa narodowego po przeprowadzeniu stosownych konsultacji w gronie ekspertów.

W jaki sposób można zapisać ochronę zabytków w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego (mpzp)?

Ustalając w mpzp przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu, należy uwzględnić ochronę zabytków, czyli warunki ochrony konserwatorskiej danego obszaru określone przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. W planie powinny być uwzględnione obiekty wpisane do rejestru zabytków wraz z ich otoczeniem, zabytki nieruchome znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków i parki kulturowe.

Ponadto w planie miejscowym mogą zostać wytyczone strefy ochrony konserwatorskiej m.in. dla: zespołów zabudowy, zespołów krajobrazowych, stref ekspozycji zabytków i stref ochrony archeologicznej. Dla tych stref należy możliwie szczegółowo określić przedmiot ochrony, konieczne ograniczenia, zakazy i nakazy. W planie należy również wskazać na rozwiązania mogące powstrzymać zagrożenia dla zabytków i zapewnić ich ochronę przy realizacji inwestycji. Do planu miejscowego należy wprowadzić ustalenia zawarte w gminnym programie opieki nad zabytkami.

Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wydanie pozwolenia na prowadzenie robót budowlanych w stosunku do obiektów objętych ochroną na podstawie mpzp możliwe jest w uzgodnieniu z WKZ. W przypadku braku miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego decyzje o lokalizacji celu publicznego oraz decyzje o warunkach zabudowy dla zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków podlegają uzgodnieniu z WKZ.

Co to jest krajowa, wojewódzka i gminna ewidencja zabytków?

Jest to uporządkowany zbiór opracowań, wykonanych według jednolitego wzoru, zawierających podstawowe dane o obiektach zabytkowych. Prowadzi się krajową, wojewódzką i gminną ewidencję zabytków nieruchomości i ruchomych.

Ewidencję krajową i wojewódzką prowadzi się na podstawie kart ewidencyjnych (zawierających fotografie obiektu, informacje o jego historii, opis i rzut budynku bądź zespołu budynków). Ewidencja wojewódzka prowadzona jest przez wojewódzkich konserwatorów zabytków, w formie zbioru kart ewidencyjnych dla zabytków znajdujących się na terenie województwa. Zbiory kart z poszczególnych województw składają się na Krajową ewidencję zabytków prowadzoną przez Narodowy Instytut Dziedzictwa w Warszawie. Ewidencję gminną prowadzi burmistrz lub wójt gminy w formie zbioru uproszczonych kart adresowych zabytków (zawierających zdjęcie i podstawowe dane dotyczące lokalizacji oraz opis stanu zachowania obiektu i cech świadczących o jego zabytkowym charakterze).

Obiekty umieszczone w gminnej ewidencji zabytków to zarówno te, które są wpisane do rejestru zabytków i znajdują się w ewidencji wojewódzkiej, jak również te, które uznane zostały przez władze gminy za godne ochrony prawem lokalnym (w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków) oraz wyznaczone przez wojewódzkiego konserwatora zabytków do ujęcia w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Obiekty znajdujące się w ewidencji zabytków, niewpisane do rejestru zabytków, chronione są na podstawie zapisów w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Ich ochronę uwzględnia się również w decyzjach o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach

zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Ewidencja zabytków pozwala na uporządkowanie informacji o zabytkach. Pomaga w badaniu i poznaniu zasobu obiektów zabytkowych. Przygotowanie gminnej ewidencji zabytków jest warunkiem niezbędnym do sporządzania gminnego programu opieki nad zabytkami.

Włączenie zabytku ruchomego do wojewódzkiej ewidencji zabytków wymaga zgody właściciela.

Rezerwat archeologiczny w Biskupinie został uznany za pomnik historii zarządzeniem Prezydenta RP z 8 września 1994 roku

Ustawowe formy ochrony przyrody:

- parki narodowe;
- rezerваты przyrody;
- parki krajobrazowe;
- obszary chronionego krajobrazu;
- obszary Natura 2000;
- pomniki przyrody;
- stanowiska dokumentacyjne;
- użytki ekologiczne;
- zespoły przyrodniczo-krajobrazowe;
- ochrona gatunkowa roślin, zwierząt i grzybów.

Co to jest Centralny rejestr form ochrony przyrody?

Ten rejestr stanowi ogólnopolską bazę form ochrony przyrody powoływanych zgodnie z Ustawą z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody. Niektóre z tych form ochrony są związane z ochroną krajobrazu. Rejestr jest obecnie aktualizowany na podstawie danych pochodzących z rejestrów prowadzonych przez regionalnych dyrektorów ochrony środowiska (rop.mos.gov.pl).

Co to są zespoły przyrodniczo-krajobrazowe?

Są to fragmenty krajobrazu naturalnego lub kulturowego zasługujące na ochronę ze względu na ich walory widokowe i estetyczne. Opracowanie dla tych terenów planów zagospodarowania przestrzennego uwzględniających postulaty przyrodników i historyków daje szansę rzeczywistej ich ochrony. Przykłady: Zespół przyrodniczo-krajobrazowy Park Słowiański w Szprotawie, zespół przyrodniczo-krajobrazowy Arkadia w Warszawie na Mokotowie.

Co to są parki krajobrazowe?

Są to obszary chronione ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe, w celu zachowania i popularyzacji tych wartości w warunkach gospodarowania zgodnego z zasadami zrównoważonego rozwoju. Utworzenie parku krajobrazowego lub powiększenie jego obszaru następuje w drodze uchwały sejmiku województwa, po uzgodnieniu jej treści z odpowiednią regionalną dyrekcją ochrony środowiska. W imieniu zarządu województwa nadzór nad parkami krajobrazowymi sprawują urzędy marszałkowskie.

Co to są obszary chronionego krajobrazu?

Są to tereny chronione ze względu na szczególnie krajobraz o zróżnicowanych ekosystemach. Takie tereny zaspokajają potrzeby związane z turystyką i wypoczynkiem, pełnią też funkcję korytarzy ekologicznych. Wyznaczenie obszaru chronionego krajobrazu następuje w drodze uchwały sejmiku województwa, po uzgodnieniu jej treści z odpowiednią regionalną dyrekcją ochrony środowiska.

Które z form ochrony przyrody mogą być ustanowione uchwałą rady gminy?

Ustanowienie pomnika przyrody, stanowiska dokumentacyjnego, użytku ekologicznego lub zespołu przyrodniczo-krajobrazowego następuje w drodze uchwały rady gminy, po uzgodnieniu treści uchwały z odpowiednią regionalną dyrekcją ochrony środowiska. Do zadań własnych gminy należy również opiniowanie projektu uchwały sejmiku województwa o utworzeniu parku krajobrazowego i obszaru chronionego krajobrazu.

Co to są pomniki przyrody?

Są nimi pojedyncze twory przyrody żywej (rośliny okazałych rozmiarów lub wiekowe – np. drzewa) i nieożywionej (np. skały, głazy, źródła, wodospady, jaskinie, wywierzyska) lub ich skupienia (np. aleje drzew lub gładzowiska) o szczególnej wartości przyrodniczej, naukowej, kulturowej, historycznej lub krajobrazowej oraz odznaczające się indywidualnymi cechami, wyróżniającymi je wśród innych tworów.

Co to są stanowiska dokumentacyjne?

Są to ważne pod względem naukowym i dydaktycznym miejsca występowania formacji geologicznych, nagromadzeń skałności lub tworów mineralnych, jaskinie lub schroniska podskalne wraz z namuliskami oraz fragmenty eksploatowanych lub nieczynnych wyrobisk powierzchniowych i podziemnych.

Co to są użytki ekologiczne?

Są to zasługujące na ochronę pozostałości ekosystemów, czyli zespołów przyrodniczych naturalnych lub półnaturalnych, stanowiące funkcjonalną całość i przedstawiające zależność między światem roślinnym a zwierzęcym (naturalne zbiorniki wodne, śródpolne i śródleśne oczka wodne, kępy drzew i krzewów, bagna, torfowiska, wydmy, płaty nieużytkowanej roślinności, starorzecza, wychodnie skalne, skarpy, kamieńce, siedliska przyrodnicze oraz stanowiska rzadkich lub chronionych gatunków roślin, zwierząt i grzybów, ich ostoje oraz miejsca rozmnażania lub miejsca sezonowego przebywania). Użytki ekologiczne tworzy się, aby objąć ochroną obiekty niewielkie powierzchniowo, ale cenne pod względem przyrodniczym. Niekiedy użytki ekologiczne tworzone są w miejscach tak cennych, że mogłyby być uznane za rezerwat przyrody, ale niewielkich powierzchniowo, lub takich, które nie mają jeszcze

dostatecznej dokumentacji przyrodniczej, a inicjatorzy chcieliby jak najszybciej objąć ochroną miejsca bardzo wartościowe i zagrożone (procedura jest prostsza i krótsza).

Formy ochrony produktów regionalnych:

- chroniona nazwa pochodzenia (ChNP);
- chronione oznaczenie geograficzne (ChOG);
- gwarantowana tradycyjna specjalność (GTS).

Chroniona nazwa pochodzenia (ChNP)

Jest to nadawany przez Wspólnotę Europejską znak, którym określa się jakość produktu rolnego lub środka spożywczego poprzez określenie geograficznej nazwy jego miejsca pochodzenia. Znak ten ściśle wiąże charakterystyczne cechy produktu z występującymi na danym terenie warunkami glebowymi, mikroklimatycznymi oraz historyczno-społecznymi. Produkt posiadający ten znak powinien spełniać następujące warunki:

- produkcja surowców i cały ich proces przetwarzania, aż do produktu końcowego, musi się odbywać w konkretnym (zdefiniowanym) obszarze, którego nazwę wykorzystuje produkt;
- zarówno surowce, jak sposób wytwarzania produktu muszą być związane z określonym środowiskiem geograficznym.

Chronione oznaczenie geograficzne (ChOG)

Jest to nadawany przez Wspólnotę Europejską znak, którym określa się jakość produktu rolnego lub środka spożywczego poprzez określenie geograficznej nazwy miejsca pochodzenia tego produktu. Związek produktu z miejscem wytwarzania jest w tym wypadku bardzo wyraźny. Produkt taki musi spełniać następujące warunki:

- musi być wytwarzany w regionie, którego nazwę nosi (tylko jedna z trzech faz produkcji musi mieć miejsce w danym obszarze – surowce mogą pochodzić z innego regionu);
- musi istnieć związek między produktem a regionem, którego nazwę produkt nosi.

Gwarantowana tradycyjna specjalność (GTS)

Jest to nadawany przez Wspólnotę Europejską znak, którym określa się jakość produktu rolnego lub środka spożywczego, odróżniającego się swoim składem, sposobem produkcji lub też tradycyjną metodą przetwarzania od podobnych produktów należących do tej samej kategorii. Produkt taki powinien spełniać następujące warunki:

- opierać się na elemencie tradycyjnym, który stanowi o jego specyfice (element tradycyjny może przybierać różne formy: dany artykuł może być wytwarzany na bazie tradycyjnych surowców, bądź charakteryzować się tradycyjnym składem, lub też może być wytwarzany w tradycyjny sposób);
- nazwa produktu musi być specyficzna, bądź musi wyrażać specyfikę produktu; nazwa produktu jest chroniona, o ile producenci wystąpili o jej zastrzeżenie.

Naruszenie opisanych zasad w odniesieniu do wszystkich typów produktów (ChNP, ChOG, GTS) jest ścigane i podlega karom. Szczegółowe zapisy specyfikacji każdego z produktów określają, jak, kiedy oraz gdzie należy go produkować, aby można było używać objętej ochroną nazwy. Producenci mają zapewnić ich niezmienną specyficzną jakość i zadbać, by pod daną nazwą konsument zawsze uzyskał produkt tej samej jakości. Producent, który chce wytwarzać produkt pod zarejestrowaną nazwą, musi poddawać się tzw. kontroli zgodności procesu produkcji ze specyfikacją. Należy podkreślić, że zarejestrowany produkt nie staje się wyłączną

własnością konkretnych producentów, ale jest chroniony jako wspólne dobro.

Jakie korzyści wynikają z rejestracji i certyfikacji produktu?

- produkty uzyskujące certyfikat zgodności mogą być sprzedawane na terenie całej Unii Europejskiej;
- rejestracja chroni producentów z danego regionu przed użyciem nazwy ich produktu przez producentów z innego regionu;
- znaki ChOP, ChNP, GTS zwiększają wiarygodność produktu;
- jest to szansa na aktywizację gospodarczą i promocję regionu oraz na dodatkowy dochód, gdyż produkty tradycyjne uzyskują wysokie ceny.

Oscypek w 2007 roku uzyskał status chronionej nazwy pochodzenia

Działania

Co to jest miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego?

Jest to dokument planistyczny sporządzany na podstawie uchwały rady gminy i przyjmowany przez tę radę w drodze uchwały jako dokument prawa miejscowego. Jego celem jest ustalenie przeznaczenia poszczególnych części terenu objętego planem, rozmieszczenie planowanych inwestycji celu publicznego, określenie sposobów i zasad zagospodarowania terenu oraz warunków zabudowy terenu objętego planem. W planie miejscowym określa się również m.in.: zasady ochrony i kształtowania ładu przestrzennego; zasady ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego oraz zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

Projekty i zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkimi konserwatorami zabytków oraz z regionalnymi dyrekcjami ochrony środowiska.

Dla projektów miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego obowiązkowo przeprowadza się strategiczną ocenę oddziaływania na środowisko – tak samo jak i dla wyższej rangi planów zagospodarowania przestrzennego (planów wojewódzkich, koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju) oraz innych dokumentów strategicznych.

Czym jest ocena oddziaływania przedsięwzięcia na środowisko?

Jest to postępowanie szacujące oddziaływanie na środowisko planowanego przedsięwzięcia. Przeprowadza się je w ramach postępowania w sprawie wydania decyzji o środowiskowych

uwarunkowaniach lub w ramach postępowania w sprawie wydawania innych decyzji (np. o pozwoleniu na budowę, o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej). Ocenę wykonuje się obowiązkowo w przypadku przedsięwzięć, które mogą zawsze znacząco oddziaływać na środowisko (tzn. dużych inwestycji), a w przypadku przedsięwzięć mogących potencjalnie znacząco oddziaływać na środowisko wykonuje się ją wtedy, gdy konieczność przeprowadzenia oceny została stwierdzona przez organ właściwy do wydania decyzji o środowiskowych uwarunkowaniach. W ramach tego postępowania określa się w szczególności bezpośredni i pośredni wpływ danego przedsięwzięcia na środowisko (w tym na obszary Natura 2000) oraz na zdrowie i warunki życia ludzi, a także na dobra materialne, zabytki i na wzajemne oddziaływanie między tymi elementami. Bardzo istotną częścią postępowania jest określenie możliwości oraz sposobów zapobiegania negatywnemu oddziaływaniu przedsięwzięcia na środowisko i zmniejszania tego oddziaływania oraz wymaganego zakresu monitoringu.

Czym jest ocena oddziaływania przedsięwzięcia na obszar Natura 2000?

Ten specyficzny rodzaj oceny oddziaływania na środowisko ma na celu ustalenie, czy przedsięwzięcie może potencjalnie znacząco oddziaływać na obszar Natura 2000, to znaczy na chronione w obrębie obszaru siedliska i gatunki roślin i zwierząt, a w szczególności na integralność i spójność tych obszarów. Pod uwagę bierze się także oddziaływanie danego przedsięwzięcia skumulowane z innymi przedsięwzięciami. Postępowanie to przeprowadza się w ramach postępowania o wydanie decyzji wymaganej przed rozpoczęciem realizacji przedsięwzięcia, które nie jest przedsięwzięciem mogącym znacząco oddziaływać na środowisko i które nie jest bezpo-

średnio związane z ochroną obszaru Natura 2000 lub nie wynika z tej ochrony.

Co to jest raport o oddziaływaniu przedsięwzięcia na środowisko?

Jest to opracowanie prezentujące spodziewane oddziaływanie przedsięwzięcia na środowisko, w tym oddziaływanie na obszary Natura 2000 i oddziaływanie transgraniczne, a także oddziaływanie na inne analizowane w ramach postępowania dobra (w tym m.in. zabytki). Prognoza ta musi uwzględniać nie tylko oddziaływania spodziewane dla proponowanego przedsięwzięcia, ale też dla alternatywnych w stosunku do niego rozwiązań (w tym dla tak zwanego wariantu „zero”, czyli braku realizacji przedsięwzięcia). Raport musi odnosić się do oddziaływań, jakie zapewne wystąpią w okresie realizacji (np. budowy) przedsięwzięcia, jego użytkowania, jak i likwidacji. Poza diagnozą i częścią prognostyczną raport powinien także koniecznie zawierać opis przewidywanych działań, które będą miały na celu zapobieganie negatywnym oddziaływaniom na środowisko (a w szczególności na cele i przedmiot ochrony obszaru Natura 2000 oraz integralność tego obszaru), ich ograniczanie lub kompensację przyrodniczą. Raport powinien również przedstawiać zakres koniecznego monitoringu zmian faktycznie zachodzących w środowisku. Dla dróg będących przedsięwzięciami mogącymi zawsze znacząco oddziaływać na środowisko konieczne jest określenie m.in. założeń do ratowniczych badań archeologicznych i do programu zabezpieczenia zabytków oraz ochrony krajobrazu kulturowego. Trzeba także ująć w raporcie analizy i oceny możliwych zagrożeń i szkód dla zabytków już chronionych, znajdujących się w zasięgu oddziaływania planowanego przedsięwzięcia.

Czym jest ochrona wód?

Ochrona wód polega na:

- unikaniu, eliminacji i ograniczaniu zanieczyszczenia wód;
- zapobieganiu niekorzystnym zmianom naturalnych przepływów wody albo naturalnych poziomów zwierciadła wody.

Celem ochrony wód jest utrzymanie lub poprawa jakości wód, w tym biologicznych stosunków w środowisku wodnym i na terenach podmokłych, tak aby wody osiągnęły dobry stan ekologiczny i chemiczny oraz by możliwe było zachowanie dobrego stanu ilościowego wód. Ochrona wód ma umożliwić:

- zaopatrzenie ludności w wodę przeznaczoną do spożycia;
- bytowanie ryb i innych organizmów wodnych w warunkach naturalnych, w tym ich migrację;
- wykorzystywanie wód do rekreacji oraz uprawiania sportów wodnych.

UWAGA!!! Wody podlegają ochronie, niezależnie od tego, czyją stanowią własność.
Zasady korzystania z wód regulują przepisy Prawa wodnego.

W jakich dokumentach o charakterze strategicznym uwzględnia się ochronę i opiekę nad zabytkami?

Uwzględnia się je przy sporządzaniu koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatów i gmin oraz strategii rozwoju gmin. W tych dokumentach na ogół umieszcza się odrębne części poświęcone tym zagadnieniom.

Co to jest studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy?

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy (określane najczęściej w skrócie jako studium uwarunkowań lub studium) to dokument planistyczny nakreślający strategię miasta, wsi, jednostki osadniczej w zakresie jej zagospodarowania przestrzennego, infrastruktury oraz rozwoju gospodarczego i społecznego. Zawiera informacje o położeniu obszarów przeznaczonych pod zabudowę, o przebiegu głównych dróg, a także m.in. o położeniu i wartości terenów chronionych. Jest to rodzaj autoprezentacji danego obszaru, a u jej podstaw leży analiza mocnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń danego terenu. Studium zawiera bardzo szeroki zakres informacji na temat środowiska kulturowego gminy, jej społeczności i gospodarki. W studium należy uwzględnić kwestie ochrony zabytków i opieki nad nimi, czyli warunków ochrony konserwatorskiej danego obszaru określonych przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Do studium należy również wprowadzić ustalenia zawarte w gminnym programie opieki nad zabytkami.

W studium uwzględnia się m. in. uwarunkowania:

- wynikające ze stanu ładu przestrzennego i wymogów jego ochrony;
- wynikające ze stanu środowiska, w tym stanu rolniczej i leśnej przestrzeni produkcyjnej, wielkości i jakości zasobów wodnych oraz wymogów ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego;
- wynikające ze stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków wpisanych do rejestru zabytków oraz znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, a także dóbr kultury współczesnej.

W studium określa się m.in.:

- kierunki zmian w strukturze przestrzennej gminy oraz w przeznaczeniu terenów;
- kierunki zmian i wskaźniki dotyczące zagospodarowania oraz użytkowania terenów, w tym terenów wyłączonych spod zabudowy;
- obszary ochrony środowiska i jego zasobów, ochrony przyrody, krajobrazu kulturowego i uzdrowisk, a także zasady tej ochrony;
- obszary ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej, a także zasady tej ochrony.

Studium przyjmowane jest na podstawie uchwały rady gminy, nie stanowi jednak prawa miejscowego. Dokument ten jest podstawą do sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, który musi być zgodny z ustaleniami studium. Dla projektów studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy obowiązkowo przeprowadza się strategiczną ocenę oddziaływania na środowisko.

Czym jest strategiczna ocena oddziaływania na środowisko?

Jest to postępowanie w sprawie oceny oddziaływania na środowisko, które przeprowadza się w odniesieniu do projektów dokumentów strategicznych, takich jak koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, planów zagospodarowania przestrzennego (w tym planów miejscowych) oraz strategii rozwoju regionalnego. Przeprowadza się je również w odniesieniu do polityk, strategii, planów lub programów różnych dziedzin gospodarki, opracowywanych lub przyjmowanych przez organy administracji, a wyznaczających ramy dla późniejszej realizacji przedsięwzięć, które

mogą znacząco oddziaływać na środowisko oraz których realizacja może spowodować znaczące oddziaływanie na obszar Natura 2000.

Co to jest prognoza oddziaływania na środowisko?

Jest to opracowanie sporządzane w ramach postępowania w sprawie strategicznej oceny oddziaływania na środowisko. Przedstawia się w nim przede wszystkim uzyskane wyniki analiz i ocen dotyczących określenia przewidywanych znaczących oddziaływań, w tym oddziaływań bezpośrednich, pośrednich, wtórnych, skumulowanych, krótkoterminowych, średnioterminowych i długoterminowych, stałych i chwilowych (zarówno pozytywnych, jak i negatywnych), na cele i przedmiot ochrony obszaru Natura 2000 oraz na integralność tego obszaru, a także na środowisko (to znaczy na wszystkie komponenty środowiska) oraz na krajobraz, zabytki i inne dobra materialne, z uwzględnieniem zależności między elementami środowiska i wzajemnego oddziaływania tych elementów. Bardzo istotnym elementem takiej prognozy są propozycje rozwiązań mających na celu zapobieganie negatywnym oddziaływaniom na środowisko, które mogą być rezultatem realizacji projektowanego dokumentu, ograniczanie tych oddziaływań lub ich kompensację przyrodniczą.

Co to jest program opieki nad zabytkami?

To opracowanie o charakterze strategicznym, mające na celu stworzenie niezbędnych warunków do opieki nad zabytkami. Przygotowuje się go dla obszaru kraju, województwa, powiatu, gminy. Programy sporządza się na okres czterech lat. Wnioski z programu opieki nad zabytkami należy uwzględnić w studium uwarunkowań.

Kto przygotowuje program opieki nad zabytkami?

Program krajowy opracowywany jest przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego przy udziale i pomocy Generalnego Konserwatora Zabytków. Programy samorządowe sporządzane są przez zarząd województwa lub powiatu bądź wójta, burmistrza lub prezydenta miasta, przyjmowane zaś są przez sejmik, radę powiatu lub gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Jakie są podstawowe cele programu opieki nad zabytkami?

Wynikają one z Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gminny program opieki nad zabytkami stawia następujące cele:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;

- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

UWAGA! Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków (obecnie Narodowy Instytut Dziedzictwa) opracował poradnik na temat sporządzania gminnych programów opieki nad zabytkami. Można go znaleźć w „Kurierze Konserwatorskim” nr 3 z 2009, a wersji elektronicznej dostępny jest na stronie internetowej: www.kobidz.pl/idm,379,kurier-konserwatorski.

Przykładem szczegółowego opracowania dotyczącego dziedzictwa kulturowego jest: *Waloryzacja zabytkowego zasobu wsi województwa opolskiego – cele, metody, praktyka*, Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Opolu, Opole 2010.

Konserwacja i restauracja obiektu wpisanego do rejestru zabytków

Jakie dokumenty trzeba przygotować, by starać się o zagospodarowanie zabytku na cele użytkowe?

Właściciel obiektu zabytkowego zobowiązany jest do przygotowania dokumentacji konserwatorskiej, która określi stan zachowania zabytku nieruchomego i możliwość jego adaptacji przewidującej wyeksponowanie historycznej funkcji i wartości tego zabytku. Powinien również posiadać uzgodniony przez wojewódzkiego konserwatora zabytków program prac konserwatorskich przy obiekcie oraz program zagospodarowania zabytku.

Co określają zalecenia konserwatorskie i kiedy o nie wystąpić?

Zalecenia te określają sposoby korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia i wykonania prac konserwatorskich, a także zakres dopuszczalnych zmian, które mogą być wprowadzone w tym zabytku. Przed rozpoczęciem planowanych prac użytkownik obiektu zabytkowego może wystąpić do służb konserwatorskich o wydanie w formie pisemnej zaleceń konserwatorskich, pomocnych w przygotowaniu dokumentacji projektowej czy sformułowaniu zakresu planowanych prac.

Co to jest dokumentacja konserwatorska?

Jest to pojęcie dość szerokie, obejmujące zespół badań i orzeczeń niezbędnych do określenia stanu zachowania zabytku nieruchomego i możliwości jego adaptacji z uwzględnieniem historycznej funkcji i wartości zabytku.

Co to są badania konserwatorskie?

Są to działania wchodzące w zakres dokumentacji konserwatorskiej, podejmowane w celu rozpoznania historii i funkcji zabytku, ustalenia, z jakich powstał materiał i przy użyciu jakich technologii. Do badań tych należy również określenie stanu zachowania zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich i restauratorskich.

Co to są badania architektoniczne?

Są to działania wchodzące w zakres dokumentacji konserwatorskiej. Mają one na celu rozpoznanie pierwotnej formy obiektu budowlanego i przedstawienie kolejnych etapów przekształceń obiektu. Prace takie wymagają często ingerencji w substancję zabytkową poprzez umiejętne odsłonięcie tynków w miejscach możliwych przekształceń. Prace takie wymagają odpowiedniej dokumentacji.

Co to są badania archeologiczne?

Są to działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego.

Co to jest program prac konserwatorskich?

To uzgodniony z wojewódzkim konserwatorem zabytków opis przewidywanych prac konserwatorskich, które będą przeprowadzane przy zabytku nieruchomym. Program określa zakres i sposób ich prowadzenia, prezentuje również niezbędne technologie i materiały.

Co to jest program zagospodarowania zabytku nieruchomego?

Jest to uzgodniony z wojewódzkim konserwatorem zabytków opis sposobów wykorzystania zabytku nieruchomego oraz jego otoczenia. Program zagospodarowania określa, jak zagospodarować zabytek nieruchomy, by wyeksponować wartość zabytkową obiektu.

Prace przy obiekcie zabytkowym (wpisanym do rejestru), które wymagają uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków:

- prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych;
- wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
- prowadzenie badań konserwatorskich zabytku;
- prowadzenie badań architektonicznych zabytku;
- prowadzenie badań archeologicznych;
- przemieszczanie zabytku nieruchomego;
- trwałe przeniesienie zabytku ruchomego, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;
- dokonywanie podziału zabytku nieruchomego;
- zmiana przeznaczenia zabytku lub sposobu korzystania z niego;
- umieszczanie na zabytku urządzeń technicznych, tablic, reklam oraz napisów;
- podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku;
- poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.

Wojewódzki konserwator zabytków wydaje też pozwolenie na usunięcie drzew lub krzewów z terenu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków.

O pozwolenie należy wystąpić przed rozpoczęciem wymienionych prac.

Co to są prace konserwatorskie?

Są to działania mające na celu zabezpieczenie i utwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jej degradacji oraz dokumentowanie tych działań.

Co to są prace restauratorskie?

To działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części oraz dokumentowanie tych działań.

Co powinien zawierać wniosek o pozwolenie na prace konserwatorskie?

Powinien zawierać program (projekt), opis planowanych prac, wskazanie przewidywanego terminu rozpoczęcia i zakończenia prac, nazwisko i adres wykonawcy albo osoby kierującej pracami (uprawnienia osób mogących kierować pracami budowlanymi oraz prowadzić prace konserwatorskie przy zabytku określa rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 czerwca 2004 roku).

Czy pozwolenie wydawane jest automatycznie?

Konserwator zabytków może uzależnić wydanie pozwolenia na prowadzenie prac od przeprowadzenia, na koszt wnioskodawcy, niezbędnych badań konserwatorskich, architektonicznych lub archeologicznych. Egzemplarz dokumentacji badań jest przekazywany nieodpłatnie konserwatorowi zabytków.

W jakiej formie i z jakimi zastrzeżeniami może zostać wydane pozwolenie konserwatorskie?

Wydawane jest w formie decyzji administracyjnej, określającej zakres prac, sposób ich prowadzenia, termin i wykonawcę. Pozwolenie może być związane z obowiązkiem: niezwłocznego zawiadomienia służb konserwatorskich o wszelkich zagrożeniach lub nowych okolicznościach ujawnionych w trakcie prowadzenia wskazanych w pozwoleniu prac; powiadomienia służb konserwatorskich na 7 dni przed przewidywanym terminem rozpoczęcia i zakończenia prac, ze wskazaniem wykonawcy prac i kierownika budowy; prowadzenia dokumentacji przebiegu prac konserwatorskich; opisanie sposobu postępowania z zabytkiem po zakończeniu wskazanych w pozwoleniu prac; określenia warunków, które zapobiegą uszkodzeniu lub zniszczeniu zabytku; dokonania odbioru częściowego i końcowego prac z udziałem służb konserwatorskich. Pozwolenie konserwatorskie może zostać cofnięte lub zmienione w razie stwierdzenia niezgodności z przedstawionym zakresem prac lub w razie ujawnienia okoliczności niekorzystnych dla zabytku.

UWAGA! Należy pamiętać, że pozwolenie konserwatorskie nie zwalnia od obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę albo zgłoszenia budowy w przypadkach określonych przepisami prawa budowlanego.

Co robi wojewódzki konserwator zabytków, jeśli prace przy obiekcie zabytkowym prowadzone są bez wymaganego pozwolenia lub w sposób odbiegający od zakresu i warunków określonych w pozwoleniu?

Wydaje decyzję:

- wstrzymującą wykonywanie prac;
- nakazującą przywrócić zabytku do poprzedniego stanu lub uporządkowanie terenu, z określeniem terminu wykonania tych czynności;
- zobowiązującą do doprowadzenia zabytku do jak najlepszego stanu, we wskazany sposób i w określonym terminie.

W trakcie użytkowania obiektu konserwator zabytków lub działający z jego upoważnienia pracownicy mogą prowadzić kontrolę przestrzegania przepisów dotyczących ochrony zabytków i opieki nad nimi. Na podstawie ustaleń wynikających z przeprowadzonej kontroli mogą być wydane zalecenia pokontrolne.

Jakie prace przy obiekcie zabytkowym wymagają zgłoszenia właściwemu konserwatorowi zabytków?

Są to bieżące konserwacje, np.: odświeżanie ścian we wnętrzu obiektu bez zmiany ich kolorystyki i wymiany tynków; miejscowa wymiana instalacji, np. gniazd elektrycznych, kranów itp.; wymiana powojennego wystroju wewnątrz bez naruszania zabytkowej substancji obiektu.

Na czym polega nadzór konserwatorski?

Nadzór konserwatorski to kontrola przestrzegania i stosowania przepisów dotyczących ochrony zabytków i opieki nad nimi. Jest ona przeprowadzana przez pracowników wojewódzkiego urzędu ochrony zabytków. Osoby przeprowadzające kontrolę posiadają stosowne upoważnienie wydane przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Kontrola przeprowadzana jest w obecności osoby kontrolowanej. Z kontroli sporządzany jest protokół zawierający opis stanu faktycznego. Na jego podstawie wojewódzki konserwator zabytków może przygotować zalecenia pokontrolne.

Kto może prowadzić badania konserwatorskie, prace konserwatorskie i prace restauratorskie?

Mogą je prowadzić osoby, które posiadają tytuł zawodowy magistra uzyskany po ukończeniu wyższych studiów na kierunku konserwacja i restauracja dzieł sztuki lub wyższych studiów w specjalności konserwacja zabytków. Muszą także po ukończeniu tych studiów odbyć co najmniej 12-miesięczną praktykę zawodową w zakresie konserwacji i badania zabytków.

Kto może prowadzić badania architektoniczne?

Mogą to robić osoby, które posiadają tytuł zawodowy magistra inżyniera uzyskany po ukończeniu wyższych studiów na kierunku architektura oraz odbyły po ukończeniu tych studiów co najmniej 12-miesięczną praktykę zawodową w zakresie takich badań.

Co to jest odstępstwo od przepisów techniczno-budowlanych?

Inwestor może w niektórych okolicznościach prowadzić prace w warunkach zamiennych wobec tych wymaganych przez prawo budowlane. Może to mieć miejsce w sytuacjach szczególnych, między innymi w przypadku adaptacji obiektu zabytkowego.

Kto i w jakim trybie udziela zgody na odstępstwo od przepisów techniczno-budowlanych?

Inwestor zainteresowany uzyskaniem zgody na odstępstwo może wystąpić o tę zgodę do administracji budowlanej wydającej pozwolenie na budowę. Organ ten następnie występuje o upoważnienie do udzielenia zgody do ministra ustanawiającego przepisy techniczno-budowlane. Minister odpowiada w formie postanowienia na wniosek organu budowlanego.

Właściwy organ administracji architektoniczno-budowlanej, pomimo uzyskania upoważnienia do udzielenia zgody na odstępstwo od przepisów techniczno-budowlanych, nie ma jednak obowiązku udzielenia takiej zgody. W odniesieniu do obiektów budowlanych wpisanych do rejestru zabytków oraz innych obiektów usytuowanych na obszarach objętych ochroną konserwatorską, do wystąpienia o zgodę należy dołączyć pozytywną opinię wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Kiedy wojewódzki konserwator zabytków może wydać nakaz przeprowadzenia prac konserwatorskich lub przeprowadzić ich wykonanie zastępcze?

Jeśli istnieje zagrożenie zniszczenia bądź istotnego uszkodzenia zabytku, może zostać wydany nakaz wykonania stosownych prac. Nakaz taki nie zwalnia od obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę. Jeśli mimo nakazu prace nie zostaną wykonane, wojewódzki konserwator zabytków może podjąć wykonanie zastępcze prac konserwatorskich bądź robót budowlanych. Kosztami wykonania prac zastępczych obciążony zostaje właściciel zabytku. Wierzytelność zabezpieczona zostaje hipoteką przymusową.

Kiedy wojewódzki konserwator zabytków bądź starosta wydaje decyzję o czasowym zajęciu obiektu zabytkowego?

Jeśli zabytek ruchomy jest zagrożony zniszczeniem bądź wywiezieniem za granicę, wojewódzki konserwator zabytków może wydać decyzję o czasowym zabezpieczeniu zabytku. Jeśli istnieje zagrożenie dla zabytku nieruchomego, starosta, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może wydać decyzję o ustanowieniu czasowego zajęcia obiektu. Jeżeli zagrożenie dla obiektu nie ustaje, zabytek nieruchomy może zostać w drodze decyzji przejęty przez wojewódzkiego konserwatora

zabytków na własność Skarbu Państwa, z przeznaczeniem na cele kultury, oświaty, turystyki, za odszkodowaniem odpowiadającym wartości rynkowej tego obiektu.

Co to jest nadzór autorski?

Jest to stała kontrola, sprawowana przez autorów projektu, nad zgodnością założeń projektowych i właściwego sposobu prowadzenia robót z wykonawstwem. Nadzór ten nie jest obowiązkowy i zależy od woli inwestora bądź właściwego organu, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Jak postąpić, gdy w miejscu inwestycji znajduje się stanowisko archeologiczne wpisane do rejestru zabytków?

Należy wtedy wystąpić do wojewódzkiego konserwatora zabytków o wydanie pozwolenia na przeprowadzenie badań archeologicznych na określonym terenie.

Kto wydaje pozwolenie na prace archeologiczne?

Takie pozwolenie wydaje wojewódzki konserwator zabytków.

Kto może przeprowadzić badania archeologiczne?

Takie badania mogą być prowadzone przez osoby, które posiadają tytuł zawodowy magistra uzyskany po ukończeniu wyższych studiów na kierunku archeologia oraz odbyły po ukończeniu tych studiów co najmniej 12-miesięczną praktykę zawodową w zakresie tych badań.

Jak postąpić, jeśli podczas realizacji inwestycji trafiono na obiekty archeologiczne?

Należy wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryte przedmioty, zabezpieczyć teren odkrycia i zawiadomić wojewódzkiego konserwatora zabytków (lub wójta,

burmistrza bądź prezydenta), który zobowiązany jest w ciągu trzech dni zawiadomić służby konserwatorskie. Wojewódzki konserwator zabytków ma obowiązek w ciągu pięciu dni od dnia przyjęcia powiadomienia dokonać oględzin przedmiotu i wydać stosowną decyzję, pozwalającą na kontynuowania prac bądź wstrzymującą dalsze prace ziemne i nakazującą przeprowadzenie badań archeologicznych. Roboty mogą być wstrzymane na czas nie dłuższy niż miesiąc od dnia doręczenia decyzji o ich wstrzymaniu. Jeśli podczas badań zostanie odkryty zabytek o wyjątkowej wartości, wojewódzki konserwator zabytków może przedłużyć okres wstrzymania robót, a po zakończeniu badań wydaje decyzję pozwalającą na kontynuowanie przerwanych robót.

Kto i w jakim zakresie finansuje badania archeologiczne?

Koszt badań archeologicznych oraz ich dokumentacji pokrywa osoba lub jednostka organizacyjna, która zamierza finansować roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru zabytków, objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń mpzp lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków. Koszt badań archeologicznych musi pokryć również wtedy, gdy zamierza dokonać zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, a nowy charakter działalności może doprowadzić do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego – oczywiście, jeżeli przeprowadzenie badań jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków. Minister Kultury i Ochrony Dziedzictwa Narodowego udziela osobie fizycznej lub jednostce organizacyjnej zamierzającej realizować działania, o których mowa wyżej, dotacji na przeprowadzenie badań archeologicznych oraz na wykonanie ich dokumentacji, w przypadku gdy koszt planowanych badań archeologicznych

i ich dokumentacji będzie wyższy niż 2% kosztów planowanych działań.

Jakie kary mogą być orzeczone wobec właścicieli zabytków i w jakim przypadku?

Oto lista przepisów prawnych dotyczących sytuacji, w których zasądza się kary, i wysokości tych kar (Artykuły 108–120 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, z dnia 23 lipca 2003, z późniejszymi zmianami):

- Kto niszczy lub uszkadza zabytek, podlega karze pozbawienia wolności od trzech miesięcy do pięciu lat. W razie skazania za zniszczenie zabytku sąd może orzec nawiązkę na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami, w wysokości od trzykrotnego do trzydziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia.
- Kto bez pozwolenia wywozi zabytek za granicę lub po wywiezieniu go za granicę nie sprowadza do kraju w okresie ważności pozwolenia, podlega karze pozbawienia wolności od trzech miesięcy do pięciu lat. Sąd może orzec przepadek zabytku, chociażby nie stanowił on własności sprawcy.
- Kto, będąc właścicielem lub posiadaczem zabytku, nie zabezpieczył go w należyty sposób przed uszkodzeniem, zniszczeniem, zaginięciem lub kradzieżą, podlega karze aresztu, ograniczenia wolności albo grzywny.
- Kto bez pozwolenia albo wbrew warunkom pozwolenia poszukuje ukrytych lub porzuconych zabytków, w tym przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania, podlega karze aresztu, ograniczenia wolności albo grzywny.
- W razie popełnienia wykroczenia określonego powyżej można orzec: 1) przepadek narzędzi i przedmiotów, które służyły lub były przeznaczone do popełnienia wykroczenia,

choćby nie stanowiły własności sprawcy; 2) przepadek przedmiotów pochodzących bezpośrednio lub pośrednio z wykroczenia; 3) obowiązek przywrócenia stanu poprzedniego lub zapłaty równowartości wyrządzonej szkody.

- Kto narusza zakazy lub ograniczenia obowiązujące na terenie parku kulturowego lub jego części, podlega karze aresztu, ograniczenia wolności albo grzywny.
- Kto, będąc właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru, lub innego zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, nie powiadomi wojewódzkiego konserwatora zabytków o: 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia, 2) zagrożeniu dla zabytku niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia, 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego, w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany, 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości – podlega karze grzywny.
- Kto uniemożliwia lub utrudnia dostęp do zabytku organowi ochrony zabytków, wykonującemu uprawnienia wynikające z ustawy, podlega karze grzywny.
- Kto niezwłocznie nie powiadomił wojewódzkiego konserwatora zabytków (lub wójta, burmistrza albo prezydenta miasta) o odkryciu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, a także nie wstrzymał wszelkich robót mogących uszkodzić lub zniszczyć znaleziony przedmiot i nie zabezpieczył, przy użyciu dostępnych środków, tego przedmiotu i miejsca jego znalezienia, podlega karze grzywny.

- Kto niezwłocznie nie powiadomił wojewódzkiego konserwatora zabytków (lub wójta, burmistrza albo prezydenta miasta) o przypadkowym odkryciu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, a także nie zabezpieczył, przy użyciu dostępnych środków, tego przedmiotu i miejsca jego znalezienia, podlega karze grzywny.
- Kto bez pozwolenia albo wbrew warunkom pozwolenia prowadzi prace konserwatorskie, restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie lub architektoniczne przy zabytku wpisanym do rejestru, lub roboty budowlane w jego otoczeniu albo badania archeologiczne, podlega karze grzywny.
- Kto bez pozwolenia umieszcza na zabytku wpisanym do rejestru urządzenia techniczne, tablice, reklamy oraz napisy, podlega karze grzywny.
- Kto nie wykonuje zaleceń pokontrolnych wojewódzkiego konserwatora zabytków, podlega karze grzywny.

Jakiej procedurze podlegają zabytki i obszary niewpisane do rejestru zabytków, a chronione na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub ujęte w gminnej ewidencji zabytków?

Inwestor składa wnioszek (wraz z dokumentacją) o wydanie decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego lub decyzji o warunkach zabudowy lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego, do organu architektoniczno-budowlanego. Następnie organ architektoniczno-budowlany występuje do wojewódzkiego konserwatora zabytków o uzgodnienie zakresu prac określonego w odpowiedniej decy-

zji oraz ewentualne określenie obowiązku dalszych uzgodnień z WKZ. Konserwator zabytków uzgadnia zakres prac w formie postanowienia.

Gont

Konwencje, ustawy i rozporządzenia dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego

Ratyfikowane przez Polskę konwencje międzynarodowe, dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego i stanowiące podstawy współczesnej myśli konserwatorskiej:

- Konwencja UNESCO dotycząca środków zmierzających do zakazu nielegalnego przywozu, wywozu i przenoszenia własności dóbr kultury oraz zapobiegania im, Paryż 1970 r. (DzU z 1974 r., nr 20, poz. 106.);
- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego, Paryż 1972 r. (DzU z 1976 r., nr 32, poz. 190);
- Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego, La Valetta 1992 r. (DzU z 1996 r., nr 120, poz. 564);
- Europejska konwencja krajobrazowa, Florencja 2000 r. (DzU z 2006 r., nr 14, poz. 98);
- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, Paryż 2003 r. (DzU z 2011 r., nr 172, poz. 1018);
- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego, Paryż 2005 r. (DzU z 2007 r., nr 215, poz. 1585);
- Ramowa konwencja o ochronie i zrównoważonym rozwoju Karpat, Kijów 2003 (DzU z 2007 r., nr 96, poz. 634 i 635).

Ustawy i rozporządzenia dotyczące dziedzictwa kulturowego

Ochrona dziedzictwa kulturowego w Polsce znajduje swoje uzasadnienie w wielu ustawach. Przede wszystkim w Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r. (art. 5 i art. 6), w której jest mowa o konieczności ochrony dziedzictwa kultury jako podstawy budowania tożsamości narodowej. Stworzony w Polsce system

prawny dla dziedzictwa kulturowego zakłada różne rodzaje działań podejmowanych na rzecz dziedzictwa. Są nimi ochrona zabytków, opieka nad zabytkami oraz ochrona krajobrazu kulturowego (chronionego w wielu przypadkach łącznie z krajobrazem przyrodniczym). Działania te definiują przede wszystkim:

- Ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (DzU z 2003 r., nr 162, poz. 1568 z późn. zmianami);
- Ustawa z dnia 22 maja 2009 r. o zmianie Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (DzU z 2009 r., nr 31, poz. 206);
- Ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw (ustawy Prawo budowlane z dnia 7 lipca 1994 r. oraz Ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym) (DzU z 2010 r., nr 75, poz. 474).

Wybrane rozporządzenia wykonawcze do Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 czerwca 2004 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich i architektonicznych, a także innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, oraz badań archeologicznych i poszukiwań ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych (DzU z 2004 r., nr 150, poz. 1579);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie,

restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (DzU z 2005 r., nr 112, poz. 940).

Istotne dla ochrony i ratowania dziedzictwa kulturowego jest także Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 14 lutego 2008 (tekst jednolity) w sprawie szczególnych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej w ramach działania „Odnowa i rozwój wsi”, objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 (DzU z 2008 r., nr 38, poz. 220).

W system prawny dotyczący dziedzictwa kulturowego wpisują się również:

- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (DzU z 2003 r., nr 80, poz. 717, z późn. zm.) wraz z rozporządzeniami;
- Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (DzU z 2003 r., nr 207, poz. 2016, z późn. zm.);
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (DzU z 2001 r., nr 142, poz. 1591, z późn. zm.) – jej art. 7 ust. 1 pkt 9 stwierdza: „Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy (...) kultury, w tym (...) ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”.
- Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (DzU z 2000 r., nr 46, poz. 543, z późn. zm.);
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (DzU z 2004 r., nr 92, poz. 880, z późn. zm.);
- Ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych (DzU z 1995 r., nr 16, poz. 78, z późn. zm.);
- Ustawa z dnia 18 lipca 2001 r. Prawo wodne (DzU z 2001 r., nr 115, poz. 1229, z późn. zm.);

- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (DzU z 2001 r., nr 62, poz. 627, z późn. zm.);
- Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (DzU z 2008 r., nr 199, poz. 1227, z późn. zm.).

Ustawy i rozporządzenia dotyczące produktów regionalnych i tradycyjnych oraz dziedzictwa niematerialnego:

- Ustawa z dnia 17 grudnia 2004 r. o rejestracji i ochronie nazw i oznaczeń produktów rolnych i środków spożywczych oraz o produktach tradycyjnych (DzU z 2005 r., nr 10, poz. 68, z późn. zm.);
- Rozporządzenie Rady (WE) 509/2006 z dnia 20 marca 2006 r. w sprawie produktów rolnych i środków spożywczych będących gwarantowanymi tradycyjnymi specjalnościami (Dziennik Urzędowy UE z dnia 31 marca 2006 r., L 93, Tom 49);
- Rozporządzenie Rady (WE) 510/2006 z dnia 20 marca 2006 r. w sprawie ochrony oznaczeń geograficznych i nazw pochodzenia produktów rolnych i środków spożywczych (Dziennik Urzędowy UE z dnia 31 marca 2006 r., L 93, Tom 49);
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 22 stycznia 2008 r. w sprawie szczególnych warunków i trybu przyznawania oraz wypłaty pomocy finansowej w ramach działania „Uczestnictwo rolników w systemach jakości żywności” objętego PROW na lata 2007–2013 oraz jego nowelizacja z dnia 1 kwietnia 2009 r., która wdraża na terytorium RP zasady przyznawania tej pomocy opisane w PROW 2007–2013 – ARiMR (DzU z 2008 r., nr 20, poz. 119 oraz DzU z 2009 r., nr 60, poz. 497);

- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 8 czerwca 2009 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania oraz wypłaty pomocy finansowej w ramach działania „Działania informacyjne i promocyjne” objętego PROW na lata 2007–2013 – to rozporządzenie wdraża na terytorium RP zasady przyznawania tej pomocy opisane w PROW 2007–2013 – ARR (DzU z 2009 r., nr 99, poz. 830).
- Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym (DzU z 2005 r., nr 17, poz. 141; DzU z 2005 r., nr 62, poz. 550);
- Ustawa z dnia 7 października 1999 r. o języku polskim (DzU z 1999 r., nr 90, poz. 999, z późn. zm.);
- Ustawa z dnia 2 kwietnia 2004 r. o zmianie Ustawy o języku polskim (DzU z 2004 r., nr 92, poz. 661. z późn. zm.).

Snycerski detal okiennicy z chaty książackiej, Muzeum w Łowiczu (woj. łódzkie)

201-204

Źródła prywatne

Źródła publiczne

205-213

ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROJEKTÓW

Obszerne omówienie pt. „Źródła finansowania projektów z zakresu dziedzictwa kulturowego” znajduje się na stronie: www.witrynawiejska.org.pl w rubryce „Dziedzictwo kulturowe”. W tym miejscu chcemy tylko zasygnalizować wielość tych źródeł i przekazać podstawowe informacje, które mogą ułatwić własne poszukiwania wsparcia finansowego.

Prezentowane w książce szerokie podejście do zagadnienia ochrony i waloryzacji dziedzictwa kulturowego wsi pokazuje, jak bogata jest ta dziedzina, a co za tym idzie, jak różnorodne projekty są z nią związane. Projekty dotyczące rewitalizacji poszczególnych elementów dziedzictwa wiążą się często z nadawaniem temu dziedzictwu nowych funkcji (np. adaptacja starych budynków inwentarskich na pomieszczenia dla turystów), z tworzeniem nowych miejsc pracy (np. przetwórstwo produktów regionalnych), z rozwojem turystyki (podnoszenie atrakcyjności turystycznej okolicy) czy z odtwarzaniem dziedzictwa przyrodniczego miejscowości. Z tego powodu w pełnym opracowaniu znajdującym się na witrynie wiejskiej prezentujemy także źródła finansujące przedsięwzięcia dotyczące przedsiębiorczości, turystyki wiejskiej, tworzenia nowych miejsc pracy oraz bioróżnorodności. Uporządkowaliśmy je ze względu na charakter źródeł, a nie charakter projektów.

Każda instytucja przyznająca dotacje (granty) ma zasady i procedury, priorytety i tematy, wynikające z własnych celów statutowych. Te priorytety mogą ulegać zmianie, bo ciągle pojawiają się nowe potrzeby i problemy, a instytucje grantodawcze próbują na nie reagować. Takie zmiany następują z różną częstotliwością, np. co roku bądź co trzy lata, dlatego wiedza na temat warunków otrzymania wsparcia finansowego wymaga ciągłej aktualizacji i nie sposób zamknąć jej w żadnym drukowanym opracowaniu. Ponadto organizacje grantodawcze przyznają dotacje zwykle na podstawie konkursu wniosków, czyli konkursu pomysłów przelanych na papier w formie szczegółowego planu działań. Niektóre instytucje mają stałe terminy składania wniosków i jest ich kilka w roku. Większość jednak ogłasza konkursy dotacyjne w różnym czasie, często tylko raz lub dwa razy do roku. Dlatego też niniejsza część książki jest jedynie zachętą do zaglądania na strony internetowe i pomocą do głębszych poszukiwań. Na stronach internetowych darczyńcy ogłaszają zasady i terminy ubiegania się o fundusze oraz formularze wniosków.

Czytelników, którzy do książki tej zajrzą wiele lat po jej wydaniu, przestrzegamy, że umieszczone tu informacje mogą być już tylko w części aktualne.

Warto zaprenumerować następujące biuletyny elektroniczne, by dostawać aktualne informacje o źródłach finansowania:

- newsletter@newsletter2.mrr.gov.pl – biuletyn Ministerstwa Rozwoju Regionalnego;
- <http://wiadomosci.ngo.pl/prenumerata> – newsletter portalu organizacji pozarządowych;
- www.smartlink.pl – operator specjalistycznego serwisu www.funduszeonline.pl;

Warto również pamiętać o zaglądaniu na witrynę wiejską, pamiętać o korzystaniu z Biuletynu Informacji Publicznej (BIP). Ikona BIP powinna być na stronie internetowej każdego urzędu administracji publicznej. To tam zamieszczane są informacje o wszelkich konkursach ofert i o programach dotacyjnych.

Góralski cieśla w Chochołowie wymienia w starym budynku słomiane warkocze uszczelniające styki bierwion zrębu chaty podhalańskiej (woj. małopolskie)

Źródła prywatne

Firmy i osoby indywidualne

W Polsce nie istnieje specjalny system ulg podatkowych dla ochrony dóbr kultury. Istnieje natomiast system, który przewiduje kilka ulg i odpisów dla osób fizycznych i prawnych, które przekazują darowiznę na cel społeczny, także związany z kulturą. Każdy może być darczyńcą, jednak nie każdy potencjalny darczyńca i nie w każdej sytuacji przekazania darowizny może skorzystać z określonych przez ustawodawcę ulg i odpisów. Aby z nich skorzystać, darowizna musi być przekazana według określonych prawem reguł. Odnosi się to szczególnie do statusu darczyńcy oraz statusu odbiorcy darowizny – wykonawcy woli darczyńcy.

Jeśli darczyńca jest gotowy przekazać określoną sumę pieniędzy na np. wyremontowanie ołtarza w miejscowym kościele, ufundować odtworzenie strojów regionalnych, czy też łożyć na utrzymanie zespołu kultywującego tradycję lokalną – należy poznać status prawny darczyńcy, wskazać organizację, która przyjmie darowiznę i wykona zadanie będące celem darowizny. Od statusu prawnego tej organizacji zależy ulga przysługująca darczyńcy. Darczyńca nie ma możliwości skorzystania z ulg i odpisów, jeśli przekaże darowiznę osobie prywatnej, nawet jeśli ta osoba wykona wolę darczyńcy i zrealizuje jakiś społeczny cel.

Osoby indywidualne przekazujące darowiznę mogą skorzystać z dwóch przywilejów podatkowych: odliczeń od dochodu i odpisów od podatku. Aby z nich skorzystać, powinny upewnić się, czy organizacja (wykonawca), której chcą przekazać darowiznę, spełnia ustawowe warunki. Trzeba przede wszystkim poznać jej status prawny oraz cele, które są zapisane w jej statucie – czy są zgodne z celem darowizny. Cele darowizny i cele statutowe organizacji muszą być spójne.

Możliwości uzyskania ulgi czy odpisu dla darczyńcy indywidualnego obrazuje poniższa tabela.

Kto przekazuje darowiznę (darczyńca)	Kto otrzymuje darowiznę? (beneficjent)	Możliwa ulga	
Osoba fizyczna uzyskująca dochody	1	Organizacje pozarządowe: stowarzyszenia, fundacje, które nie posiadają statusu organizacji pożytku publicznego	Do wysokości dokonanej darowizny, nie więcej jednak niż 6% dochodu rocznego darczyńcy
	2.	Organizacje pozarządowe posiadające status organizacji pożytku publicznego	Do wysokości dokonanej darowizny, nie więcej jednak niż 6% dochodu rocznego darczyńcy oraz 1% należnego podatku dochodowego darczyńcy

Firmy, które przekazują darowiznę organizacji na określony cel, muszą sprawdzić, czy dana organizacja może wydać przekazane pieniądze zgodnie ze swoim statutem i czy cele statutowe organizacji mieszczą się w sferze zadań publicznych w ustawie o działalności pożytku publicznego.

Jeśli wybrana przez firmę organizacja jest organizacją pozarządową, prowadzącą działalność pożytku publicznego w sferze zadań publicznych określonych w Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, art.4, to darczyńca może skorzystać z odliczenia i w zeznaniu podatkowym za dany rok odliczyć od swojego dochodu do 10% z przekazanej darowizny, niezależnie od wysokości dochodu (Ustawa o podatku dochodowym od osób prawnych, art.18).

Organizacja przyjmująca darowiznę nie musi mieć statusu organizacji pożytku publicznego – może jedynie prowadzić działalność pożytku publicznego.

Na działalność pożytku publicznego składają się także zadania, które mogą występować w projektach dotyczących kultury, np.: podtrzymywanie tradycji narodowej, pielęgnowanie świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej; działalność na rzecz mniejszości narodowych; działalność wspomagająca rozwój wspólnot i społeczności lokalnych; nauka, edukacja i wychowanie; krajoznawstwo oraz wypoczynek dzieci i młodzieży; kultura, sztuka, ochrona dóbr kultury i tradycji; upowszechnianie kultury fizycznej i sportu; ekologia i ochrona zwierząt, ochrona dziedzictwa przyrodniczego itd.

Możliwe ulgi i zwolnienia dla darczyńcy instytucjonalnego (firmy) przedstawia poniższa tabela.

Kto przekazuje darowiznę (darczyńca)	Kto otrzymuje darowiznę (beneficjent)	Możliwa ulga
Darczyńca instytucjonalny (firma, która osiąga dochody)	1. Organizacja pozarządowa prowadząca działania w sferze zadań pożytku publicznego	Do 10% dochodu rocznego firmy przed opodatkowaniem
	2. Organizacja pozarządowa posiadająca status organizacji pożytku publicznego	Do 10% dochodu rocznego firmy przed opodatkowaniem

① Krajowa Informacja Podatkowa: www.kip.gov.pl
 Departament Pożytku Publicznego: www.pozYTEK.gov.pl
 Wzory dokumentów, takich jak np. umowa darowizny, znajdują się na stronie <http://poradnik.ngo.pl> w zakładce: wzory umów.

Organizacje dotacyjne

Organizacje społeczne realizujące projekty często korzystają z dotacji udzielanych przez inne większe organizacje nazywane potocznie organizacjami pozarządowymi lub organizacjami non profit.

① www.ngo.pl oraz www.witrynowiejska.org.pl

Ubiegając się o środki finansowe z tych źródeł, należy zwrócić uwagę, czy projekt ma społeczny charakter i czy angażuje w realizację większą grupę osób i różnorodnych partnerów.

Organizacje przyznające dotacje można podzielić na działające lokalnie, na skalę krajową i międzynarodową.

Stowarzyszenia i fundacje przyznające dotacje w środowisku lokalnym

Lokalne organizacje grantowe (LOG) co roku ogłaszają konkursy „Działaj lokalnie”. Niektóre z tych konkursów dotyczą inicjatyw związanych z ochroną dóbr kultury i tradycji.

① www.dzialajlokalnie.pl

Fundusze lokalne funkcjonują jako organizacje pozarządowe (stowarzyszenia bądź fundacje) i gromadzą środki finansowe od różnorodnych darczyńców na finansowanie lokalnych inicjatyw obywatelskich, w tym także na rozwój kultury i zachowanie tradycji. Przyznają dotacje w ramach konkursów.

① www.funduszelokalne.pl

Każda z tych organizacji ma swój obszar działania (od czterech gmin do kilku powiatów; i z tego obszaru może przyjmować wnioski o dotację) oraz własne regulaminy konkursów i terminy przyjmowania wniosków. Dotacje przyznawane są wyłącznie na poziomie lokalnym. Największą zaletą tych źró-

„Kolorowy świat dankowickich kwiatów” – projekt zrealizowany przy wsparciu finansowym Fundacji Wspomagania Wsi. Mieszkancki Dankowic odtworzyły tradycję wykonywania ozdób domowych.

deł dotacji jest ich bliskość, a więc dostępność. Grantodawcy znają problemy lokalnych społeczności i szybko reagują na pojawiające się trudności. Procedury są także stosunkowo proste. Dotacje od lokalnych stowarzyszeń i fundacji są jednak na ogół niewielkie. Ich cechą wyróżniającą jest wymóg społecznego charakteru projektów – ważne jest, czy działanie będzie realizowane wspólnie przez mieszkańców i czy powstała po realizacji projektu wartość będzie służyła większej liczbie osób.

O dotacje mogą ubiegać się organizacje pozarządowe posiadające osobowość prawną, lokalne instytucje, grupy nieformal-

ne, w których imieniu wniosek złoży organizacja pozarządowa lub instytucja publiczna posiadająca osobowość prawną, a także instytucje, które otrzymają specjalne pełnomocnictwo od zwierzchnich organów do przeprowadzenia planowanych działań (szkoła, dom kultury, biblioteka, klub sportowy itd.). Nie mogą składać wniosków fundacje skarbu państwa oraz stowarzyszenia samorządów lokalnych.

Fundacje, stowarzyszenia i inne instytucje przyznające dotacje i działające na terenie całego kraju

Fundacja Partnerstwo dla Środowiska

Fundacja wspiera przedsięwzięcia podejmowane przez organizacje pozarządowe, osoby fizyczne i prawne, a także jednostki nieposiadające osobowości prawnej.

① <http://www.ffp.org.pl/> oraz <http://www.fpds.pl/pl/>

Fundacja Wspomagania Wsi

Działania statutowe FWW obejmują między innymi wspomaganie rozwoju społecznego i kulturalnego oraz rozwoju oświaty wśród mieszkańców wsi.

O dotacje mogą ubiegać się organizacje pozarządowe, ochotnicze straże pożarne, koła gospodyń wiejskich, parafie, spółdzielnie socjalne, szkoły, a także grupy nieformalne. Fundacja wspiera dotacjami projekty realizowane w małych miejscowościach.

① www.fww.org.pl i www.witrynawiejska.org.pl.

Fundacja Bankowa im. L. Kronenberga przyznaje dotacje na projekty w dwóch głównych obszarach programowych: edukacji i rozwoju lokalnego. Finansuje m.in. inicjatywy dotyczące dziedzictwa kulturowego i tradycji oraz twórczości

artystycznej dzieci i młodzieży. Przyznaje także Nagrodę im. prof. Aleksandra Gieysztora dla osób lub instytucji szczególnie zasłużonych na polu ochrony dziedzictwa kulturowego. O dotacje mogą się ubiegać fundacje, stowarzyszenia działające na rzecz dobra publicznego, szkoły, domy kultury, biblioteki oraz jednostki samorządu terytorialnego.

📍 <http://www.citibank.pl/poland/kronenberg/polish/>

Polska Fundacja Dzieci i Młodzieży

Fundacja przyznaje dotacje na projekty realizowane przez młodzież, zwłaszcza tę ze wsi i małych miast. Wspiera takie działania dzieci i młodzieży, które dają im szansę rozwoju i twórczej aktywności. O dotacje mogą się ubiegać zarejestrowane organizacje i grupy nieformalne.

📍 www.pcyf.org.pl

Fundacja Współpracy Polsko-Niemieckiej

Wspiera współpracę i wymianę doświadczeń między instytucjami z Polski i Niemiec, w tym działania na rzecz zachowania wspólnego dziedzictwa kulturowego. O dotacje mogą się ubiegać podmioty posiadające osobowość prawną.

📍 www.fwppn.org.pl

Towarzystwo Inicjatyw Twórczych „E”

Towarzystwo kieruje swoją ofertą m.in. do młodzieży i seniorów z małych miejscowości. Pomaga aktywnym osobom w realizacji pasji i w działaniach społecznych, artystycznych i kulturalnych w środowisku zamieszkania. Programy, w ramach których Towarzystwo przyznaje niewielkie dotacje na realizację projektów związanych z kulturą w małych społecznościach, to: „Młodzi menedżerowie kultury” oraz „Seniorzy w akcji”. W programie „Młodzi menedżerowie kultury” o dotację mogą

się ubiegać osoby w wieku 15–25 lat, tworzące nieformalne grupy młodzieżowe. W programie „Seniorzy w akcji” o dotację mogą się ubiegać osoby powyżej 55 roku życia, współpracujące z organizacjami pozarządowymi lub innymi instytucjami non profit.

📍 <http://e.org.pl>

Zagraniczne organizacje dotacyjne

Europejska Federacja Europa Nostra

Federacja skupia ponad 200 organizacji pozarządowych. Co roku przyznaje dotacje w czterech kategoriach na projekty lokalne i międzynarodowe związane z promocją i ochroną europejskiego dziedzictwa kulturowego.

1. Konserwacja, w tym m.in. projekty dotyczące konserwacji pojedynczych budynków lub grupy budynków na terenach wiejskich i miejskich, a także projekty dotyczące zachowania krajobrazu kulturowego, w tym parków i ogrodów historycznych, miejsc o znaczeniu rolniczym, historycznym, środowiskowym, kolekcji dzieł sztuki, stanowisk archeologicznych.
2. Badania w wyżej wymienionym zakresie.
3. Zaangażowanie osób indywidualnych lub organizacji w ochronę dziedzictwa kulturowego.
4. Edukacja, szkolenia i podnoszenie świadomości w zakresie dziedzictwa kulturowego.

O dotacje mogą ubiegać się organizacje i osoby z krajów europejskich. Wnioski należy przygotować w języku angielskim lub francuskim.

📍 www.europanostra.org;

Źródła publiczne

Administracja publiczna

Ubiegając się o środki finansowe ze źródeł publicznych, należy szczególnie zwrócić uwagę na podstawy prawne wspierania przez te instytucje działań związanych z kulturą (ustawy, rozporządzenia) i na wymogi prawne dla otrzymującego dotację.

Ważne ustawy:

- Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, 2003
- Ustawa o samorządzie gminnym, 1990
- Ustawa o samorządzie powiatowym, 1998
- Ustawa o samorządzie województwa, 1998
- Ustawa o partnerstwie publiczno-prywatnym, 2008
- Ustawa o finansach publicznych, 2010
- Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, 2003
- Prawo ochrony środowiska, 2001
- Ustawa o ochronie przyrody, 2004

Należy zwracać uwagę na pojawiające się dość często nowelizacje poszczególnych ustaw.

Jednostki administracji publicznej dysponujące środkami publicznymi przyznają różnego typu dotacje na działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego. Zobowiązują je do tego cele statutowe i zadania własne, zawarte m.in. w wyżej wymienionych ustawach.

Odbiorcami dotacji mogą być zarówno osoby fizyczne (np. właściciele budynków wpisanych do rejestru zabytków), jak również organizacje pozarządowe i inne instytucje.

Warto wiedzieć, jakie zadania ustawowe mają poszczególne jednostki samorządu terytorialnego oraz jakie działania pożytku publicznego wymienione są w *Ustawie o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie*.

❶ Informacje o organizowanych konkursach są publikowane przede wszystkim w Biuletynie Informacji Publicznej, na stronach internetowych poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego i na tablicach ogłoszeń w urzędach oraz w dziennikach ogólnopolskich.

Administracja samorządowa: gminna, powiatowa i wojewódzka, urząd gminy, starostwo powiatowe, urząd marszałkowski

Podmioty niezaliczane do sektora finansów publicznych i nie działające w celu osiągnięcia zysku, inaczej mówiąc, organizacje non profit, mogą otrzymywać z budżetu jednostki samorządu terytorialnego dotacje celowe na cele publiczne związane z realizacją zadań tej jednostki. Zgodnie z Ustawami o samorządzie gminnym, o samorządzie powiatowym oraz o samorządzie województwa, takie sprawy, jak kultura oraz ochrona zabytków i opieka nad nimi, ochrona środowiska i przyrody, a także współpraca z organizacjami pozarządowymi należą do zadań własnych tych jednostek.

Dotacje celowe na cele publiczne związane z realizacją zadań jednostek samorządu terytorialnego: gminy, powiatu, województwa

Chodzi tu przede wszystkim o zadania związane z działalnością pożytku publicznego oraz wolontariatem (zadania te zdefiniowane są w Ustawie o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie), w zakresie m.in.: kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i tradycji; ekologii i ochrony zwierząt oraz ochrony dziedzictwa przyrodniczego; działalności wspomagającej rozwój wspólnot i społeczności lokalnych itd.

Ponadto, we wszystkich miastach, gminach, powiatach i województwach powinien co roku zostać uchwalony przez

Środki z funduszu sołeckiego mogą być wykorzystywane przez różne grupy mieszkańców, np. strażaków. Na zdjęciu strażacy z Faryn (woj. warmińsko-mazurskie)

radę gminy, radę powiatu czy sejmik wojewódzki (po konsultacji z organizacjami pozarządowymi) program współpracy danego samorządu z tymi organizacjami. Program ten powinien stanowić wytyczną przy opracowywaniu budżetu samorządu, co oznacza, że powinien być uchwalony wcześniej niż budżet (jednak w wielu przypadkach bywa uchwalany później). Jedną z form współpracy jest zlecenie organizcom pozarządowym realizacji zadań publicznych wraz z przekazywaniem na te środków finansowych (dotacji). Zlecenie realizacji zadań może się odbywać na dwa sposoby: powierzenia wykonywania zadania publicznego wraz z udzieleniem dotacji na sfinansowanie jego realizacji lub wspierania wykonywania zadania publicznego wraz z udzieleniem dotacji na częściowe dofinansowanie jego realizacji. O dotację mogą ubiegać się m.in. podmioty, któ-

re nie są zaliczane do sektora finansów publicznych i nie działają w celu osiągnięcia zysku, w tym organizacje pozarządowe prowadzące działalność pożytku publicznego. Cel działania tych podmiotów powinien być zbieżny z celami publicznymi realizowanymi przed gminą, powiatem czy województwem w zakresie, w jakim podmioty te ubiegają się o przyznanie dotacji.

Program opieki nad zabytkami – gminny, powiatowy, wojewódzki

Opracowywanie programu opieki nad zabytkami omówione jest w czwartej części książki.

Dotacje z funduszu sołeckiego, wyodrębnionego w budżecie gminy uchwałą rady gminy

Ustawa o funduszu sołeckim z 2009 r. umożliwia wyodrębnienie w budżecie gminy środków stanowiących fundusz sołecki. O tym, czy taki fundusz zostanie wyodrębniony na kolejny rok, decyduje rada gminy, podejmując stosowną uchwałę do 31 marca w roku poprzedzającym rok budżetowy.

Dzięki możliwościom, jakie daje ta ustawa, mieszkańcy sołectwa mogą decydować o przeznaczeniu środków z funduszu sołeckiego na inicjatywy lokalne w swojej wsi. Inicjatywy te mogą dotyczyć również ochrony dziedzictwa kulturowego, np. odnowienia zabytkowej kapliczki czy zabytkowego mostu.

📍 <http://funduszesoleckie.pl> oraz www.mswia.gov.pl, zakładka administracja publiczna, a następnie: fundusz sołecki.

Administracja rządowa: wojewodowie, ministerstwa, agencje i instytucje rządowe

Na stronie internetowej www.kultura.gov.pl w dziale „finanse” znajduje się pomocne narzędzie: „stanowisko asystenta wnio-

skodawcy”. Ma ono pomóc w wyborze programu/instytucji, z którego można pozyskać fundusze na organizację wydarzenia bądź zakup związany z działalnością kulturalną.

Informacje na temat podstaw prawnych współpracy administracji rządowej z organizacjami pozarządowymi znajdują się na stronie www.poradnik.ngo.pl.

Administracja rządowa: centralna i terenowa

W przypadku władz centralnych nie ma ustawowego wymogu współpracy z organizacjami pozarządowymi. Władze te mają jedynie prawo do współpracy z sektorem pozarządowym. Mimo braku ustawowego obowiązku wiele ministerstw i urzędów wojewódzkich przeznacza na ten cel środki z budżetu państwa, doceniając współpracę merytoryczną i finansową z organizacjami pozarządowymi.

Poszczególne urzędy wojewódzkie i ministerstwa mają często wyodrębnione programy, w ramach których można ubiegać się o dotację na działania związane z kulturą. Każde ministerstwo na podstawie zarządzenia może zlecić wykonanie wskazanych przez siebie zadań publicznych na dany rok podmiotom upoważnionym. Ministrowie i wojewodowie ogłaszają procedury i terminy otwartych konkursów ofert. Informacje te są publikowane w dziennikach ogólnopolskich oraz na stronach internetowych poszczególnych resortów, a także w internetowym BIP każdego ministerstwa czy urzędu wojewódzkiego.

Ponadto administracja rządowa wspiera sektor pozarządowy w ramach Funduszu Inicjatyw Obywatelskich (FIO). Jest to wieloletni program rządowy, powierzony do realizacji Ministerstwu Pracy i Polityki Społecznej. Więcej informacji na temat FIO zamieszczamy na następnej stronie.

Urząd wojewódzki

Wojewoda może wydzielić określone środki na dofinansowanie projektów organizacji pozarządowych, zgodnie z własnymi zadaniami i uchwalonym programem współpracy z organizacjami pozarządowymi.

O dotację mogą ubiegać się podmioty, które nie są zaliczane do sektora finansów publicznych i nie działają w celu osiągnięcia zysku, w tym organizacje pozarządowe prowadzące działalność pożytku publicznego. Cel działania tych podmiotów powinien być zbieżny z celami publicznymi realizowanymi przez wojewodę w zakresie, w jakim podmioty te ubiegają się o przyznanie dotacji.

① strony internetowe województw i BIP.

Informacje na temat współpracy z konserwatorami zabytków i Urzędem Ochrony Zabytków znajdują się w części IV.

① Strony internetowe województw, Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków lub konserwatora zabytków właściwego dla miejsca położenia zabytku, BIP.

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Ministerstwo odpowiada za opiekę nad dziedzictwem narodowym, a także za działalność kulturalną, w tym za mecenat państwowy nad tą działalnością. Do zakresu odpowiedzialności Ministerstwa należy m.in.: ochrona zabytków i opieka nad zabytkami, otaczanie opieką działalności twórczej, artystycznej, kultury ludowej i rękodzieła artystycznego, edukacja kulturalna, działalność organizacji i stowarzyszeń regionalnych oraz społeczno-kulturalnych.

Co roku w ramach programów Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego Ministerstwo dofinansowuje zadania z zakresu kultury. Co roku ogłasza nowe priorytety

programu dotacyjnego. Każdy program ma własny regulamin i terminy składania wniosków. Dla przykładu, w 2011 roku w ramach programu „Dziedzictwo kulturowe” minister ogłosił następujące priorytety: 1. ochrona zabytków; 2. wspieranie działań muzealnych; 3. kultura ludowa; 4. ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą; 5. ochrona zabytków archeologicznych.

MKiDN dofinansowuje także tzw. wkład krajowy do wybranych projektów kulturalnych, realizowanych ze środków europejskich – w ramach tak zwanej Promesy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

O środki z programów dotacyjnych MKiDN na zadania z zakresu kultury mogą się ubiegać m.in.: jednostki samorządu terytorialnego, instytucje kultury, instytucje filmowe, szkoły i uczelnie artystyczne, organizacje pozarządowe oraz podmioty gospodarcze prowadzące działalność gospodarczą w sferze kultury, związki wyznaniowe, a także osoby fizyczne. Wnioskodawcami nie mogą być państwowe instytucje kultury, szkoły i uczelnie wyższe nadzorowane przez MKiDN oraz instytucje kultury współprowadzone przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego.

❗ Informacje o dotacjach celowych MKiDN, opisy programów i formularze wniosków dostępne są na stronie internetowej MKiDN (www.mkidn.gov.pl) pod hasłem: Programy Ministra.

Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej

Fundusz Inicjatyw Obywatelskich

Program Operacyjny Fundusz Inicjatyw Obywatelskich (FIO) jest rządowym programem dotacyjnym adresowanym do or-

ganizacji i instytucji nienastawionych na zysk, prowadzących działalność pożytku publicznego. Celem programu jest zwiększenie ich udziału w realizacji zadań publicznych.

Dotacje w ramach FIO są dystrybuowane w drodze otwartych konkursów ofert. Ze środków Funduszu wspierane są działania obywatelskie z udziałem organizacji pozarządowych, m.in. w zakresie realizacji zadań publicznych (wymienionych w art.4 Ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie), działania w zakresie współpracy między sektorem pozarządowym i publicznym, działania umożliwiające organizacjom korzystanie ze środków Unii Europejskiej, działania upowszechniające dobre praktyki i modelowe rozwiązania, które służą rozwojowi społeczeństwa obywatelskiego itp.

Na lata 2009–2013 przyjęto cztery priorytety. Dwa z nich obejmują działania związane z kulturą. Są to:

Priorytet I: Aktywni, świadomi obywatele, aktywne wspólnoty lokalne. Działania wchodzące w zakres tego priorytetu to m.in.: Pielęgnowanie tożsamości narodowej i kulturowej; Wspieranie działań na rzecz zrównoważonego rozwoju i ochrony środowiska.

Priorytet III: Integracja i aktywizacja społeczna. Zabezpieczenie społeczne. Działania wchodzące w zakres tego priorytetu to m.in.: Porozumienia na rzecz integracji wspólnot i społeczności lokalnych; Aktywizacja ludzi starszych, integracja międzypokoleniowa; Integracja repatriantów w środowiskach lokalnych; Działania na rzecz zachowania przez Polonię więzi kulturowej z Polską; Wypoczynek dzieci i młodzieży, krajoznawstwo i turystyka społeczna.

Konkursy przeprowadzane są zgodnie z przepisami Ustawy o działalności pożytku publicznego oraz uchwałą Rady Ministrów z 2008 roku w sprawie przyjęcia krajowego Progra-

mu Operacyjnego Fundusz Inicjatyw Obywatelskich na lata 2009–2013.

O dotacje mogą się ubiegać organizacje pozarządowe (czyli osoby prawne lub jednostki nieposiadające osobowości prawnej, które nie są jednostkami sektora finansów publicznych i nie działają w celu osiągnięcia zysku); stowarzyszenia jednostek samorządu terytorialnego; kościelne osoby prawne i jednostki organizacyjne Kościołów i związków wyznaniowych, jeżeli ich cele statutowe obejmują prowadzenie działalności pożytku publicznego, oraz spółdzielnie socjalne w zakresie działalności społecznie użytecznej.

Konkurs dotacyjny FIO ogłaszany jest w pierwszym kwartale każdego roku. Wnioski przyjmuje Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich. Zasady przyznawania dotacji oraz kryteria oceny wniosków są opisane w dokumencie: Zasady przyznawania i rozliczania dotacji w ramach Programu Operacyjnego Fundusz Inicjatyw Obywatelskich w danym roku. Uprawniony podmiot może złożyć jeden wniosek w ramach ogłoszonego konkursu.

① www.pozYTEK.gov.pl (zakładka: FIO), www.crzl.gov.pl, www.mps.gov.pl

Fundusz Kościelny – dotacje celowe

Fundusz został powołany na mocy Ustawy z 1950 roku o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego, jako rekompensata dla Kościołów za przejęte przez Państwo nieruchomości ziemskie. Nie posiada osobowości prawnej, stanowi wyodrębnioną pozycję w budżecie państwa. Zarządza nim Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji. Ze środków Funduszu Kościelnego dofinansowywane mogą być również remonty i konserwacja zabytków sakralnych (głównie remonty dachów, stropów, ścian itp.).

O dotację mogą ubiegać się osoby prawne Kościoła katolickiego; osoby prawne innych kościołów i związków wyznaniowych działających na podstawie ustaw o stosunku Państwa do kościołów oraz związków wyznaniowych; osoby prawne Kościołów i związków wyznaniowych wpisanych do rejestru Kościołów i związków wyznaniowych, o których mowa w Ustawie o gwarancjach wolności sumienia i wyznania. Środki przekazywane są na wniosek uprawnionych podmiotów.

① www.mswia.gov.pl, zakładka: wyznania religijne, Fundusz Kościelny).

Narodowe Centrum Kultury

Statutowym zadaniem Centrum jest podejmowanie działań na rzecz rozwoju kultury w Polsce, a więc m.in. upowszechnianie tradycji narodowych, państwowych, promocja dziedzictwa kulturowego i historycznego, kreowanie zainteresowania kulturą i sztuką itd. Swoje działania Centrum kieruje do artystów, pracowników sektora kultury, do młodzieży, do instytucji i organizacji. Podobnie jak Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, co roku ogłasza tak zwane programy operacyjne, w tym także konkursy dotacyjne, m.in. na wsparcie dla chórów szkolnych czy modernizację lokalnych ośrodków kultury. Przyznaje także stypendia dla wybitnych młodych artystów.

Program Dom Kultury +

To jeden z programów NCK, którego celem jest stworzenie dostępu do kultury dla wszystkich mieszkańców miast oraz terenów wiejskich oraz poprawa uczestnictwa w kulturze na terenach wiejskich i wiejsko-miejskich, a także zainicjowanie przemian domów kultury w Polsce w nowoczesne centra kultury lokalnej, które m.in. będą animować życie kulturalne społeczności lokalnych. Domy kultury, które wezmą udział

w programie, uzyskają wsparcie merytoryczne, rzeczowe i finansowe w trzech priorytetowych obszarach programu: budowania strategii rozwoju instytucji oraz wyposażenia pracowników domu kultury w umiejętności i narzędzia potrzebne do efektywnej działalności kulturalnej; budowania oferty programowej danej instytucji; modernizacji edukacji artystycznej. Program został ogłoszony w 2010 roku. Beneficjentami programu mogą być m.in. domy kultury działające na terenach wiejskich, wiejsko-miejskich i w małych miastach (do 20 tys. mieszkańców).

📄 www.nck.pl

Publiczne źródła zagraniczne

Programy unijne

Informacje o funduszach europejskich na lata 2007–2013 znajdują się na stronie internetowej: www.funduszeuropejskie.gov.pl i www.dotacjeue.org.pl. Ponadto w każdym województwie działają punkty informacyjne o funduszach europejskich. Adresy punktów informacyjnych znajdują się na stronie internetowej: www.funduszeuropejskie.gov.pl.

W aktualnym okresie programowania (to znaczy na lata 2007–2013) środki finansowe na projekty związane z rozwojem wsi, a także jej dziedzictwem kulturowym można znaleźć w następujących Programach Operacyjnych:

- Infrastruktura i Środowisko – PO IŚ;
- Regionalne Programy Operacyjne – RPO;
- Rozwój Polski Wschodniej – PO RPW;
- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich – PROW;
- Program Operacyjny Zrównoważony Rozwój Sektora Rybołówstwa i Nadbrzeżnych Obszarów Rybackich – PO RYBY;

a także w ramach Europejskiej Współpracy Terytorialnej; w Programach Operacyjnych Współpracy Transgranicznej.

Wsparcie finansowe dla projektów związanych z dziedzictwem kulturowym uzyskać można w każdym z 16 RPO. Należy jednak pamiętać, że w poszczególnych województwach działania związane z kulturą przypisane są do różnych osi i różnych priorytetów.

Projekty dotyczące ochrony dziedzictwa na obszarach wiejskich mogą być przede wszystkim finansowane w ramach działania Odnowa i rozwój wsi oraz osi 4. PROW, czyli Lidera.

Odnowa i rozwój wsi

W ramach tej ścieżki finansowania udziela się podmiotom pomocy finansowej z tytułu inwestycji w zakresie:

- budowy, przebudowy, remontu lub wyposażenia obiektów:
 - ▶ pełniących funkcje publiczne, społeczno-kulturalne, rekreacyjne i sportowe;
 - ▶ służących promocji obszarów wiejskich, w tym propagowaniu i zachowaniu dziedzictwa historycznego, tradycji, sztuki oraz kultury;
- kształtowania obszaru przestrzemi publicznej;
- budowy, remontu lub przebudowy infrastruktury związanej z rozwojem funkcji turystycznych, sportowych lub społeczno-kulturalnych;
- zakupu obiektów charakterystycznych dla tradycji budownictwa w danym regionie, w tym budynków będących zabytkami, z przeznaczeniem na cele publiczne;
- odnawiania, eksponowania lub konserwacji lokalnych pomników historycznych, budynków będących zabytkami lub miejsc pamięci;
- kultywowania tradycji społeczności lokalnej oraz tradycyjnych zawodów.

O pomoc może się ubiegać gmina, instytucje kultury, Kościoły lub związki wyznaniowe i organizacje pozarządowe mające status organizacji pożytku publicznego. Projekty mogą być realizowane w miejscowościach należących do gminy wiejskiej lub miejsko-wiejskiej, z wyłączeniem miast liczących powyżej 5000 mieszkańców lub gminy miejskiej, z wyłączeniem miejscowości liczących powyżej 5000 mieszkańców.

📄 strony internetowe urzędów marszałkowskich.

Oś 4. Leader

Celem działań podejmowanych w ramach tej osi jest aktywizacja mieszkańców wsi i lepsze wykorzystanie lokalnych zasobów. Instytucją, której MRiRW zleciło zarządzanie tym działaniem, jest samorząd wojewódzki. Podstawą ubiegania się o wsparcie z tej osi jest utworzenie lokalnej grupy działania (LGD). Warunkiem powołania LGD jest utworzenie trójsektorowego partnerstwa, w którym co najmniej 50% stanowią partnerzy społeczni i gospodarczy. LGD z udziałem społeczności obszaru, na którym działa, opracowuje lokalną strategię rozwoju – LSR. LGD realizuje LSR dzięki uzyskanym w tym celu środkom, po uprzednim zatwierdzeniu strategii przez urząd marszałkowski. Wspierane są projekty, których realizacja przyczyni się do realizacji celów strategii. Złożone wnioski o dofinansowanie mogą dotyczyć projektów kwalifikujących się do udzielenia pomocy w ramach działań osi 3.:

- różnicowania w kierunku działalności nierolniczej;
- tworzenia i rozwoju mikroprzedsiębiorstw;
- odnowy i rozwoju wsi;
- oraz innych projektów, zwanych małymi projektami, które mogą dotyczyć m.in.:
- promocji i rozwoju lokalnej aktywności, w tym promocji lokalnej twórczości kulturalnej i artystycznej, z wykorzy-

staniem lokalnego dziedzictwa kulturowego, historycznego oraz przyrodniczego;

- kultywowania miejscowych tradycji, obrzędów, zwyczajów; kultywowania języka regionalnego i gwary; kultywowania tradycyjnych zawodów i rzemiosła;
- rozwoju agroturystyki i turystyki na obszarach wiejskich, w tym: utworzenia lub zmodernizowania elektronicznej bazy informacji turystycznej oraz stron www, przygotowania i wydania folderów i innych publikacji informacyjnych, oznaczenia obiektów ważnych lub charakterystycznych dla obszaru objętego lokalną strategią rozwoju;
- inicjowania powstawania, rozwoju, przetwarzania, wprowadzenia na rynek oraz podnoszenia jakości produktów i usług bazujących na lokalnych zasobach, w tym naturalnych surowcach i produktach rolnych i leśnych oraz tradycyjnych sektorach gospodarki;
- organizacji imprez kulturalnych, rekreacyjnych, sportowych;
- zakupu i nasadzenia tradycyjnej roślinności oraz starych odmian roślin (nasion, sadzonek, kłaczy, bulw itd.) w celu wykorzystania lub odnowienia cennego dziedzictwa przyrodniczego lub kulturowego, ze szczególnym wskazaniem na obszary chronione, w tym obszary objęte siecią Natura 2000;
- zachowania lokalnego dziedzictwa kulturowego i historycznego, w tym przez: odbudowę albo odnowienie lub oznakowanie budowli lub obiektów małej architektury wpisanych do rejestru zabytków lub objętych wojewódzką ewidencją zabytków;
- odnowienia dachów lub elewacji zewnętrznych budynków wpisanych do rejestru zabytków lub objętych wojewódzką ewidencją zabytków;

- remontu lub wyposażenia muzeów;
- remontu lub wyposażenia świetlic wiejskich;
- budowy/odbudowy małej infrastruktury turystycznej, w szczególności punktów widokowych, miejsc wypoczynkowych i biwakowych, tras narciarstwa biegowego i zjazdowego, tras rowerowych.

O pomoc mogą się ubiegać osoby fizyczne i prawne zamieszkałe lub prowadzące działalność na obszarze działania LGD, w tym organizacje pozarządowe, związki wyznaniowe i Kościoły.

W przypadku małych projektów wysokość pomocy na projekt nie może przekroczyć 25 000 złotych, a poziom dofinansowania dla danego beneficjenta nie może przekroczyć w okresie programowania kwoty 100 000 złotych. Wnioski przyjmuje lokalna grupa działania.

① www.arimr.gov.pl, strony internetowe urzędów marszałkowskich

Programy Operacyjne Współpracy Transgranicznej

Pewne elementy projektów dotyczących rozwoju i ochrony dziedzictwa kulturowego wsi można sfinansować ze środków Programów Operacyjnych Współpracy Transgranicznej, przekazanych z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego.

Głównym celem tego typu programów jest promowanie współpracy i bezpośrednich kontaktów wspierających rozwój gospodarczy i społeczny oraz ochronę środowiska w obszarach przygranicznych. Wspólne działania mają dotyczyć m.in. rozwoju turystyki, kultury, ochrony dóbr naturalnych i dóbr kultury, rozwoju i wspólnego wykorzystania infrastruktury, w szczególności w takich dziedzinach, jak ochrona zdrowia,

kultura i edukacja. Na obszarach przygranicznych Polski realizowanych jest siedem programów współpracy transgranicznej. Dodatkowo, w ramach Europejskiego Instrumentu Partnerstwa i Sąsiedztwa, Polska zarządza dwoma programami: Polska – Białoruś – Ukraina oraz Litwa – Polska – Rosja.

① www.ewt.gov.pl oraz www.mrr.gov.pl.

Informacji o innych programach zagranicznych i międzynarodowych należy szukać na stronach internetowych:

① www.program-kultura.eu

W ramach programu Komisji Europejskiej „Młodzież w działaniu”, skierowanego do osób w wieku 13–30 lat, można również uzyskać wsparcie na działania związane z dorobkiem kulturowym.

① <http://mlodziez.org.pl> oraz www.frse.org.pl

Międzynarodowy Fundusz Wyszehradzki

Celem Funduszu jest promowanie współpracy między Polską, Węgrami, Czechami i Słowacją. W programie małych grantów Fundusz wspiera między innymi projekty dotyczące następujących dziedzin:

- współpraca kulturalna (np. festiwale, publikacje);
- wymiana młodzieży (np. sport, imprezy edukacyjne i kulturalne dla młodzieży i dzieci);
- współpraca transgraniczna (np. projekty dwóch państw dotyczące rejonów przygranicznych);
- promocja turystyki (np. przewodniki, prezentacje, targi).

Preferowane są projekty, w których współorganizatorami są podmioty ze wszystkich krajów Grupy Wyszehradzkiej (Polska, Czechy, Słowacja, Węgry), a konieczne jest uczestnictwo co najmniej trzech podmiotów. Jedynie projekty transgraniczne

mogą być dwustronne. O dotacje mogą się ubiegać podmioty posiadające osobowość prawną.

① www.visegradfund.org, zakładka granty PL

Wnioski składa się w języku angielskim *on-line* oraz przesyła pocztą na adres sekretariatu Funduszu w Bratysławie.

Jeśli ta aleja zostanie zniszczona, to w żaden sposób nie będziemy w stanie jej odtworzyć.

Pisali, rysowali, fotografowali

Autorzy tekstów:

Dziedzictwo kulturowe wsi – kilka spraw najważniejszych: Justyna Duriasz-Bułhak, Anna Potok, Marek Konopka

Projekt: Justyna Duriasz-Bułhak, Janina Gołąbek, Jacek Grzegorzak, Marek Klara

Krajobraz: Agnieszka Lorenc-Karczewska, Włodzimierz Witkowski

Architektura: Włodzimierz Witkowski

Rolnictwo i rybołówstwo: Izabella Byszewska

Tradycje kulinarne: Zofia Winawer

Tradycje rzemieślnicze i przemysłowe: Krzysztof Margol

Rodzina, sąsiedztwo, wspólnota: Krystian Połomski

Uwarunkowania prawne i instytucjonalne: Agnieszka Lorenc-Karczewska

Źródła finansowania projektów: Monika Mazurczak-Kaczmarek

Fotografowali: Małgorzata Augustyniak, Anna Barłóg, Paweł Budz, Tadeusz Budziński, Izabella Byszewska, Wojciech Chmiel, Krzysztof Chojnacki, Bogusław Chyła, Waldemar Czado, Robert Dajczak, Tomasz Dolata, Romuald Domański, Justyna Duriasz-Bułhak, Agata Dworzak-Subocz, Katarzyna Falger, Anna Fenby-Taylor, Mariusz Foryś, Janina Gołąbek, Joanna Górecka, Jacek Grzegorzak, Małgorzata Helis, Elżbieta Jakubiak, Jakub Laskowski, Jerzy Lipiec, Małgorzata Lipiec, Ryszard Kamiński, Maria Kaniewska, Zbigniew Kawa, Jacek Karczewski, Stanisław Kisała, Marek Klara, Mateusz Klepka, Rafał Klisowski, Małgorzata Kołtowska, Rafał Kowalczyk, Barbara Kozikowska, Marian Kraczkowski, Anna Krzyżak, Jerzy Kulik, Agnieszka Lorenc-Karczewska, Ewa Maczka, Klara Malecka, Krzysztof Margol, Gabriela Męczyńska, Liliana Molenda, Tomasz Mudryk, Ariusz Nawrocki, Jacek Pasternak, Małgorzata Perczyńska, Piotr Pochopień, Mirosław Połać, Anna Potok, Żaneta Poszwald, Sebastian Rózga, Bartosz Rybaczewski, Ewa Sieniarska, Tomasz Skorupa, Mikołaj Tomasz Steppa, Wiesław Stępień, Magdalena Szyndler-Nędza, Piotr Szczepański, Maciej Szczepańczyk, Marcel Ślusarczyk, Paweł Świegoda, Stanisław Tutkowski, Piotr Tyszko-Chmielowiec, Tomasz Węsierski, Paweł Wiński, Zofia Winawer, Włodzimierz Witkowski, Jakub Zasina, Jolanta Zientek-Varga, Beata Ziomek

Wydawca dziękuje za udostępnienie fotografii: Archiwum Kółka Rolniczego w Orli, Archiwum Magurycz, Archiwum Muzeum Wsi Słowińskiej w Klukach, Archiwum Stacji Szamocin, Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Ziemi Dubieckiej, Centrum Rybactwa w Ińsku, Gminnemu Ośrodkowi Kultury w Nowej Słupi z siedzibą w Rudkach, Gminnemu Ośrodkowi Kultury w Lutowiskach, Gminnemu Ośrodkowi Kultury w Stryszawie, Gospodzie „Pod Czarnym Łabędziem” w Rydzewie, Instytutowi Zootechniki PIB, Krzywińskiej Kolei Drezynowej, Lokalnej Grupie Działania Gorce – Pieniny, Muzeum Etnograficznemu w Warszawie, Muzeum w Łowiczu, Muzeum Narodowemu Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie, Muzeum Piśmiennictwa i Drukarnictwa w Grębocinie, Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej w Wejherowie, Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa, Restauracji Carskiej w Białowieży, Spiżarni Prababuni, Spółdzielni Producentów Owoców i Warzyw „Nadwiślanka”, Stowarzyszeniu Kobiet Dankowic w Dankowicach, Stowarzyszeniu Lokalna Grupa Działania „Kwiat Lnu”, Stowarzyszeniu Miłośników Wsi Rogi, Stowarzyszeniu na rzecz rozwoju wsi Rzyszczewo i Rzyszczewko, Towarzystwu Przyjaciół Dolnej Wisły, Uniwersytetowi Ludowemu Rzemiosła Artystycznego w Woli Sękowej, Uniwersytetowi Powszechnemu im. Jana Józefa Lipskiego w Teremiskach, Urzędowi Gminy Koźminek, Urzędowi Gminy Lanckorona, Urzędowi Gminy Ornontowice, Urzędowi Gminy Rejowiec, Wigierskiemu Parkowi Narodowemu, Wikipedii, ks. Romanowi Wiśniewskiemu, Zagrodzie Roztocze, Zespołowi Parków Krajobrazowych Województwa Wielkopolskiego, Związkowi Międzygminnemu Zatoki Puckiej oraz realizatorom prezentowanych w książce projektów.

Rysowali: Marek Kowicki, Włodzimierz Witkowski

ISBN 978-83-60600-01-6